

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI**

**NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

**“ IQTIDORLI TALABALAR ILMIY XABARLARI ”
ILMIY - USLUBIY JURNALI**

1-SON

NAMANGAN - 2023

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori v.v.b. *M.R.Qodirxonov*

Mas’ul muharrir: *Yoshlar masalalari va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha birinchi prorektor A.A.Isoqboyev*

Mas’ul muharrir o’rinbosari: *Iqtidorli talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish sektori boshlig’i R.M. Akbarov*

TAHRIR HAY’ATI

Aniq va tabiiy fanlar: *akad. K.Tojibayev, akad. A.To’rayev, k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev.*

Texnika fanlari: *t.f.d., prof. A.Umarov, PhD. Sh.Xudoyqulov, PhD. A.Abdunazarov.*

Ijtimoiy gumanitar fanlar: *s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.*

Pedagogika fanlari: *p.f.d., prof. U.Inoyatov, p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. SH.J.Yusupova, p.f.d., prof. O’M.Asqarova. p.f.n., dots., Sh.Ubaydullayev, PhD. M.Asranboyeva.*

Filologiya fanlari: *fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, p.f.n., dots. S.Misirov, PhD., dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev*

Texnik muharrir: *D.Maxkamov*

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko‘chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136,

Faks: (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

“Iqtidorli talabalar ilmiy xabarlarini” ilmiy-uslubiy jurnali NamDPI Ilmiy-texnikaviy Kengashining 10-apreldagi 2023-yildagi 4-sonli kengaytirilgan yig’ilishida muhokama qilinib, ilmiy to’plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma № 4). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI – 2023

INGLIZ TILINI O‘QITISHDA SHE‘RLARDAN FOYDALANISH

Shakhrizoda Abdumutalipova

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyot yo‘nalishi 1-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilini o‘qitish jarayonida turli xil she‘r va qo‘shiqlardan foydalanish metodlari hamda ularning foydali, ustun jihatlari haqida so‘z boradi.

Аннотация: В данной статье рассказывается о методах использования различных стихотворений и песен в процессе обучения английскому языку, а также об их преимуществах и пользе.

Annotation: This article talks about the methods of using different poems and songs in the process of teaching English, as well as their advantages and benefits.

Kalit so‘zlar: o‘quvchi, multimediyalar, material, she‘r va qo‘shiqlar, tilshunoslik, tajriba.

Ключевые слова: учащиеся, мультимедиа, материал, стихи и песни, языкознание, опыт.

Key words: pupils, multimedia, material, poetry and songs, linguistics, experience.

KIRISH. Til muloqot vositasidir, tilni o‘rganishdan maqsad - muloqot qilish qobiliyatidir. Shaxslarning til orqali muloqot qilish qobiliyati ham noyob, ham umuminsoniy xususiyatdir. Insonning ramziy fikrlash va tovushlarni talqin qilish va ishlab chiqarish qobiliyati til tizimini yaratishga imkon beradi. Inson madaniyati, ijtimoiy xulq-atvori va tafakkuri tilsiz mavjud bo‘lmaydi. Boshqa tomondan, fikrlash bo‘lmasa, muloqot ma‘nosiz bo‘lar edi. Til va tafakkur shu qadar chambarchas bog‘liqki, birini boshqasiz muhokama qilish qiyin, chunki nutq fikrga xizmat qilishi mumkin va fikr nutqda namoyon bo‘lishi mumkin (Verhoeven, 1998).

Insonning muloqotga bo‘lgan ehtiyojlari birlamchi ehtiyojlarga aylanadi, chunki ular ijtimoiy hayotda boshqalar bilan muloqot qilishlari kerak. Insonlar o‘zlari bilan bir xil ona tilisiga ega bo‘lgan shaxslar bilan oson muloqotga kirishadilar, chunki ular bu tilni bolaligidan o‘rganadilar; muammo - ona tilisi boshqa bo‘lgan odamlar bilan muloqot qilish kerakligida. Bu dunyoda turli xil ona tiliga ega bo‘lgan odamlarni bog‘lash uchun eng ko‘p qo‘llaniladigan til ingliz

tilidir, ingliz tili dunyodagi eng kuchli tilga aylandi va aylanib kelmoqda ham, boshqalar bilan muloqot qilishni istagan deyarli har bir kishi ingliz tilidan muloqot tili sifatida foydalanadi, deyarli texnologiyalarning ham aksariyati shu tilda sistemalashtirilgan va hatto ingliz tilini standart til sifatida ishlatadi, masalan, kompyuter, internet, qo‘l telefoni va boshqalar. Yuqoridagi aytib o‘tilgan fikrlarga asoslanib, ingliz tilini nafaqat Angliya, balki dunyodagi boshqa mamlakatdagi odamlar uchun ham o‘rganish muhimdir. Odamlar sinab ko‘rishlari mumkin bo‘lgan ingliz tilini o‘rganishning ko‘plab usullari mavjud. Misol qilib oladigan bo‘lsak, turli xil multimedialar (she‘r, qo‘shiq, kino va multfilmlar) orqali tilni samarali va zavq bilan o‘rgatish va o‘rganish mumkin. Tilni o‘rgatishda she‘rdan foydalanish o‘quvchilarni umuminsoniy tashvish mavzularini o‘rganishga va hayotiy tajribalar, kuzatishlar va ular tomonidan paydo bo‘lgan his-tuyg‘ularni o‘zida mujassamlashtiradi. O‘qituvchi she‘rni o‘quvchilarning qiziqishidan kelib chiqib tanlashi, o‘qituvchi ijodiy bo‘lishi va o‘quvchilarni tushunishi kerak. Kolli va Slater (2008) bo‘yicha ingliz tilini she‘r orqali o‘qitishni amalga oshirish bir necha bosqichlarga bo‘lingan: qizib olish, she‘rni o‘qish, qaytarish.

Faoliyat quyidagicha bo‘ladi:

Qizib olish. O‘qituvchi darsda qo‘llaniladigan she‘r va tanlangan she‘rga tegishli ba‘zi jihatlar haqida tushuntirish beradi, masalan, o‘qituvchi Uilyam Shekspirning “Peri qo‘shig‘i” she‘ri va she‘rining mazmunini tushuntiradi.

She‘rni o‘qish. O‘qituvchi birinchi navbatda she‘rni o‘qiydi va o‘quvchilarni diqqat bilan tinglashni so‘raydi. Masalan, o‘qituvchi Uilyam Shekspirning she‘rini o‘qiydi. Keyin tanlangan o‘quvchilardan she‘rni sinf oldida o‘qishni so‘raydi, shundan so‘ng ularni juftlik bilan ishlashni va she‘rning lug‘at va mumkin bo‘lgan ma‘nosini tahlil qilishni so‘raydi.

Qaytarish. Bu bosqichda o‘qituvchi o‘quvchilardan bir qancha qiyin lug‘atlarni aytib berishni va ularga ishora berish orqali lug‘atni tushunishga yordam berishni so‘raydi, so‘ngra she‘r mazmuni haqida so‘raydi.[1]

Til o‘rganish uchun she‘r yaxshimi?

She‘r o‘qish va yozishni o‘rganish ingliz tilini o‘rganuvchilar uchun juda foydali bo‘lishi mumkin. Bu til, lug‘at, ritm va qofiya naqshlari bilan tajriba o‘tkazish, shuningdek, qat‘iy grammatika va jumlar tuzilishi bilan cheklanmasdan, turli madaniyatlar haqida fikr almashish va o‘rganish imkoniyatini beradi.

Ingliz tilini she‘riy shaklda o‘rganish har doim qiziqarli bo‘lgan. Ko‘pgina she‘rlar mazmunan o‘ynoqi va ijobiydir. Bunday she‘rlar hissiy kayfiyatni yaxshilashga yordam beradi, barchani nekbinlikka undaydi, ya‘ni ular tilshunoslikni rivojlantirishda o‘zlarining ijobiy ishlarini qilishadi. Maktablarda, yuqori ta‘lim muassasalarida har doim she‘rlarni o‘rganish orqali tilni o‘rganish usulini mashq qilish, o‘quvchilarga mustaqil ravishda o‘zlari yoqtirgan she‘rni tanlash imkonini beradi[2]. Ingliz tilida she‘r o‘rganish qiyin emas. Avval oddiy, qofiyadosh va talaffuzi oson bo‘lgan she‘rlardan boshlab keyin qiyinroq qisqartmali she‘rlarga o‘tsa bo‘ladi. She‘r yodlash talaffuzni to‘g‘rilash, til o‘rganish bilan birga xotirani ham mustahkamlaydi. Yuqorida ta‘kidlanganidek, she‘rlar rivojlanish uchun katalizator bo‘lishi mumkin. O‘qituvchilar bola xarakteristikasi va qiziqishidan kelib chiqib to‘g‘ri she‘r tanlashi lozim. Zero, she‘riyat o‘quvchilarga ma‘lum bir tilni o‘rganishda sezilarli muvaffaqiyatni olib keluvchi kalitdir. She‘riyat bolalar uchun juda ko‘p foydali xususiyatlarga ega. Bu nafaqat ma‘lumot berish uchun ajoyib vosita, balki bolalar ham she‘rlarni juda yoqimli deb bilishadi. She‘r o‘qish va yodlash - bu bolangizni jalb qilishingiz mumkin bo‘lgan qiziqarli mashg‘ulot. E‘tiborga olish kerak bo‘lgan birinchi va asosiy narsa - bolalar uchun she‘rni qanday tanlash. Shuni yodda tutish kerakki,

bolani she’r bilan tanishtirishdan maqsad uning she’rni qadrlashiga yordam berish va unga qandaydir hayrat uyg‘otishdir. Siz she’rga ijobiy munosabatda bo‘lishni maqsad qilib qo‘yishingiz kerak. Shuning uchun siz eslab qolish va tushunish oson bo‘lgan she’rni tanlashingiz kerak. Siz ham, farzandingiz ham o‘zingizga tegishli bo‘lgan va birga zavqlanadigan mavzuni tanlashingiz mumkin. Qisqa she’rlar - boshlash uchun eng yaxshi variantlardan biri, chunki ular bolalar tomonidan osongina yodlanishi va zavqlanishi mumkin[3].

She’rlar tabiatan qiziqarli va tinglash uchun yoqimli. Ular talabalar va o‘quvchilarga grammatikani va lug‘atni bilvosita va ongsiz ravishda o‘rganish imkoniyatini berishi mumkin. She’rlar bizga tartibni buzishga va o‘zgacha, rag‘batlantiruvchi muhit yaratishga yordam beradi. Talaba she’rni tushunib, o‘z she’rlaridan birini yoza olsa, uning o‘ziga bo‘lgan ishonchi yanada kuchayadi.[4]

XULOSA. Turli xil she’r va qo‘shiqlarni yod olish ingliz tilini o‘rganuvchilar uchun juda foydali bo‘lishi mumkin. Bu til, lug‘at, ritm va qofiya naqshlari bilan tajriba o‘tkazish, shuningdek, qat’iy grammatika va jumlarlar tuzilishi bilan cheklanmasdan, turli madaniyatlar haqida fikr almashish va o‘rganish imkoniyatini beradi. She’riyatni o‘rgatishning asosiy maqsadi zavq va quvnoqlikdir. She’riy so‘zlar va iboralar har doim o‘quvchilarda chinakam tuyg‘u va haqiqiy zavqlanishni rivojlantirish uchun katta hissa qo‘shadi. She’riyatni o‘rgatishning boshqa maqsadlari: o‘quvchilarga darsga bo‘lgan qiziqishni rivojlantirish va o‘tiladigan mavzuni qiziqarli qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. F.Rahman.TEACHING ENGLISH THROUGH POEM . manba:<https://journal.uin-alauddin.ac.id/index.php/elite/article/view/62533>
2. manba: <https://ief-usfeu.ru/uz/stihi-na-angliiskom-yazyke-s-perevodom-stihi-dlya-detei-i-o-lyubvi/>

3. R.A.Barzotto, J.Xavier. Using poems to teach English. manba: https://www.academia.edu/10325760/Using_poems_to_teach_English
4. The Journal of Language Teaching and Learning, 2012–2, 75-88. Making Use of Poems to Teach English. U. R. Çetinavcı , B.Tütüniş. manba: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/209056>

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA ZAMONAVIY O‘QITISH USULLARIDAN FOYDALANISH

Rejabova Dildora Ergashali qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Tel: +998948939203

E-mail: rejabovadildora@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta‘lim maktablarining boshlang‘ich sinf darslarida zamonaviy o‘qitish usullaridan foydalanish, darslarning samaradorligini oshirishda ularning ahamiyati haqida yoritilgan.

Аннотация: В данной статье рассмотрено использование современных методов обучения в начальных классах общеобразовательных школ, их значение в повышении эффективности занятий.

Abstract: This article describes the use of modern teaching methods in primary school classes of general education schools, their importance in increasing the effectiveness of classes.

Kalit so‘zlar: Dars, o‘qitish metodlari, interfaol ta‘lim metodlari, zamonaviy texnologiya, usul.

Ключевые слова: Урок, методы обучения, интерактивные методы обучения, современные технологии, метод.

Key words: Lesson, teaching methods, interactive educational methods, modern technology, method.

Bugungi kunda yurtimiz jadallik bilan har sohada rivojlanib bormoqda. Barcha sohalarning zamirida ,albatta, ta‘lim yotadi. Hozirgi kunda davlatimiz tomonidan o‘qituvchilarning darslarga ijodiy yondashishini ta‘minlash, ular faoliyatiga ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng

joriy qilish hamda o‘quvchilarning dastlabki bilim egallash poydevori mustahkam bo‘lishi, barcha fanlarni o‘zlashtirishga qiziqishini oshirish maqsadida zarur choratadbirlar ishlab chiqilib, tatbiq etib kelinmoqda. “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish” konsepsiyasida asosiy yo‘nalishlar belgilab qo‘yilgan, jumladan:

-O‘zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) Xalqaro miqyosda o‘quvchilarni baholash dasturi reytingi bo‘yicha jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kirishiga erishish;

-Uzluksiz ta’lim tizimi mazmunini sifat jihatdan yangilash;

-O‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish.[1]

Mana shu ishlarni ta’lim tizimida bosqichma-bosqich yo‘lga qo‘ymoqdamiz. Buning uchun esa yangicha yondashuvlar qo‘l kelmoqda. Ulug‘ donishmandlardan biri “...kelajak tashvishi bilan yaxshasang, farzandlaringga yaxshi bilim ber, o‘qit”, degan ekan. Darhaqiqat, bu so‘zlarning zamirida asosiy ko‘zlagan maqsadimiz yotibdi.

Bugungi zamon o‘qituvchi va o‘quvchi oldiga katta talablar qo‘ymoqda, bu talablarning asosiysi – darsning samaradorligi, sifati, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalariga maktablardagi turli xil o‘quv mashg‘ulotlari, ularni tashkil qilinishi va u orqali o‘quvchilarni turli bilim va ko‘nikmalarni egallab olishidir. Bugungi kun talabidagi darsni tashkil qilishda zamonaviy axborot texnologiyalarining o‘rni beqiyosdir. Chunki, ular orqali multimedia, animation, grafika, diafilm, video filmlardan foydalanish dars jarayonini yanada qiziqarli bo‘lishiga yordam beradi.

“O‘qituvchi zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish orqali quyidagi bir qancha vazifalarni amalga oshirishi mumkin:

- boshlang‘ich sinflarda multimedia texnologiyalarini qo‘llash orqali o‘quvchilarda fanga qiziqishi rivojlanadi;

-ta’limning bunday usuli o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini faollashtiradi va o‘quv materialini o‘zlashtirilishining samaradorligi yanada oshadi;

-namoyish qilinishi qiyin yoki murakkab bo‘lgan jarayonlarni modellashtirish va ko‘rish imkoniyatini beradi;

-o‘quv materiallarini o‘zlashtirilishi faqat darajasiga ko‘ra emas, balki o‘quvchilar erishgan mantiq va qabul qilishlarining darajasiga ko‘ra ham samarali hisoblanadi;

- o‘quvchilarga mustaqil izlanish yo‘li bilan materiallarni izlash, topish hamda muammoli masalalarga javob topish orqali ma’lum tadqiqot ishlarini bajarish uchun imkoniyat yaratiladi;

- o‘quvchilarning yangi mavzuni o‘zlashtirishi, misollar yechishi, insho, bayon yozish ishlarida, o‘quv materiallari bilan mustaqil tanishish, tanlash va axborot hamda ma’lumotlarni tahlil etish kabi masalalarni tez bajarish uchun sharoit yaratiladi”[2]. Oldingi an’anaviy dars o‘tish usullarida o‘quvchilar tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, bugungi kunda o‘quvchi zamonaviy axborot vositalari orqali ma’lumotlarni qidirish, to‘plash, ular bilan o‘zi mustaqil tanishish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

Endi savol, ana shu axborot texnologiyalari orqali o‘quvchilarga qanday usullar yordamida nimalarni o‘rgatish mumkin? Avvalo, o‘qitish metodlar o‘qitish metodlari ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilarni yo‘nalishlarini, harakatlarini belgilaydi. Bu metodlar o‘qituvchi tomonidan bilim, malaka va ko‘nikmalarini o‘zlashtirishi uchun qo‘llanadigan usullar yig‘indisini o‘z ichiga oladi. Usul – ma’lum o‘quv materialini o‘tishda qo‘llanayotgan asosiy o‘qitish metodi bilan birga ikkinchi bir o‘qitish metodining ayrim elementlaridan foydalanib ish ko‘rish. Vosita esa o‘qitish metodlarini amalga oshirish uchun zarur

bo‘lgan yordamchi o‘quv materiallari - asbob, qurol, apparat va shu kabilardan foydalanish hisoblanadi.[3] Bugungi kunda zamon talabidan kelib chiqib “o‘qitish usullari” atamasining oldiga “zamonaviy” so‘zini qo‘ysak maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki, o‘qitish usullarimizni zamonaviylashtirmasak dars samaradorligi keskin tushib ketadi. Chunki, bu o‘quvchilar va zamon talabini qoniqtirmaydi. Hozirgi o‘quvchilarning aqliy rivojlanishi oldingilardan ko‘ra kuchli, XXI asr bolalari. Shu sababdan, oddiy metodlar bilan o‘tilsa darsga bo‘lgan qiziqish yo‘qoladi.

Hozirda “Loyihalash”, “Muammoli vaziyat”, “To‘g‘ri - noto‘g‘ri”, “O‘z - o‘zini baholash”, “O‘qib tushunish”, “Aqliy hujum”, “Sinkveyn”, “BBB”, “Fikrlar hujumi”, “Beshinchisi ortiqcha”, “6x6x6”, “Bahs-munozara”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Yumaloqlangan qor”, “Zigzag”, “Oxirgi so‘zni men aytay” kabi zamonaviy texnologiyalar qo‘llanilmoqda. Bu jarayonda darsning markazida o‘qituvchi emas, balki, o‘quvchilar turadi. Jarayondagi o‘qituvchining asosiy vazifasi shaxs rivojlanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchanlik, yo‘naltiruvchilik vazifasini bajaradi.

Yuqorida keltirilgan metodlarning samarasi haqida. “O‘z-o‘zini baholash” metodi. Nomidan ham bilishimiz mumkinki, o‘quvchini darsda o‘qituvchi emas, balki o‘zini-o‘zi baholaydi. Metodning foydali tomonlari shundaki, vaqtni kam oladi, bir vaqtning o‘zida barcha o‘quvchilar topshiriqlarni bajarib baholanadi. O‘quvchida o‘zining qanday bilimga ega ekanligini anglashiga yordam beradi va o‘qituvchiga bo‘lgan yomon munosablarga olib kelmaydi. O‘zining xatolarini ko‘zi bilan ko‘rib, ularni to‘g‘rilashga harakat qiladi.

“Beshinchisini top” metodi. O‘quvchilarning mantiqiy tafakkur yuritish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlarida bu metod alohida ahamiyatga ega. Uni qo‘llashda quyidagilar amalga oshiriladi:

-o‘rganilayotgan mavzuni ochib berishga xizmat qiluvchi tushunchalarni shakllantirish;

-hosil bo‘lgan tizimdan mavzuga taalluqli bo‘lgan to‘rtta (beshta, oltita...) va taalluqli bo‘lmagan bitta tushunchaning o‘rin olishiga erishish;

-o‘quvchilarga mavzuga aloqador bo‘lmagan bitta tushunchani aniqlash va tizimdan chiqarish topshirig‘ini berish;

-o‘quvchilarni o‘z harakatlari mohiyatini sharhlashga undash, ya’ni nima uchun bir so‘zni chiqarib yubordi va qolgan so‘zlar bir- biri bilan qanday mantiqiy bog‘langanligini bilishi zarur.

Misol uchun, so‘zlar qatori: kitob, ruchka, qalam, deraza.

Ortiqcha so‘z: deraza.

O‘quv qurollari: kitob, ruchka, qalam.

Biz qo‘llayotgan zamonaviy metodlarni zamonaviy axborot vositalari bilan uyg‘unlashtirsak bugungi kun talabiga to‘liq javob bergan bo‘ladi. Oddiy qog‘ozda tarqatmali materiallar bilan ishlagandan ko‘ra, ana shu materiallarni ekranda ko‘rsatib, topshiriqlarni bajartirsak, o‘quvchilarda axborot texnologiyalari bilan ishlash ko‘nikmalari paydo bo‘ladi. Bu esa ularning kelajakdagi faoliyatlari uchun katta poydevor vazifasini o‘taydi. Shu bilan birgalikda ularda yakka va kichik guruhlarda ishlash, do‘stlari bilan jamoa tarzida harakat qilish kompetensiyalari paydo bo‘ladi. Dars qiziqarli, sifatli va unumli o‘tadi, ko‘proq bilim egallashga imkoniyat paydo bo‘ladi. Real voqealarga asoslangan mavzuga doir videolar qo‘yib berish orqali o‘quvchilarning tezroq dunyoni anglashlariga keng yo‘l ochiladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinflarda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan, zamonaviy o‘qitish usullaridan foydalanish o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlashlarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o‘rganganlarini hayot bilan bog‘lash

hamda darsga qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. O‘qituvchilarning bunday zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, darslarni ilg‘or pedagogik hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta’lim-tarbiya jarayonini sifatini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29- apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. Ismatova.Sh.B. “Boshlang‘ich sinflarda o‘qitishning zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish afzalliklari”.- “Science and education” scientific Journal,2020. www.openscience.uz.
3. “Tarbiya” majmua.

O‘ZBEKISTON RESPUBIKASIDA INKLYUZIV TA’LIM

***Karimov Jamshidbek Javlonbek o‘g‘li**
Namangan Davlat Pedagogika Instituti
Pedagogika yo‘nalishi 1-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Siddiqov Azamat Muhammadjon o‘g‘li*

E-mail: jamshidbekkarimov548@gmail.com

***Annotatsiya:** Bu maqolada O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limga qaratilgan e’tibor, imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olishlari uchun yaratilgan shart-sharoit va imkoniyatlar, inklyuziv ta’limning ijobiy va salbiy taraflari haqida fikr yuritilgan.*

***Аннотация:** В данной статье рассматривается направленность на инклюзивное образование в Республике Узбекистан, условия и возможности, созданные для обучения детей с ограниченными возможностями здоровья, положительные и отрицательные стороны инклюзивного образования.*

***Annotation:** This article discusses the focus on inclusive education in the Republic of Uzbekistan, the conditions and opportunities created for the education of children with disabilities, the positive and negative sides of inclusive education.*

Kalit soʻzlar: *inklyuziv taʼlim, tarbiya, imkoniyati cheklangan bolalar, “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonun.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, воспитание, дети с ограниченными возможностями здоровья, Закон «Об образовании».*

Key words: *inclusive education, upbringing, children with disabilities, Law “On education”*

Yangi Oʻzbekiston oʻz oldiga qoʻygan maqsadlari tomon dadil qadam tashlamoqda. Har bir sohada oʻzgarishlar amalga oshirilmoqda. Eng katta sarmoya esa, shubhasiz taʼlim tizimiga yoʻnaltirilmoqda. 1991-yildan bugungi kunga qadar “Taʼlim toʻgʻrisida”gi qonunning uch marotaba nashr qilingani, yangi 2023-yilni “Insonga eʼtibor va sifatli taʼlim” yili deb eʼlon qilingani ham fikrimizning yaqqol dalilidir.

Bugungi kunda imkoniyati cheklangan bolalarga taʼlim-tarbiya berish, ularning jamiyatda oʻz oʻrinlarini topishlariga har tomonlama koʻmak berish maqsadida Respublikamizning koʻplab maktablarida inklyuziv taʼlim joriy etilmoqda.

Inklyuziv taʼlim – davlat siyosati boʻlib, nogiron va sogʻlom bolalar oʻrtasidagi toʻsiqlarni bartaraf etish, maxsus taʼlimga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga koʻra nogiron boʻlgan) oʻsmirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qatʼiy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yoʻnaltirilgan umumtaʼlim jarayoniga qoʻshishni ifodalovchi taʼlim tizimidir.

Inklyuziv taʼlim bu – hamma oʻqiy oladigan maktablarda bolalarni tengdoshlari bilan maxsus taʼlim ehtiyojlariga qaramasdan birgalikda oʻqitish jarayonidir [1].

Inklyuziv taʼlim vazifalari:

- Taʼlim muassasalarida taʼlimda alohida ehtiyoji boʻlgan imkoniyati cheklangan bolalar va oʻsmirlarning taʼlim olishlari uchun zarur psixologik-pedagogik, korreksion sharoitlar yaratish, ularning imkoniyatiga yoʻnaltirilgan

umumta’lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy rivojlanishini, ijtimoiy moslashtirishini amalga oshirish;

- Maxsus ta’lim muassasasi o‘quvchilarini umumta’lim maktablari bilan uyg‘unlashtirilgan holda faoliyat olib borish yo‘li bilan o‘quvchilarning ta’limdagi tenglik huquqini kafolatlash;

- Jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog‘lom bolalar o‘rtasidagi to‘siqlarni bartaraf etish, bolaning ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga erta moslashtirish.

- Imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarni oilalardan ajralmagan holda yashash huquqini ro‘yobga chiqarish;

- Jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarga muqobil munosabatni shakllantirishdir.

Inklyuziv ta’limga kiritishning asosiy tamoyillari:

1. Inklyuziv ta’limning e’tirof etilishi;
2. Inklyuziv ta’limning barcha uchun ochiq bo‘lishi tamoyili;
3. Bog‘lanishning mavjud bo‘lishi tamoyili;
4. Markazlashtirilmagan bo‘lish tamoyili;
5. Inklyuziv ta’limda moslashuvchanlik tamoyili;
6. Malakaviylik tamoyili [2].

Prezident Shavkat Mirziyoyevning BMT Inson huquqlari bo‘yicha kengashi 46-sessiyasidagi nutqida strategik yo‘nalishlar, jumladan, Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyani ratifikatsiya qilish masalasiga alohida e’tibor qaratildi. Butun dunyoda qariyb bir milliardga yaqin nogironligi bo‘lgan shaxslar borligi haqida o‘ylab, fikr yuritsak, bu nihoyatda ahamiyatli tashabbus ekanligiga amin bo‘lamiz.

2020-yil 13-oktabrda qabul qilingan Prezidentimizning “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish

chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori ushbu ta‘lim yo‘nalishiga qaratilayotgan e‘tiborning qanchalik kuchli ekanini ko‘rsatadi. Qonunga ko‘ra, tajriba-sinov tariqasida shaharlarda va Toshkent shahrining tumanlarida joylashgan bittadan maktablarda alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun boshlang‘ich tayanch sinflar ochildi. Qashqadaryo, Farg‘ona va Xorazm viloyatlarida joylashgan bittadan kasb-hunar maktablarida ixtisoslashtirilgan ta‘lim muassasalarining 9-sinf bitiruvchilari va alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashgan guruhlar tashkil etildi.

Ma‘lumki, inklyuziv ta‘lim maxsus ta‘lim ehtiyojidagi bolalarni barcha bolalar bilan birga ma‘lum maqsadda turli qobiliyatlarga muvofiq guruhlashtiradi. Maxsus ta‘lim aqliy, jismoniy tashqi ko‘rinishga muvofiq amalga oshirilsa, inklyuziv ta‘lim bolaning qobiliyati va imkoniyatlariga ko‘ra belgilanadi. Inklyuziv ta‘lim o‘qitishning maxsus va alternativ dasturlari orqali amalga oshirilsa, ushbu ta‘lim bolaga yo‘naltirilgan va moslashtirilgan, yo‘riqnomali, barchaga mo‘ljallangan o‘quv dasturi asosida o‘qitiladi. Inklyuziv ta‘limning o‘ziga xos muhim jihati shundaki, bolalar va o‘qituvchi bir-biridan o‘rganishadi hamda muammolarni birgalikda hal qiladi.

Bu ta‘lim bir tomonlama bo‘lmasligi kerak. Imkoniyati cheklangan bolada o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish, ko‘nikma va qobiliyatini rivojlantirish, yoshligidan o‘rganishni rag‘batlantirishda oila ishtiroki muhim. Inklyuziv ta‘lim jarayonida ota-onalar bilan ishlash zarur. Ta‘kidlash joizki, alohida ehtiyojli farzandi bor ota-onalarga ularning bolasi ham jamiyatning bir bo‘lagi bo‘lish huquqiga ega ekanini tushuntirish, bu ishonchni ularning ongiga yetkazish kerak.

2020-yil 19-mayda qabul qilingan “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonunning 20-moddasida inklyuziv talim haqida so‘z yuritilgan. Unga ko‘ra:

- Inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan;
- Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar (shaxslar) uchun ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim tashkil etiladi.

Inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Ma’lumki, 2020-yildan boshlab O‘zbekistonda majburiy umumiy o‘rta ta’lim 11 yillik qilib belgilandi. 11 yillik majburiy o‘rta ta’limda imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratildi. Bular:

- o‘quvchilarning alohida ehtiyojlarini qondirish uchun inklyuziv ta’lim muhiti yaratildi;
- 11 yillik majburiy o‘rta ta’limning barcha bosqichlarida inklyuziv ta’limni amalga oshirishning meyoriy-huquqiy bazasi takomillashtirildi;
- 11 yillik majburiy o‘rta ta’lim muassasalari uchun pedagoglarni tayyorlash, malaka oshirish kurslari dasturiga inklyuziv ta’lim muammolari singdirildi;
- maktab rahbarlari va pedagoglarning malakasini oshirish dasturlariga inklyuziv o‘quv muhitida ishlash bilan bog‘liq alohida mavzular kiritiladi [3].

Imkoniyati cheklangan bolalarga ta’lim-tarbiya berish sohasida esa ta’limga integratsiya va maxsus maktalarning mavjudligi ikki o‘zaro parallel zaruriy shartlar hisoblanadi. Mazkur ikki shart ta’lim-tarbiya tizimining moslashuvchanligi va tartibini ta’minlagan holda bu bolalarning ehtiyojlari o‘zgargani sari unga qo‘shilish yoki uzoqlashish imkoniyatini yaratadi [4].

Inklyuziv maktab o‘qituvchisi va inklyuziv bog‘cha tarbiyachisi qanday sifatlarga ega bo‘lishi kerak? Inklyuziv ta’limda o‘qituvchining kasbiy mahorati

bosh omil hisoblanadi. U inklyuziv ta’lim haqida tushunchaga ega bo’lishi va ta’lim sifati mas’uliyatini o’z zimmasiga olishi shart.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda boshqa davlatlarning tajriba va yutuqlaridan foydalanish yaxshi natijalarga erishish uchun zamin bo’la oladi.

Masalan, Amerika davlatlarida nogironligi bo’lgan bola tug’ilsa, uni tug’ilganidan boshlab ijtimoiy hayotga moslashtirishga harakat qilinadi. Avvalo, maktabgacha ta’lim bosqichiga, keyin esa maktab, kollej va universitetlarda tahsilni davom ettirishlariga imkoniyat yaratish maqsadida ularga psixologlar, nogironlik turiga qarab logopedlar, oligofrenopedagoglar, tiflopedagoglar yoki surdopedagoglar birlashtiriladi. Bu mutaxassislar bola dunyoga kelgan dastlabki kunlardan boshlab uni ijtimoiy hayotga tayyorlaydilar. Maktabgacha ta’lim muassasalari (bog’cha)da ishlaydigan maxsus pedagoglar imkoniyati cheklangan bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashadi. Natijada bunday bolalar inklyuziv ta’limga tayyor holatda, oddiy maktablarda sog’lom bolalar bilan ta’lim olishga, bunday muhitda ulg’ayish, boshqa bolalar bilan tortinmay aloqaga kirisha olishga, do’st orttirishga moslashadilar.

Ushbu ta’lim tizimini rivojlantirishdan oldin avvalo jamiyatni, maktabdagi sog’lom bolalarni ham, imkoniyati cheklangan bolalarni ham bunga moslashtirish kerak. Ayniqsa, boshlang’ich sinflarda tahsil olayotgan bolalar nogironlik nima ekanligi, bunday bolalarning ustidan kulmaslik kerakligini bilishmaydi. Shuning uchun ham ular inklyuziv ta’lim davomida nogironligi bo’lgan tengdoshining ustidan kulishi, masxara qilishi, uni ajratib qo’yishi, kamsitishi kabi holatlar kuzatilsa, bu albatta, nogironligi bo’lgan bolalarning ruhiyatiga jiddiy ta’sir ko’rsatadi. Bolaning inklyuziv muhitda boshqalardan o’zini kam his qilmasligi, jismoniy imkoniyatlari cheklanganligidan uyalmasligi uchun sharoit yaratish juda muhim. Stadionda boshqa bolalar bilan yugurayotgan zaif ko’ruvchi bola kim bilandir to’qnashib ketib yiqilib tushsa, uning ustidan kulish kerak emas. Bunday

holatda bola o‘z qobig‘iga battar o‘ralib oladi, o‘qishga va yashashga bo‘lgan qiziqishi so‘nadi, alamzada va jizzaki bo‘lib qoladi. Sog‘lom bolalar o‘rtasida o‘zini kamsitilganday his etish bola uchun doimiy ruhiy zo‘riqish ostida yashashiga sababchi bo‘ladi. Bunday holatlarda o‘qituvchi aql bilan ish ko‘rishi, imkoniyati cheklangan tengdoshining ustidan kulib uni masxara qilayotgan o‘quvchi bilan bola psixologiyasini hisobga olgan holda suhbatlashishi va mavjud vaziyatga to‘g‘ri baho bergan holda muammoni bartaraf etishi kerak. Maxsus maktab-internatlarda tahsil olayotgan imkoniyati jihatidan bir-biriga o‘xshash bo‘lgan bolalar ta‘lim va tarbiya olish jarayonida atrofidagi tengdoshlari ham o‘ziga o‘xshashligi, u kabi kasallik bilan og‘rigani uchun ham ortiqcha ruhiy bosimlar, zo‘riqishlarni boshdan kechirmaydi va ular o‘zlarini atrofda gilardan ko‘ra zaif va kuchsizday his qilishmaydi.

Inklyuziv ta‘limga ixtisoslashgan muassasalarda faoliyat olib borayotgan tarbiyachi va o‘qituvchilar uchun barcha sharoitlarni yaratish, muassasalarni texnik anjomlar bilan to‘liq holatda jihozlash, muallimlarga Brayl alifbosi, surdo tilini o‘rgatish ushbu ta‘limning rivojlanishiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, inklyuziv ta‘lim imkoniyati cheklangan yoshlarni jamiyat hayotiga kirishi, o‘zini boshqalardan kam emasligini anglashi, boshqa tengdoshlari bilan birgalikda o‘qib ilm olishi uchun sharoit yaratish va ularning normal hayotga kirishishi uchun eng yaxshi imkoniyat demakdir. Shunday ekan, ushbu ta‘lim tizimining rivojlanishi har jihatdan yaxshi natijalarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Umumiy pedagogika”, Yoshlar nashriyot uyi, Toshkent – 2020, 326-bet
2. M.U.Xamidova “Maxsus Pedagogika”, “Fan va texnologiya”, Toshkent – 2018, 7-8-betlar.

3. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov, “Umumiy pedagogika”, Toshkent – 2018, 51-52-betlar.

4. M.U.Xamidova “Maxsus Pedagogika”, “Fan va texnologiya”, Toshkent – 2018, 12-13-betlar.

TA’LIM VA MADANIYATNI INTEGRATSIYALASHDA “DUTOR” CHOLG’USINING O’RNI

Turdaliyeva Ominaxon Shukurullo qizi
Musiqa ta’lim yo’nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida dutor cholg’usini chalishni o’rgatish usullari haqida so’z yuritiladi.

Аннотация: В данной статье рассказывается о методике обучения игре на дуторном инструменте в общеобразовательных школах.

Annotation: This article talks about the methods of teaching the dutor instrument in secondary schools.

Калит so’zlar: Forte, piano, diminuendo, crescendo, qobirg’a, bas, alt, yakkazarb, qo’shzarb, tremolo.

Ключевые слова: форте, фортепиано, диминуэндо, крещендо, ребро, бас, альт, одинарный аккорд, двойной аккорд, тремоло.

Key words: forte, piano, diminuendo, crescendo, rib, bass, alto, single chord, double chord, tremolo.

Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo’shimcha chora tadbirlar to’g’risida 2022-2026 yillarga mo’ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi ishlab chiqildi. Qarorga muvofiq umumiy o’rta ta’lim muassasalarida milliy musiqa cholg’ularidan kamida bittasida cholg’uda ijro etish ko‘nikmalarini o’rgatiladi xamda bu xaqida ularning ta’lim to’g’risidagi xujjatiga (shaxodatnoma) tegishli qayd kiritiladi. 2023-2024 o’quv yilidan boshlab esa musiqa o’qituvchilari kamida uchta milliy musiqa cholg’usida kuy ijro etish maxoratiga ega bo’lish, musiqa fani o’qituvchilari uchun majburiy hisoblanadi.[1]

Musiqa fani uchun ajratilgan o‘quv soatlari doirasida “Hayotimga xamrohdir cholg‘u” shiori ostida cholg‘u ijrochiligi dars mashg‘ulotlari yo‘lga qo‘yildi. Umumiy o‘rta ta‘lim muassasalari ta‘minlanishi lozim bo‘lgan milliy musiqa cholg‘ulari ro‘yxatida 1-o‘rinda dutor cholg‘usi o‘rin olgan. Dutor cholg‘usi xaqida ma‘lumot beradigan bo‘lsak Dutor juda qadimiy musiqa asbobi. Azaldan o‘zbekning uyining to‘rida dutor cholg‘usining osiqlik turishi xalqimizning san‘atga cheksiz hurmati va ixlosidan dalolat beradi. Uning paydo bo‘lish tarixiga kelsak, eramizdan avvalgi asrlarga borib taqaladi.

Dutor Tojikcha so‘z bo‘lib, “ikki tor” degan ma‘noni bildiradi. Dutor asr-asrlardan o‘zbek xalqiga madaniy xizmat qilib kelayotgan milliy musiqa cholg‘ulardan biri hisoblanadi. Bu cholg‘u faqat O‘zbek xalqining cholg‘usi bo‘lmay balki uni qardosh Tojik, Uyg‘ur, Qoraqalpoq, Turkman xalqlari ham o‘zlarining sevimli cholg‘usi deb hisoblashadi. Dutor kvarta, kvinta oktava va unisonga ham sozlanadi. Bizda asosan qo‘llanilayotgan dutor alt deb ataladi. Bu cholg‘u kichik oktava lya va mi notalarga sozlanadi. Dutorga o‘xshash cholg‘uni Qozoqlarda “Do‘mbira” Qirg‘izlarda “Qobuz” deb atashadi. O‘zbek dutori muloyim nafis va shirali ovozi bilan boshqa cholg‘ulardan ajralib turadi. U haqida XV asr atroflarida paydo bo‘lgan deya taxminlar mavjud. 1936-1937 yillarda Toshkentda O‘zbek musiqa cholg‘ularini takomillashtirish ustaxonasi ochilib, boshqa sozlar qatori nota ilmiga moslashtirilgan yog‘och pardali, kapron torli yangi dutorlar ishlab chiqila boshladi.

Hozirgi kunda bu dutorda malakali o‘qituvchilarimiz tomonidan yosh dutorchilarga ijrochilikdan saboq berilmoqda. Dutor haqida gap ketganda albatta uning mohir ijrochilarini eslab o‘tish joizdir. Mashhur dutorchilar A. Abdurasulov. Abdusoat Vahobov, Davlatoxun Qodirov, Yunus Rajabiyilar dutor cholganida kishilar og‘ir sukunatga cho‘mib olam-olam ma‘noli hissiyotlar ummoniga botar ekan. Ulardan keyin esa Shokir Sartarosh, Orif Qosimov, Zokirjon Obidov,

To‘xtamurod Rasulov va boshqalar. Dutor haqida dastlabki yozma ma’lumotlarni Navoiyning zamondoshi Zaynubobiddin al-Husayniy “Musiqaning ilmiy va amaliy qoidalari” nomli risolasi (16 bob) uchratamiz. 16-17 asrlarda “Dutoriy” taxallusi bilan ijod etgan Hirotlik Yusuf Mavdudiy Dutoriy Mashhadlik Mirquliy Dutoriy kabi sozandalarining nomlari maanbalarda saqlangan. U asosan tut, o‘rik yog‘ochlaridan yasaladi.

Dutor yakkanavoz va jo‘navoz cholg‘u bo‘lib sozandadan katta ijro mahoratini talab etadi. Dutorida asosan yakka zarb, qo‘sh zarb, bilak zarb, bidratma zarb, teskari zarb tremolo va boshqa ijro usullari mavjud. O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestriga moslab turli hajmdagi dator xillari: dator prima, dator bas, dator kontrabas ishlandi. Dutor prima sozlanishi birinchi tor “mi” ikkinchi tor “lya” tovushlaridir. Dutor primaning umumiy ovozi hajmi birinchi oktavadagi “mi” tovushidan uchinchi oktava “lya” tovushiga qadar Dutor prima orkestrda solo chalish va jo‘navozlik vazifasini bajaradi. Shu bilan birga yuqori oktavada yozilgan kuylarni ijro etish uchun qulaydir.

Dutor bas dutorning katta qilib ishlangan turi bo‘lib dator basning to‘rtta tori bo‘lib bular kvinta bo‘yicha sozlanadi. To‘rtinchi tor katta oktavadagi do uchinchi tor katta oktavadagi sol ikkinchi tor kichik oktavadagi re va birinchi tor kichik oktavadagi lya tovushlariga sozlanadi ovoz hajmi katta oktavadagi dodan kichik oktavadagi lyagacha. Dutor kontrabas kosasi katta “Qo‘birg‘a”lardan iborat bo‘lib datorbasdan ancha kattaroq qilib ishlangan Dastasi dator bas asbobidan uzunroq bo‘ladi uning torlari to‘rtta bo‘ladi kvarta bo‘yicha to‘rtinchi tor kontr oktavadagi mi uchinchi tor kontr oktavadagi lya ikkinchi tor katta oktavadagi re birinchi tor katta oktavadagi sol ga sozlanadi. Ovoz hajmi kontr oktavadagi mi dan kichik oktavadagi lyagacha. Notalar bas kalitida eshutilishiga nisbatan oktava yuqorida yoziladi.

Maktab yoshidagi bolalarning o‘zbek xalq cholg‘ularida o‘qishga bolgan ehtiyojlarini nazarda tutib Respublika musiqa maktablarida turli cholgular sinfi xususan Dutor sinfi xam tashkil etilgan. shuni nazarda tutish kerakki ommalashgan xalq cholgularidan Dutor cholg‘usi tuzilish jihatidan katta bolib musiqa maktab o‘quvchisi bu cholg‘uni o‘rganayotganda qiynaladi hozirgi kunda Dutor sinfida oqitish tajribasi o‘quv yurtlarida xususan musiqa va san at maktablarida Dutor prima Dutor alt Dutor tenor (Maqom)Dutorlar ommalashib kelmoqda. Buning natijasida yosh avlodlarning dutorga bo‘lgan ishtiyoqi tobora kuchayib bormoqda. Bolalar musiqa va san’at maktablari yillik ta’lim yonalishiga moljallangan bo‘lib bu davr ichida o‘quvchini musiqa ijrochiligining professional mahoratini egallashi va notaga qarab ijro etish malakasini hosil etishi kozda tutilgan. Mutaxassislik sinfi darslarining ta’limiy jarayonini amalga oshirish shakli yakka tartibda o‘tiladi .Besh yil davomida o‘qitib boriladi. Birinchi-To‘rtinchi sinflarda haftasiga 3 marta, Beshinchi ya’ni, (bitiruvchi) sinflarda esa haftasiga 4 marta o‘tish ko‘zda tutilgan. Har bir cholg‘uda bo‘lgani kabi Dutor cholg‘usida ham o‘ziga hos ijro uslublar mavjud. Mana shunday ijro uslubini tashkil etishda avvalo o‘quvchi Dutor haqida nazariy bilimga ega bo‘lishi lozim. Shundan so‘ng cholg‘uda to‘g‘ri o‘tirish (pastanofkasini) to‘g‘ri qo‘ya bilishimiz, bu esa ijrochining o‘zi ijro etayotgan asarini mohirlik bilan ijro etishini ta’minlaydi. O‘quvchida musiqiy tasavvurni uyg‘otish kerak har bir musiqa inson xissiyotini, fikrini, tabiat manzaralarini tasvirlaydi.

Har bir yaratilgan musiqiy asarning aniq mazmuni bo‘ladi. Shu mazmuniga qarab inson kayfiyatiga ta’sir qiladi. Sho‘x kuylar kayfiyatni ko‘tarib tezroq harakatlanishga undasa sokin sur’atdagi musiqa aksincha harakatni susaytiradi. Bolalarga dinamik belgilarni ham o‘rgatish lozim. Musiqada uning eshitalish kuchi turli darajalarda namoyon bo‘ladi. Bu tovush kuchli dinamik belgilar bilan ko‘rsatiladi. Dinamik belgilar katta ifoda kuchiga ega. Masalan, kuyning

ko‘tariluvchi harakati eshitalish kuchini oshirib boradi. Quyilashtiruvchi harakati esa eshitalishning pasayishiga olib keladi. Bolalarda avval musiqa eng ko‘p qo‘llaniladigan dinamik iboralar o‘rgatiladi:

ff -fortissimo -juda kuchli

f- forte- kuchli

mf -mezzo forte -o‘rtacha kuchi

pp -piannissimo- juda past

p -piano -past

mp -mezzo piano -o‘rtacha past

-crescendo kuchaytirish belgisi

- diminuendo pasaya borish belgisi

Bu belgilar tovush kuchi, belgilar, kuyning, ko‘tariluvchi va quyilashtiruvchi harakatini ifodalash, mutassil kuchlilik darajasini belgilovchi yoki o‘zgaruvchi kuchlilikni ifodalovchi va kuchlilik darajasini o‘zgartirish uchun qo‘llaniladigan belgilar. Dutor chalishni o‘rgatishda zarblar muxim ahamiyatni kasb etadi. Zarblarni o‘rgatish 4 bosqichda bo‘ladi.

Birinchi bosqich -oddiy zarblar va sodda mashqlar;

Ikkinchi bosqich-murakkabroq zarblar va kuylar;

Uchinchi bosqich torlarning jo‘r bo‘lishi va bezaklar;

To‘rtinchi bosqich fortepianoning dutorga jo‘r bo‘lishi va

dutor kuylari.

Ijrochilik san’ati doimiy rivojlanib boruvchi jarayondir. Boshqa sohalar singari cholg‘u ijrochiligi ham yildan yilga rivojlanib bormoqda cholg‘u ijrochiligining o‘qitishda musiqiy ta’lim tizimining uzluksiz ravishda olib borilishi muhim ahamiyatga ega. Musiqa ta’limini tashkil etilishi ijrochining mohir sozanda sifatida rivojlanishi uchun asosiy omil hisoblanadi. Dutor chalishning qonun qoidalari bor. Chap qo‘lning bosh va ko‘rsatkich barmoqlari o‘rtasida dator dastasi

bo‘sh bo‘lishi kaft esa dastaga tegmasligi lozim. Qo‘l dastaga to‘g‘ri qo‘yilishi, barmoqlar to‘g‘ri harakatlanishi, chap qo‘l barmoqlari bilan parda bo‘lingan joy yaqiniga bosib chalinishi maqsadga muvofiqdir.

II-pastga panja bilan yuqoriga V-bosh barmoq bilan tovush chiqarishda tovush kuchi bir xil bo‘lishiga erishish uchun gamma chalishda qo‘l va barmoqlarga katta e‘tibor berish gamma va mashqlarni har kuni chalish lozim. Bu esa texnik va badiiy tarbiyalovchi vosita hisoblanadi. Musiqada millat yo‘q til yo‘q. U qaysi xalq yoki kompozitor tomonidan ijro etiladigan yoki yaratiladigan bo‘lsa ham hammaga tushunarlidir. Ifodali ijro etish yo‘llarini o‘quvchilarga o‘rgatish o‘qituvchining asosiy vazifasiga kiradi. Skripkachi D. Oystraxning “Bir asarni bir necha yillab chalish, shu asarning ichida yashash va uni xis qilish lozim” degani bejiz emas.

Ijrochilik mahoratini oshirish borasida bajariladigan vazifalari shular. Musiqqa maktab o‘quvchilari o‘zlari sezmaganda uch xil yo‘lda tarbiya oladilar.

Birinchi musiqachi –ijrochi;

Ikkinchi musiqashunos -o‘qituvchi;

Uchinchi musiqachi esa musiqani yaxshi tushunuvchi boshqa kasb egasidir. Shunday ekan, o‘quvchining imkoniyatiga qarab o‘rgatish uslubini ham uchga bo‘lish mumkin.

1) Bunda o‘quvchining qobiliyati har tomonlama a‘lo va mehnatsevar bo‘ladi. Namunali ijrosi bilan o‘quvchilarga ko‘rgazma bo‘la oladi.

2) Musiqashunos o‘qituvchini. Bu xil mutaxassis tayyorlash uchun o‘quvchida qobiliyat o‘rtacha bo‘lsa ham mehnatsevarlik tirishqoqlik bilan yuqori natijalarga erishadi.

3) Osonroq yo‘lda o‘rgatish uslubi desak xato bo‘lmaydi, chunki o‘quvchida qobiliyat pastroq, lekin o‘qishni xoxlaydi bu xolatda ustoz shogird orasida kuchli mehnat talab qilinadi. Shundan so‘ng yuqori natijalarga erishish mumkin.

O‘zbek xalqining boy musiqa merosini o‘rganish va uni keng omma ichida targ‘ib qilish ishlari san‘atimizning jonkuyar tashabbuskorlari, mohir ijrochilari zimmasida bo‘lmog‘i zarur. Chunki bizning davrimizgacha yetib kelgan ulkan musiqiy merosni ustozdan - shogirdga bevosita o‘tishida tabarruk zotlar ko‘prik vazifasini o‘tashi bilan birga o‘zlari ijodlari bilan ham namuna bo‘lganlar.

Xulosa qilib aytganda o‘zbek xalq cholg‘usini o‘rganishda biz dutor cholg‘usini namunasida ko‘rsatib o‘tdik. Prezidentimiz qarorlarini amalga oshirishda turtki bo‘ladi. Kelajakda barcha yosh avlod milliy cholg‘ularda kuy ijro etishga tayyor bo‘ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston respublikasi prezidentining 02.02.2022 yidagi “Madaniyat va san‘at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risida” PQ-112-sonli qarori. // <https://lex.uz/uz/docs/-5849580>
2. Rahimov Sh.N.Cholg‘u ijrochiligi (Dutor misolida) electron darslik, T, 2011

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA INGLIZ TILINI O‘QITISHDAGI MUAMMOLAR

Axmadaliyeva Madinabonu Lutfulla qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti: ingliz tili yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: bugungi ingliz tili juda ham ommalashib bormoqda. Deyarli har bir ta’lim muassalari: maktabgacha ta’lim, umumiy ta’lim maktablari va Oliy ta’lim muassasalarida ham bu fanning talabgorlari juda ko‘p. Lekin ingliz tilini o‘rgatishning o‘ziga yarasha mehnati, qiyinchiliklari mavjud. Shuning uchun ushbu maqolada umum ta’lim muassasalarida ingliz tili o‘qituvchilari duch keladigan muammolar tahlil qilinadi.

Аннотация: Английский язык сегодня становится очень популярным. Абитуриентов по этому предмету много практически в каждом образовательном учреждении: дошкольном образовании, общеобразовательных школах и высших учебных заведениях. Есть своя работа и

трудности. Поэтому в данной статье анализируются проблемы, с которыми пришлось столкнуться. учителями английского языка в общеобразовательных учреждениях.

Annotation: Today, English language is becoming very popular. There are lots of student who want to learn this subject in almost every educational institutions: preschool education, general education schools, and higher education institutions. But teaching English requires lots of effort and difficulties. Therefore, this article analyzes the problems faced by English language teachers in general educational institutions.

Kalit so‘zlar: til muhiti, texnologiya, zamonaviy metodlar.

Ключевые слова: языковая среда, технологии, современные методы.

Key words: language environment, technology, modern methods.

Kirish. Hozirgi globallashuv dunyosida ingliz tiliga talab oshib bormoqda. Sababi ko‘pgina rivojlangan davlatlar (jumladan, AQSH, Buyuk Britaniya kabilari) shu tilda so‘zlashadi. Qolaversa, ilmiy jurnallarning 50 %i ham ingliz tilida chop etiladi. Shuning uchun ham ingliz tilini kichik yoshdagi insonlar ham, katta yoshdagi insonlar ham o‘rganishga harakat qilmoqda. Albatta, yoshiga qarab, ularga dars o‘tish metodlari farq qiladi. Masalan, maktabdagi yuqori sinf o‘quvchilariga dars o‘tishda ba’zi qiyinchiliklarga duch kelinadi.

Birinchi muammo shundaki, o‘quvchilarning ingliz tili muhitini shakllantirmasligi, ya’ni ona tilidan ko‘p foydalanish. Chet tili darslarida to‘liq xorijiy tilda gapirib dars o‘tishning imkoni yo‘q. Balki maktabning katta sinflarida, ayniqsa bitiruvchilar bilan bu yo‘sinda dars o‘tish mumkindir, ammo yosh o‘rganuvchilar bilan o‘zbek tilini ishlatmasdan ingliz tilini o‘rgatish imkonsiz. Ammo, birinchi til (ona tili)ni ham haddan ortiq ko‘p ishlatish o‘quvchilarning chet tilini o‘rganishlariga katta to‘siq bo‘lishi mumkin. Sinflarda ingliz tili darsi vaqtida o‘qituvchining ingliz tili va o‘zbek tilidan foydalanib dars o‘tishi o‘rtasida balans bo‘lishi kerak [1]. Ikkinchisi, maktablarda dars soatining kamligi. Ko‘pincha, dars davomiyligi 40-45 daqiqa bo‘ladi. Lekin tilni o‘rgatish uchun bu juda ham kam vaqt. Sababi, til o‘rganishdagi to‘rtta qobiliyat(eshitib tushunish, o‘qib tushunish, yozish va so‘zlashuv)ni o‘zlashtirish uchun yuqori sinf aqliy

salohiyatini hisobga olganda, yetarli emas. Uchinchi muammo esa lug‘atning yetishmasligi. O‘quvchilar uchun eng qiyin vazifalardan biri duch kelgan lug‘atni o‘zlashtirish. Nima uchun o‘quvchilarning so‘z boyligi yo‘q, ya‘ni o‘qituvchilar so‘zlarni bilishning hojati yo‘q deb hisoblashadi, chunki ular oddiy emas, hatto kamdan-kam hollarda kundalik hayotida qo‘llaniladi. Shuning uchun ular so‘zlarni o‘rganish uchun hech qanday motivatsiyaga ega emaslar. Binobarin, chet tili konteksti sifatida ingliz tilini o‘rganadigan talabalar o‘z bilimlari bilan cheklangan maqsadli tilning grammatikasi va lug‘atini bilish va mazmunini tushunish uchun kurashish kerak.[2] Yana bir muammolardan biri-lug‘at boyligi va grammatika qoidalarini boshlang‘ich sinfdaligida yaxshi o‘zlashtiradi, shunga qaramay, so‘zlashuv qobiliyati rivojlanmagan bo‘lishi mumkin. Buni rivojlantirish uchun esa ancha vaqt olishi mumkin. Masalan, o‘quvchining so‘zlashuv qobiliyatini oshirish uchun taqdimot qilishni buyurish mumkin. Lekin u o‘z qo‘rquvini yengib, chiqishiga ko‘p mehnat ketadi. Ko‘pincha duch keladigan yana bir qiyinchilik shundaki, o‘quvchining ancha avval noto‘g‘ri tarzda o‘rgangan bilimlarini to‘g‘irlash murakkabroq sanaladi. Misol olganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga “Hello” (Salom) deb emas, “Hallo” deb xato talaffuz qilinsa, ular keyinchalik ham shunaqa talaffuz qilishni davom ettiradi. Ingliz tilini o‘rganishda dunyoqarashning ham katta o‘rni bor, ayniqsa, bu akademik insholarni yozishda bilinadi. Bunday insholar O‘zbekistondagi maktablarda o‘rgatiladiganlaridan ancha farq qiladi. Agar o‘quvchilarga: “Global isishning yaxshi va yomon taraflarini tahlil qiling. Unga qarshi qanday choralar taklif qilsa bo‘ladi?” – deb savol berilsa, bu haqida hech qanday ma‘lumot bilmasligini aytadi. Bunday ma‘lumotni bilish uchun esa inglizcha ilmiy jurnallarni o‘qishga to‘g‘ri keladi.

Xulosa. Albatta, har bir sohaning o‘ziga yarasha qiyinchiliklari mavjud, shuningdek ingliz tili fanining ham. Bularni hal qilish uchun, avvalo, yaxshilab

o‘rganib chiqish va uning yechimlarini topish lozim. Pedagog esa har bir jihatdan intilishi, o‘z ustida ishlashi va metodikalarni yaxshilab o‘zlashtirishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo‘raboyeva N. O., Urunova G.R. Ingliz tilini o‘rganishda dolrazb muammolar va ularning yechimlar. // <https://conferenceseries.info/index.php/online/article/view/80>

2. Rasulova N. Challenges and Solutions in English Language Teaching to Students. // Молодой ученый Международный научный журнал. – №.11 (301). 2020. –P.179

ZAMONAVIY TA’LIMDA ERTAKLARNING O‘RNI

Xusanova Sadoqat

*Namangan Davlat Pedagogika Instituti
Maktabgacha ta’lim yo’nalish talabasi*

Tel: +998914750258

E-mail: sadoqatxusanova2@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola hozirgi kunda zamonaviy maktabgacha ta’lim tizimida ertakning o‘rni qay darajada muhurligi hamda u yordamida qanday yutuqlarga erishishimiz va u bo‘lmasa qanday yo‘qotishlar bo‘lishi haqida aytib o‘tilgan. Kelajagimizni o‘z qo‘liga ola biladigan va vatanparvarlik ruhida kamol topadigan, dunyoqarashi teran va iqtidorli xalqiga foydasi tegadigan yosh avlodni tarbiyalash haqida.

Аннотация: В данной статье рассказывается о том, как насколько важна роль сказки в современной системе дошкольного образования, чего мы можем добиться с ее помощью и чего без нее теряем. Речь идет о воспитании молодого поколения, способного взять в свои руки наше будущее, взрослеющего в духе патриотизма, обладающего глубоким мировоззрением и талантом, при этом приносящее пользу своему народу.

Annotation: This article talks about how important the role of a fairy tale is in the modern system of preschool education, what we can achieve with its help and what we lose without it. We are talking about raising a young generation capable of taking our future into their own hands, growing up in the spirit of patriotism, possessing a deep worldview and talent, benefiting their people.

Kalit so‘zlar: Ertak, zamonaviy ta’lim, texnika, dunyoqarash, ekologiya, orzu, kelajak, internet.

Ключевые слова: сказка, современное образования, мировоззрение, экология, мечта, будущее, интернет.

Key words: Fairy tale, modern education, worldview, ecology, dream, future, internet

Kirish. Zamonaviy ta’limimizda ertaklar bilan boshlang‘ich, ya’ni maktabgacha yoshdagi bo‘lgan bolalarni o‘qitish bu kelajagimiz uchun muhim va mustahkam poydevor vazifasini o‘taydi. Zero, yoshligidan ertak eshitib ulg‘aygan bolaning, so‘z boyligi, dunyoqarashi, fikrlashi va intiluvchanligi boshqa bolalarga nisbatan ancha boy. Ertaklar bolalarga orzu va umid qilishni juda nafis tarzda o‘rgatadi, shu sababdan maktabgacha bo‘lgan davlat tashkilotlarida hamda nodavlat tashkilotlarida ertak yordamida tarbiyani ilgari sursak bolalarimiz kelajakda misli ko‘rilmagan yutuqlarga erishishlari mumkin bo‘ladi.

Bugun biz texnika asrida yashayapmiz. “Samalyot, raketa nima ekanligini yaxshi bilasiz, hatto havoda uchadigan samalyotning kichik nusxasining yasab beraman desangiz men ishonaman. Sababi ommaviy axborot vositalarida, ya’ni, internet, gazeta va jurnallarda ularni qanday yasalishi ko‘rsatilgan. Hech o‘ylab ko‘rganmisiz, bu narsalarni yaratgan olimlar, ular haqida ma’lumotni yoki ilk taassurotini qayerdan olishgan?..”

Ushbu sirni, sizlarga ochsam o‘sha olimlar ko‘pgina kashfiyotlariga asos bo‘lgan g‘oyalarni aynan xalq ertaklaridan olishgan!. Bunga dalil isbotlardan biri “Uchar gilamdir”. Axir uchar texnik vositalar haqidagi tushunchani paydo bo‘lmasdan turib, juda qadimda insonlar osmonga parvoz qilish haqida o‘ylay boshlashgan.[2]

Ertaklar qadimda yashagan ajdodlarimizning umid va armonlari, degan misralar bu qatorlarimizga yana bir dalil tarzida olsak bo‘ladi.

Ertaklar yaxshilikka yetaklar, ha albatta, bu gaplarda jon bor, haqiqatdan ham ular bizga yaxshilik tomonida xizmat qiladilar. Bolalar dunyoqarashini, so‘z boyligini oshiradi shu bilan birgalikda ekologiya va atrof muhitni asrash, egri va

to‘g‘rini ajratish, fikr yuritish, taqqoslash, oq va qorani ajratishni va shunga o‘xshash bir qancha foydali ma’lumotlar bilan bolalarimiz tarbiyasiga yaxshi ta’sir ko‘rsatadi, bu sanab o‘tilgan hislatlar faqatgina dengizdan bir tomchi xolos. Ertaklar bolalar o‘y-xayollari bilan bog‘liq, shu sababdan ertaklar yordamida berilgan tarbiya, bolaning qon-qoniga singib ketadi. Ertak o‘qib berish, bolaning ilk kunlaridan boshlansa, bolada atrof muhitiga qiziqish ortadi, izlanuvchan va bilimga chanqoq bolib voyaga yetadi, shu bilan birga biz farzandlarimizni hayotini zaharlanishdan oldini olgan bo‘lamiz.

Zaharlanish deb nimani nazarda tutiladi? Bugungi kunda ko‘p joylarda bolalarga ertak kitob o‘rniga uyaliy aloqa qurilmalari berib, farzandimizni mana shu texnikaga mahbus qilib bog‘lab beryabmiz. Qanday achinari o‘z kelajagimiz bo‘lgan bolalarimizni o‘zimiz zaharlayotgan bo‘lsak, bunday bolalar o‘z fikriga va dunyoqarashiga ega bo‘lmagan yigit va qiz bo‘lib voyaga yetadilar. To‘g‘ri uyaliy aloqalar, texnika va internet hayotimizga kirib kelgandan buyon ko‘p o‘zgarishlar bo‘ldi, foydali taraflari ham talaygina, lekin, bu men va sizning kundalik hayotimizda kerak bo‘layotgan bu buyumlar, jajji farzandlarimizni hayollarini zaharlab kelmoqda. Aqlini taniy boshlagan ilk kunlaridan bolalarimizga, atrof muhit bilan tanishtirish va odob axloqni o‘rgatish, u bilan birga o‘ynash vaqt o‘tkazish o‘rniga unga uyali aloqalarni qo‘liga tutqazib qo‘ymoqdamiz, natijada esa bolalar injiq, quloqsiz va real hayotga qiziqishlari so‘nib bormoqda.

Bugungi kunda MTTlarda turli zamonaviy metodlardan foydalanishadi, ular bolalarni kompleks rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Bolalar tez-tez beradigan nega? Nima uchun? Qanday? Degan savollarga ertaklar orqali javob berilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi, sababi ertak bu bola tili va biz ularga o‘zlarining tilida ularni ruhiyatlariga ta’sir ko‘rsatmagan holda javob beramiz.

Mazkur metod samarali natija beradi, sababi bolalar taqlid qilishga juda usta bo‘lishadi va o‘zlari eshitgan yoki ko‘rgan yaxshi personaj yoki insonlarga taqlid

qilib ularga o‘xshashga harakat qiladilar. Jumladan, “Sichqon va qalam” ertagi, ushbu ertak soddaligi va yorqin xarakterlari o‘ziga jalb qiladi, ulardan biri yaxshilikni, ikkinchisi yomonlikni o‘zida mujassam etadi, bolalarni fikrlashga va rasm chizishga, diqqat bilan tinglashga, narsalarni anglashga, hamdardlikka va yovuzlikka qarshi turishga o‘rgatadi. “Ur toqmoq” ertagi adolatsizlik, insofsizlik, zulm va zo‘rluk kabi yomon illatlar haqida bolalarda tushuncha uyg‘otadi. “Bulbul” ushbu ertak G.H.Andersen qalamiga mansub bo‘lib u bolalarga oliyjanoblik, mehribonlik, hamdardlikga o‘rgatadi va qiziqishni orttiradi.[1] Ko‘rib turganimizdek, bunday ertaklarda bolalar bilim va ko‘nikmalarni oson o‘zlashtiradilar. Oydinlik kiritish maqsadida bu metod yordamida qanday vazifalarni amalga oshirishimiz mumkinligini sanab o‘taman.

Demak bu metod bizga quyidagi vazifalarni amalga oshirishni ta‘minlaydi.

- Bolalarda to‘g‘ri va ifodali nutqini rivojlantirish.
- Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, sog‘lom va to‘g‘ri ovqatlanish.
- Atrof-olam, tabiat va san‘at bilan tanishtirish.
- Ijodiy qobiliyat, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish.
- Bolalarni aqliy va axloqiy tarbiyalash.
- Bolalar o‘rtasidagi nizoli vaziyatlarni o‘zaro hamkorlida yechish.

Yana shuni aytishimiz mumkinki ertaklar yordamida bolalar uchun muloqot muhiti yaraladi va bola o‘zini har doimgidan ko‘proq hotirjam sezadi, va tengdoshlari bilan birgalikda muloqot qilishga tortinmaydi. Bu esa kelajakda jamiyat bilan birga uyg‘unlashib ketish ehtimolini oshiradi bolada o‘ziga bo‘lgan ishonch tuyg‘usi ortadi.

Mamlakatimiz kelajagi bo‘lmish yoshlarimizni Har tomonlama yetuk, bilimli, salohiyatli shaxs va komil inson sifatida tarbiyalash o‘zimizning qo‘limizda ekanligi yaqol ko‘rinib turibti, shu sababdan barchamiz birlashgan

holda bolalarga ilk kunlaridan uyali aloqa emas balki ranglarga boy rasmlarga boy ertak kitob beraylik, ularning bolalarga xos dunyoqarashini sindirmay yanada rivojlantiraylik va yurtimiz kelajagi bo‘lgan yosh avlodlarimizni qo‘llaridan tutib ezgulik tomon yo‘naltiraylik.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, yurtimizdagi bolalar tarbiyasida ertakning o‘rni juda katta. Bir shaxs oddiy inson bo‘lib emas jamiyatimizga, avvalambor esa o‘ziga, oilasiga foydasi tegadigan inson bo‘lib kamol topishda ertaklarning o‘rnini almashib bo‘lmas darajada beqiyosdir, sababi, ertaklar bir shaxsning dunyoqarashini tubdan o‘zgartirib yuboradigan darajada kuchga ega va bu kuchni asrlar davomida avloddan-avlodlarga meros qilib berib kelmoqda. Shu sababdan ham ertaklarning o‘rni bo‘lakcha bo‘lib, u qoldirgan bo‘shliq bo‘shligicha qo‘lib ketmoqda, bu bo‘shliqni to‘ldirish yoki bo‘shligicha qoldirish esa o‘zimizni qo‘limizda.

Ertak bu tarbiyaning nafis ko‘rinishi, hissiyotlarga, hayajonlarga boy bolalar olami va biz bolalardan uni tortib olib uning o‘rniga aqlini taniy boshlagan ilk kunlaridan texnikalarga almashtira olmaymiz.

Taklifimiz hozirgi kunda yurtimizdagi barcha davlat va nodavlat Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida alohida ertakchi ishchi o‘rnini yaratish. Ertakchining vazifasi bolalarni o‘zbek xalq ertaklari va jahon xalq ertaklarini barchasi bilan yaqindan tanishtirish, uning ma’nosini, mazmunini tushuntirish, dunyoga teran nigoh bilan qarashni, orzu qilishni, fikrini ravon va ifodali tarzda bayon qilishni o‘rgatishdan iborat bo‘ladi. Ertakchining tarbiyachidan farqi, tarbiyachi ko‘p mashg‘ulotlardan dars o‘tadi, bolalar o‘z tarbiyachisini har kuni kun davomida korgani sababli bolalarda zerikkish paydo bo‘lib xarxasha qilish boshlanadi, bu esa tarbiyachining jismoniy zo‘riqishiga olib keladi, bolalar biror bir narsadan tez zerikkishini bilamiz, shu sabab ertakchi bolalar bilan bir kunda bir

marotaba bitta, yoki ikkita ertakni o‘qib uning mohiyatini tushuntirib bersa bolalarda yanada qiziqish ortadi, dunyoqarashi kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov S. va boshqalar. Adabiyot: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik – T.: “Sharq”. –Toshkent. 2015. –B.118
2. Maktabgacha ta’lim jurnali 04/21. 12-bet
3. Zamonaviy ta’lim jurnali 02/22. 11/21.
4. Jon Kexo, Nensi Fisher “Bolalar taffakur qudrati”

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ZAMONAVIY O‘QITISH USULLARI.

Ergashaliyeva Ma’sumaxon Ulug‘bek qizi
Namangan Davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, ta’lim tizmidagi zamonaviy o‘qitish usullari, an’anaviy o‘qitish usullari, innovatsion ta’lim va zamonaviy texnologiyalar haqida so‘z boradi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные методы обучения, традиционные методы обучения, инновационное обучение и современные технологии в системе образования.

Annotation: This article deals with modern teaching methods, traditional teaching methods, innovative teaching and modern technology in education system.

Kalit so‘zlar: zamonaviy o‘qitish, innovatsion ta’lim, mustaqil fikrlash, o‘qitish usullari, kokografiya, ta’lim texnologiyalari, interfaol metodlar, didaxografiya.

Ключевые слова: современное обучение, инновационное образование, самостоятельное мышление, методы обучения, кокография, образовательные технологии, интерактивные методы, дидахография.

Key words: modern teaching, innovative education, independent thinking, teaching methods, cocography, educational technologies, interactive methods, didachography.

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi “Uzluksiz ta’lim tizmini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim

xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo‘llab-quvvatlash va ro‘yobga chiqarish” kabi ustuvor vazifalar belgilab berilgan[1]. Bugun mamlakatimizda ta‘lim-tarbiya tizimini yangi bosqichga ko‘tarish, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini ilg‘or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish va oliy pedagogik ta‘limga qamrov darajasini oshirish borasida qator ijobiy o‘zgarishlar amalga oshirilganiga guvohmiz. Hozir pedagogika sohasida ham ta‘lim, ilm-fan va ishlab chiqarish uyg‘unligini ta‘minlash orqali o‘qitish sifatini yaxshilash, zamonaviy usullarni yaratish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish bosh strategik maqsadlardan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi[2]. Zamonaviy o‘qitish usullaridan foydalanish ham zamon talabi hisoblanar ekan, **interaktiv yoki interfaol metodlardan** foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda ta‘lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo‘lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an‘anaviy ta‘limda o‘quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, hozirgi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o‘zlari qidirib topish, mustaqil o‘rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishga o‘rgatadi[3]. Darhaqiqat, Har bir o‘quvchini zamonaviy texnologiyalardan foydalanib, ularni mustaqil fikrlashga oid Milliy o‘quv dasturi asosida yaratilgan darsliklar ham o‘quvchilarga tayyor bilim sifatida emas, balki, mavzuni mustaqil o‘rganishga qolaversa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va xulosalarni chiqarishga undaydi. Bundan tashqari ta‘lim jarayonini individuallashtirish va o‘zaro farqlashga, tafakkur faoliyatini jadallashtirishga hamda ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishga, o‘quvchilarning professional refleksiyaiga yo‘naltirilgan quyidagi zamonaviy ta‘lim metodlaridan foydalaniladi:

- mukammal saloxiyatli yondashuv;
- integrativ yondashuv;
- shaxsiy yo‘naltirilgan yondashuv;
- kommunikativ-faoliyatli yondashuv;
- interaktiv yondashuv;
- muammoli ta’lim;
- modulli ta’lim.

An’anaviy o‘qitish usullari nima? Nima sababdan maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda zamonaviy o‘qitish usullari kerak? Rivojlanayotgan yurtimizda yana qanday o‘qitish usullarini yaratishimiz mumkin? An’anaviy o‘qitish asosan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishga qaratilgan bo‘lib, shaxsning rivojlanishini ko‘zda tutmaydi. An’anaviy o‘qitish quyidagi xususiyatlarga ega: zo‘ravonlik pedagogikasi, o‘qitishning tushuntiruv-ko‘rgazmali usuli, ommaviy o‘qitish. An’anaviy o‘qitishda avtoritarlik quyidagi shaklda namoyon bo‘ladi: o‘quvchi bu hali to‘la shakllanmagan shaxs, u faqat bajarishi zarur, pedagog esa - bu sardor hakam, yagona tashabbuskor shaxs. Mumtoz an’anaviy “sinf-dars” tizimi - bu bayon etishning ma’ruzaviy usuli va kitob bilan mustaqil ishlashni o‘z ichiga oladi (didaxografiya). Zamonaviy an’anaviy o‘qitish esa, o‘qitishning texnik vositalarini qo‘llab, didaxografiyadan foydalanishdan iborat bo‘ladi. Shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalarda, o‘quvchi shaxsi pedagogik jarayon markaziga qo‘yiladi, uning rivojlanishiga va tabiiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga qulay shart-sharoitlar yaratiladi. Yangi pedagogik texnologiyalarni tuzishda an’anaviy ta’lim va tarbiya metod va usullaridan qanday foydalanish mumkin. O‘zbekiston Prezidenti Islom Karimovning “Yangi uyni qurmasdan eskisini buzmaylik” iborasi ta’lim tizimiga ham bevosita taalluqlidir. O‘quvchilar bilan an’anaviy o‘qitish usulida bevosita aloqa, og‘zaki so‘rov, yozma ishlar olish, insho olish, mustaqil ishlar, rasm chizish, chizmachilik, amaliy ishlarni

qog‘oz, yog‘och, yung, metall, plastmassa materiallaridan tayyorlash, she‘r, monologlarni og‘zaki bayon etish va boshqalarni albatta, ta‘lim texnologiyasi metod va usullari bilan qo‘shib foydalanamiz. Chunki har qanday interfaol usulini olib qarajak, (“Munozara”, “Klaster”, “Ajurli arra” yoki “Kichik guruhlar”da ishlash), hammasi an‘anaviy ta‘lim metod va usullarini qo‘llashni talab etadi. Ko‘zlangan maqsadga erishish uchun uzluksiz ta‘lim tizimi tubdan isloh qilinmoqda. Ta‘lim jarayoniga tabaqalashtirilgan yondashuv, o‘quvchilarni turli kasb-xunar kollejlari, akademik litseylarda taxsil olishlarini ta‘minlash zamonaviy pedagogika fani oldiga yuksak vazifalarni qo‘ymoqda. Masalan, ushbu o‘quv muassasalari uchun davlat ta‘lim standartiga muvofiq keluvchi o‘quv dasturlarini va darsliklar, o‘quv qo‘llanmalarini yaratish bugungi kun talablariga javob bermog‘i lozim[5]. O‘z navbatida darsliklar ham o‘quvchilarni mustaqil faoliyatni qo‘llab-quvvatlab, tanqidiy va ijodiy fikrlash kabi ko‘nikalarni rivojlantirishi zarur. XXI asr zamonaviy ta‘lim usullari ham hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. Ta‘lim-tarbiya jarayonida pedagogik innovatsiyalarni keng miqyosda qo‘llash jahon taraqqiyotining global tendensiyasi hisoblanadi. Ayni paytda interfaol ta‘lim muhitini yaratish, o‘quvchilarning tafakkuri va dunyoqarashini rivojlantirishning innovatsion metod va texnologiyalarini takomillashtirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kun zamonaviy ta‘limida yaratuvchilik faolligini baxsh etish maqsadida zamonaviy ta‘lim konsepsiyalarini yaratish va amaliyotga joriy etish vazifasiga alohida e‘tibor qaratilgan. Shu sababli innovatsion ta‘lim texnologiyalarining o‘quv jarayonidagi o‘rni beqiyosdir. O‘quv jarayoniga zamonaviy ta‘lim texnologiyalarini joriy etish imkoniyati va zarurligini, shuningdek, o‘qituvchilarining o‘quv jarayonida ulardan foydalanishga tayyorgarlik xolatlari tahlili olib borish lozim[7]. Buning natijasida, innovatsion ta‘lim yanada takomillashtiriladi. O‘quvchini jamiyatda o‘zgarishlarini qabul qila oladigan, ijodkor, ishbilarmon qilib tarbiyalaydi. Innovatsion ta‘lim

tizimi aynan, zamonaviy o‘qitish usullari desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Keyingi yillarda breynrayting, breynstorming, aqliy hujum, bumerang, blits-so‘rov, klaster, keys-stadi, germenektiv suhbat kabi turli tuman metodlar paydo bo‘ldi[9]. Shunday usullardan biri kakografiyadir. Kakografiya so‘zi lotincha kakos – yomon, xunuk, yoqimsiz va graphos - yozmoq so‘zlaridan olingan bo‘lib, muayyan maqsadni ko‘zlab xatoliklarga yo‘l qo‘yilgan matnni tuzatirish orqali o‘quvchilarga imloni o‘rgatish usuli sanaladi. Bu usulning pedagogik va didaktik jihatlari hali ochib berilmagan[10]. Hozirgi davrda zamonaviy dars usullarining son-sanog‘i ko‘p. Masalan, noan‘anaviy dars metodlari: “Bahs-munozara”, “kichik guruhlarda ishlash”, “o‘zaro savol-javob”, “bir-birini o‘qitish”, “aqliy hujum”, “muzyorar”, “klaster”, “sinkveyn”, “zig-zag”, “charxpalak”, “zanjir”, “bumerang”, “kimoshdi savdosi”, “videotopishmoq”, “to‘rtinchisi ortiqcha”, “kuzatish, bahslashish, ishontirish”, “chaqirish, anglash, fikrlash”, “sportloto o‘yini”, “kubik o‘yini” va boshqalar shular jumlasidandir. Interfaol metodlar orqali, biz yoshlarda, ta‘lim-tarbiyani, o‘ziga berilgan topshiriqqa ijodiy yondoshishini, keng bilim saviyasiga ega bo‘lishini shuningdek, turli yangiliklardan xabardor bo‘lishiga yordam beradi[11]. O‘zbekistondagi ta‘lim sohasida bu zamonaviy AKT texnologiyalari, o‘quv dasturlari hamda pedagoglarni tayyorlash va malakasini oshirish jarayonlarida ko‘zga tashlanadi. Ushbu ustunlarning biri boshqasidan farqli bo‘lsa, butun tizim orqaga ketishi mumkin. Shu o‘rinda e‘tirof etish lozimki, mamlakatingizda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonun hamda yangilangan o‘quv dasturlari sohani rivojlantirishda muhim dastak vazifasini o‘tab beradi. Boshlang‘ich sinf darslarida O‘qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Dars mashg‘ulotlarida o‘yin-topshiriqlarni takrorlash yoki mustahkamlash darslarida foydalanilsa ijobiy natija beradi. O‘yin-topshiriqning qaysi bir turini tanlash

darsning turiga, sinf o‘quvchilarining o‘yin-topshiriqlarni bajarishga o‘rgatilganlik darajasi, ularning bilim saviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari, o‘rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada shakllanganiga ham bog‘liq bo‘lishi kerak[3]. Haqiqatdan ham yoshlarni har tomonlama rivojlanishi zamonaviy o‘qitish usullariga bog‘liq. Zero, yoshlarni erkin fikrlovchi, yangilikka intiluvchi va barkamol inson qilib tarbiyalash boshlang‘ich sinflardan olib boriladi, bu jarayon muhim vazifalardan biridir. Shu sababdan ham ta’lim mazmuni tubdan yangilanib borilmoqda. Kichik maktab yoshi davrida bolada mustaqil ta’lim olish motivlari yuzaga kelib, ular eng oddiy shaklda - bilimlarni olish bilan birgalikda qo‘shimcha manbalarga va turli mavzulardagi kitoblarni o‘qishga qiziqishi bilan yuzaga keladi[4]. Ta’lim sifatini oshirish, bolalarni o‘qishga qiziqishini muhim omili bo‘lgan darsliklarni ham zamon talablariga mos ravishda yartilishi lozim ekan. Zero, biz o‘z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug‘ maqsadni qo‘ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Mirzo Ulug‘beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, zamonaviy ta’lim va tarbiyani rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g‘oyamizning asosiy ustunlari bo‘lib, xizmat qilishi lozim. Shu maqsadda, “Yangi O‘zbekiston - maktab ostonasidan, ta’lim-tarbiya tizimidan boshlanadi”, degan g‘oya asosida keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshiramiz. Birinchidan, yosh avlodga bog‘cha, maktab va oliygohda sifatli ta’lim-tarbiya berishni yo‘lga qo‘yamiz, ular jismoniy va ma’naviy sog‘lom, vatanparvar insonlar bo‘lib ulg‘ayishi uchun barcha kuch va imkoniyatlarni safarbar etamiz. Ikkinchidan, yoshlarni zamonaviy bilim va tajribalar, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, ezgu fazilatlar egasi bo‘lgan insonlar etib voyaga yetkazamiz. Uchinchidan, o‘g‘il-qizlarimizni mehnat bozorida

talab yuqori bo‘lgan zamonaviy kasb-hunarlariga o‘rgatishga ahamiyat qaratishimiz lozim. Zero, Prezidentimiz ta’kidlaganidek: “Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo‘lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko‘plab ijtimoiy muammolarni y echish imkoni tug‘iladi. Shunday ekan, Yangi O‘zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o‘ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo‘llab-quvvatlaydi”[8]. Xulosa qiladigan bo‘lsak, ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan istiqbolli vazifalar, o‘zining dolzarbligi hamda amaliy ahamiyati bilan boshqa sohalardagi islohotlardan aslo qolishmaydi. Chunki ushbu sohadagi islohotlarni yanada keng ko‘lamda davom ettirish zamon talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://review.uz/uz/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-2023-yil-uchun-murojaatnomasi-toliq-matn>
2. <https://president.uz/oz/4049>
3. <https://kun.uz/uz/news/2019/11/27/boshlangich-sinfda-oqitishning-zamonaviy-texnologiyalaridan-foydalanish-usullari>
4. .Barkamol avlod - O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori.- T.: «Sharq» nashriyot-matbaa kontserni, 1997.
5. <https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/11859-zamonaviy-pedagogik-texnologiyalar-hozirgi-zamon-an-anaviy-ta-limi>
6. <https://ares.uz/storage/app/uploads/public/62a/383/262/62a3832628e47371129659.pdf>
7. [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/talim-da-zamonaviy-oqitish-texnologiyalaridan-foydalanish-muammosini-organishning-ilmiy-uslubiy-asoslari%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/talim-da-zamonaviy-oqitish-texnologiyalaridan-foydalanish-muammosini-organishning-ilmiy-uslubiy-asoslari%20(2).pdf)

8. <https://yuz.uz/uz/news/talim-tizimi-va-yangicha-yondashuvlar>
9. Shayxislamov, N. . Когнитив тилшуносликда концепт: " Туй" концепти ва унинг универсал табиати. О‘zbekistonda innovatsion ilmiy tadqiqotlar va metodlar –B.180
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsion-ta-lim-metodlari-haqida>.
11. <http://marifat.uz /marifat/v pomosh uchitelu-marifat/4521.htm>.

МАКТАБГАЧА ВА УМУМИЙ ТА’ЛИМ HAMDA BOSHLANG‘ICH ТА’ЛИМ TIZIMIDA XORIJIY TILLARNI O‘QITISH USULLARI.

***Rahimberdiyeva Mahliyo Abduqayum qizi**
Namangan Davlat Pedagogika Instituti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda
xorijiy til yo‘nalishi 1-bosqich talabasi.*

E-mail: mahliyorahimberdiyeva@mail.ru

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada maktabgacha ta’limda, boshlang‘ich sinflarda xorijiy tillarni, xususan, ingliz tilini o‘qitishdagi mavjud muammolar va ularning yechimlari haqida so‘z yuritilgan.*

***Аннотация:** В данной статье рассказывается о существующих проблемах и их решениях в обучении иностранным языкам, особенно английскому, в дошкольном образовании и начальных классах.*

***Annotation:** This article talks about the existing problems and their solutions in teaching foreign languages, especially English, in preschool education and elementary grades.*

***Kalit so‘zlar:** Metodika, bolalar, talaffuz me‘yorlari, multimedia, didaktik materiallar, samarali ta’lim.*

***Ключевые слова:** Методика, дети, нормы произношения, мультимедиа, дидактические материалы, эффективное обучение.*

***Keywords:** Methodology, children, pronunciation standards, multimedia, didactic materials, effective education.*

Bugungi tez suratlarda rivojlanib borayotgan dunyoda professional ta’limning asosiy qismlaridan biri xorijiy tillarni bilish hamda o‘rgatishdir. Dunyo ta’lim tizimida chet tillarini ayniqsa ingliz tilini o‘rgatishning ahamiyati sezilarli

tarzda oshib bormoqda. Bu albatta maktabgacha ta’lim jarayonini ham chetlab o‘tmadi.

Avvalo maktabgacha ta’lim tizimida nima uchun xorijiy tillarni o‘qitish kerak? degan savolga yuzlansak. Buning eng muhim sabablaridan biri shuki, maktabgacha ta’lim jarayonidagi bolalarda xorijiy tillarni tez o‘zlashtirish darajasi kattalarga qaraganda ancha yuqori bo‘lishi hamda bolalarda maktabgacha bo‘lgan davrda ularning dunyoqarashini kengaytirish kabi masalalar ko‘zda tutiladi. Xususan, buyuk mutafakkir bobomiz Alisher Navoiy ham o‘z asarlarida – Til bilgan el biladi deb xalqni til o‘rganishga, dunyo qarashini boyitishga da’vat etgan. Maktabgacha ta’lim jarayonida xorijiy tillarni o‘qitishning ijobiy jihatlari ham talaygina. Bu yoshdagi bolalar o‘zlarining dunyoqarashlari shakllanayotgan davrda bo‘lib, chet tillarini o‘rgatish bolalarning dunyoqarashini kengaytiradi. Ularni ruhlantirib yangi bilimlarni o‘rganishga undaydi.

Nafaqat maktabgacha ta’limda balki boshlang‘ich ta’limda ham xorijiy tillarni o‘qitish juda muhim. Fikrimcha, maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim jarayoni yuqori sinflardagi ta’lim jarayonidan tubdan farq qiladi. Ya’ni, xorijiy tillarni o‘qitishdagi asosiy fundament maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim jarayonida shakllanadi. Shu sababli bu davrlar bolalarga chet tillarini o‘qitishda samarali metodlar va kelgusida yaxshi natijalar talab qiladi. Shunday ekan maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim tizimida xorijiy tillarni o‘qitishda bir nechta muammolar ham mavjud. Keling, bu muammolar va uning yechimlari bilan tanishib olamiz. Avvalo oldimizda uchraydigan muammo bu ilk maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni xorijiy tillarga qiziqtirish va ularni diqqatini jamlash. Bu masala birgina maktabgacha ta’limda emas, qolaversa boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida ham mavjud. Bolalarning idroklari tezkor bo‘lib, ular barcha atrofdagi yuz berayotgan jarayonlarni diqqat bilan kuzatishadi va his qilib turishadi. Hamda, ular bu jarayonlardan tez zerikadi. Yana bir tur bolalar jarayonlarni ko‘rib his qilib

tursa ham, bu jarayonlarni qabul qilmaydi. Chunki bola uchun qiziqarli bo‘lgan jarayon uning e‘tiborini tortmaydi. Bu albatta tarbiyachi hamda o‘qituvchilarning muammosi. Bolalarni chet tillariga qiziqtirish uchun nima qilish kerak? Zamonaviylashib borayotgan bolalarda rangli, jonli harakatlanayotgan didaktik materiallarga qiziqish kuchli bo‘ladi. Bu borada o‘qituvchilar o‘rgatayotgan mavzuga doir rangli kartochkalar, sifati yuqori bo‘lgan mavzuga doir predmetlar aks etgan rasmlar hamda eng muhimi davr talabi bo‘lmish AKT vositalari va multimedialardan foydalanishlari lozim. Navbatdagi masala bu bolalar psixologiyasiga ham e‘tiborli bo‘lish. Har bir bolaning o‘zini psixikasi bo‘ladi. O‘qituvchi dars jarayonida bu narsalarni xisobga olgan holda bolalar bilan suhbatlashib o‘tmog‘i ham lozim. Masalan bolalarning ismini, yoshini yoki qiziqishlarini so‘rash yaxshi usuldir. Bu bolalarda e‘tiborga tushganlik hissini uyg‘otadi. E‘tibor bergan bo‘lsangiz o‘qituvchilar sinfda suhbatga chorlagan bola keyingi safarga darslarga yaxshiroq tayyorlanib kelishga harakat qiladi. Bu o‘rinda bolalar uchun “Maqtov” alohida ahamiyat kasb etadi. Ma‘lumki bolalarning miyyasi 12 yoshgacha tanqid yani salbiy fikrlarni qabul qilmaydi. Agar siz bolaga uni qilma, unday dema noto‘g‘ri aytyapsan deb urishib bersangiz ulardagi qiziqish so‘nib qoladi. Shu tufayli ularni doimo rag‘batlantirish va kichkina yutuqlarini ham maqtash lozim. Ayniqsa bu xorijiy tillarni o‘qitishda eng muhim qism hisoblanadi. Ya‘ni chet tili o‘qituvchilari bolalarga rag‘bat sifatida, o‘zlari o‘rgatayotgan tilda eng zo‘r sifatlar yozilgan stikerlar, sovg‘alar berishsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bolalar sovg‘alarga erishish uchun yoki maqtovlarni eshitish uchun harakatga tushib qolishadi.

Yana bir masalamiz xorijiy tillarni o‘rgatish davomida talaffuz va so‘z boyligini oshirishdagi yo‘l qo‘yiladigan xatolar.

Talaffuz. Bolalar talaffuzini o‘qituvchilardan o‘rganishlari kamlik qiladi. Barcha bolalarda ham xorijiy tillardagi so‘zlarni tushunish va to‘g‘ri talaffuz qilish

imkoniyati mavjud emas. Ammo ba’zi pedagoglar bolalardan to’g’ri talaffuz qilishni qattiq talab qilishadi. Fikrimcha – bu xato. Bolalar o’z imkoniyatlari darajasida talaffuz qilishadi bu paytda o’qituvchilar ularning xatosini samimiy tarzda to’g’irlab qo’yishsa bo’ldi. Bolalarning talaffuzini yaxshilash uchun hamda so’z boyligini ko’paytirish uchun turli xil metodlar mavjud. Misol uchun, Ingliz yoki rus tilidagi bolalar uchun mo’ljallangan multfilmlar va qo’shiqlardan foydalanilsa bolalar multfilmdagi harakat so’zlarini ma’nosini bilmasa ham undagi yuz berayotgan voqeliklardan anglab oladi. Musiqa va qo’shiqlarga kelsak biz musiqalardagi chet tili so’zlarini bolalarga yoki ular bilan birgalikda harakatlanib raqsga tushgan holatda ifodalasak bolalarda yangi so’zni harakatlar orqali tushunish ko’nikmasi paydo bo’ladi. Gapirish masalasiga to’xtalsak, bolalar garchi noto’g’ri gapirsa ham gapirsin. Yuqorida aytganimizdek noto’g’ri gapiryapsan deyish xato. Gapirishni shakllantirish uchun kichik-kichik dialoglardan sahna ko’rinishi sifatida foydalanish samarali natija beradi. Yana bu borada “bu nima? U nima?” metodlarini ishlatish ham kerak. Bolalarga predmetlarning rasmi ekran orqali hamda plakatlarda ko’rsatiladi. Bu metodika bolalarni yod olgan so’zlarini mustahkamlashga yordam beradi.

Eng asosiysi maktabgacha va boshlang’ich ta’lim yoshidagi bolalarga ingliz va rus tillarini o’rgatishda har-xil o’yin tarzidagi metodikalardan foydalanish eng zamonaviy usullardan hisoblanadi. Bu uslubda sinfdagi deyarli barcha bolalar ishtirok etishga qiziqish bildiradilar.

Xulosa o’rnida shuni aytish joizki, maktabgacha va boshlang’ich ta’limda xorijiy tillarni o’rgatish, ushbu davrdagi bolalarning kelajakda chet tilidagi bilimlarini eng asosiy fundamenti ekanligini tan olgan holda biz bu davrdagi bolalarga xorijiy tillarni o’qitishning zamonaviy usullaridan foydalanmog’imiz darkor. Darhaqiqat, maktabgacha va boshlang’ich ta’lim yoshidagi bolalarning miyya faoliyati to’xtovsiz o’sish rivojlanishda davom etayotganligi tufayli biz

ularga xorijiy tillarni o‘rgatishning innovatsion va qulay usullari ustida ishlag‘imiz kerak. Biz foydalanishimiz mumkin bo‘lgan metodikalar ham bolalarning yoshiga qarab tanlash joiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/umumii-urta-talim/5141.htm>
2. <https://blog.xabar.uz/post/maktabgacha-ta-lim-jarayonida-xorijiy-tillarni-o-qitishning-zamo>
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/xorijiy-tillarni-oqitishning-samarali-usullari-nemis-tili-misolida>
4. Kanton Aaorgou. Fremdsprachen Lernen und lehren. Englisch an der primarschule. Leipzig-2017.S.238---239.

MAKTABGACHA YOSHDA BO‘LGAN BOLALARDA MANTIQUIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Yuldasheva Dildoraxon Rasuljon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 1-bosqich talabasi.

Tel: +998337971353

E-mail: yuldashevadildoraxon701@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Prezidentimiz maktabgacha ta’lim muassasalarini rivojlantirish to’g’risida qabul qilgan qarorlari va maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi aks etgan, shu bilan birga bolalarda mantiqiy fikrlash doirasini qanday rivojlantirish haqidagi metodlar bayon qilingan.*

***Аннотация:** В данной статье отражены принятые Президентом решения по развитию дошкольных образовательных учреждений и концепция развития системы дошкольного образования.*

***Annotation:** This article reflects the decisions made by the President on the development of preschool educational institutions and the concept of the development of the preschool education system.*

***Kalit so‘zlar:** Maktabgacha ta’lim konsepsiyasi, mantiqiy fikrlash, maktabgacha ta’lim vazirining buyrug‘i, tafakkur, bolalar, kitob, o‘yin topishmoq.*

Ключевые слова: Концепция дошкольного образования, логическое мышление, приказ министра дошкольного образования, мышление, дети, книга, игра-головоломка.

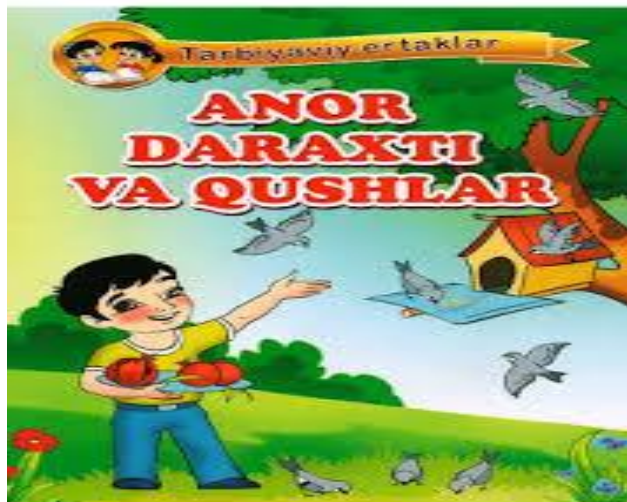
Key words: Concept of preschool education, logical thinking, order of the minister of preschool education, thinking, children, book, puzzle game.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3955-son [qarorini](#) ijro etish maqsadida ishlab chiqilgan bo‘lib, 2030-yilgacha maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Konsepsiya O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’limni rivojlantirishning maqsadlari, vazifalari, ustuvor yo‘nalishlari, o‘rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini belgilaydi hamda maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo‘ladi. Ushbu Konsepsiyaning maqsadi bola hayoti va faoliyatining barcha sohalarini rivojlantirishni ta’minlovchi muhim manba bo‘lgan sifatli maktabgacha ta’limdan foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat[1].

Bolalarni mantiqiy fikrlashini rivojlantirish nima uchun kerak?

Bolalarimiz aqlli bo‘lsa naqadar yaxshi. Zero, bolalar bizning kelajagimiz. Kelajak poydevorini hozirdan mustahkam qilish, ularni to‘g‘ri yo‘lga boshlash bizning burchimiz hisoblanadi. Biz bolalarni hozirdan mantiqiy fikrlashlarini oshirsak, kelajakda bolalar to‘g‘ri fikrlagan holda har qanday vaziyatdan ham fikrlab o‘sha vaziyatdan osongina chiqib ketishlariga ko‘maklashadi. Hozir shu yerda sizlarda bolalarda qanday qilib mantiqiy fikrlashga o‘rgatish va rivojlantirish mumkin? degan savol paydo bo‘lishi tabiiy.

Bolalarda mantiqiy fikrlashini paydo qilish va oshirishda bizga yordam

beruvchi vositalar: ertak kitoblar, topishmoqlar, o‘yinchoqlar va rasmlar. Bu vositalar yordamida bolalarni mantiqiy fikrlashga o‘rgatishimiz ancha tez va oson kechadi. Bolalar o‘qishni bilmasa ham siz ertaklarni o‘qib shu ertak ichidan turli xil aqlni charxlovchi va mantiqiy savollar bersangiz bolalar bu

savolni javobini eshitgan ertaklari ichidan o‘ylab izlab topishga harakat qiladi. Bunda bolalarni miya yarimshari ishga tushadi va bolani aqli, fikrlash doirasi kengayadi va o‘sadi. Kitob bolaga nutq tovushlarini farqlash, harflarni tanish va qo‘shib o‘qish, o‘z fikrini mustaqil bayon etish, turli predmetlar shaklini aniqlash, ularni o‘zaro taqqoslash va tasniflash, mantiqiy fikrlash, matematik bilimlarini kundalik hayotda qo‘llash kabilarga o‘rgatadi. Bolaga xalq ertaklarini aytib nafaqat mantiqiy fikrlashini balki, boshlang‘ich ko‘nikmalarini o‘tkazish, ularga yaxshilik va yomonlikni ajratishga o‘rgatish mumkin. Bolalar bilan rasmi kitoblardan foydalansangiz bu xayoliy fikirlashni shakllantirgan bolaning og‘zaki va mantiqiy fikrlashiga juda yaxshi ta‘sir qiladi. Bolalar eshitganlarini rasmlar bilan uyg‘unlashtiradi, xotirasini kuchaytiradi va so‘z boyligini oshiradi.

O‘tgan davr mobaynida mamlakatimizda o‘sib borayotgan avlodni sog‘lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta‘lim-tarbiya jarayoniga samarali ta‘lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta‘limning samarali tizimini tashkil etish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi.[1] Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ko‘rgazmali-harakatli, ko‘rgazmali obrazli tafakkur xosdir. Buning asosida so‘z, mantiqiy tafakkur, tushunchali tafakkur rivojlantiriladi. Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalar

qiziquvchanligini, aqlning sinchikovligini rivojlantirish va shular asosida bilishga qiziqish hosil qilishdan iborat. Qobiliyatlar tegishli faoliyat jarayonida namoyon bo‘ladi va rivojlanadi.[2] Agar bola o‘qishga ijobiy munosabatda bo‘lsa unda siz bolaning fikrlash qobiliyati bilan 3-4 yoshdan boshlab shug‘ullanishingiz mumkin. Bolalar mantiqiy fikrlashini o‘yin orqali rivojlantirish ham mumkin. Bunga o‘tishdan avval sizlar bilan o‘yin o‘zi nima ekanligini bilib olsak. O‘yin-bu kichkina bola faoliyatining asosiy shakli. Mana endi o‘yin orqali bolalarni mantiqiy fikrlashga orgatishni aytib o‘tamiz. O‘yin prizmasi orqali nafaqat mantiqiy zanjirlar shakllanadi balki, shaxsiy fazilatlar ham tarbiyalanadi va xarakter yaratiladi deyish mumkin.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi o‘yinchoqlar.

1. Oddiy yog‘och kublar shuningdek, rangli kublar. Bularning yordamida turli xil minoralar va uylar qurishi mumkin. Ular geometrik shakllarni, ranglarni o‘rganishga yordam beradi.

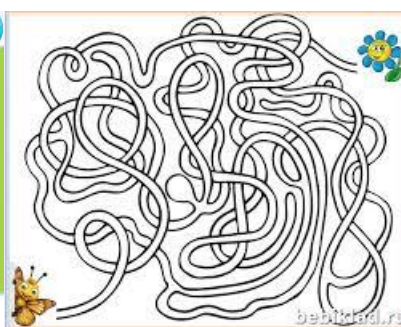
2. Puzzle ya’ni pazllar. Bu ham mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

3. Konstruktorlar. Mantiqni va umuman aqlni rivojlantiruvchi haqiqiy hazina.

4. Turli xildagi labirintlar.

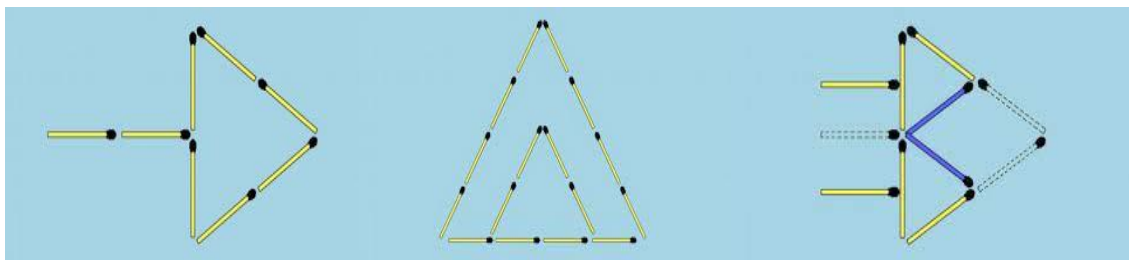
5. Turli xildagi hayvonlarni o‘z uylariga joylang. Bunda bolalar hayvonlarni birma-bir olib o‘z uylariga joylashlari zarur bo‘ladi

6. Xas cho‘plar. Masalan faqat 1ta cho‘pni o‘rnini o‘zgartirgan holda uy yasash kerak yoki faqat bitta cho‘pga tekkan holda 4 sonini yozish. Shunga

o‘xshagan ko‘plab o‘yinlar orqali bolalarda mantiqiy fikrlashlarini oshirish mumkin bo‘ladi .

Qiziqarli topishmoqlar orqali bolalarda mantiqiy fikrlashini rivojlantirish.

1. O‘zimizda qator soqchi,
Ko‘zimizga qarab boqchi?! [kiprik]
2. Kelib ketar bir yilda,
To‘rt og‘ayni har xilda?! [fasllar]
3. Ko‘kda ko‘rdim ko‘prik
Rangi-yetti turlik?![kamalak]
4. Cho‘zilib yotar Narvon,
Undan o‘tar uy karvon. [poyezd yo‘li]

Topishmoqlar juda ham ko‘p bulardan bittadan misol keltirdim xolos o‘tayotgan mavzuga qarab tanlab olib bolajonlarga aytish ular bilan birga o‘ynash mumkin.

Bolajonlarni barchalari bilan birga o‘tkazish kerak masalan, bitta bolajon siz aytgan topishmoqni topib olsa bu bilan topishmoq o‘yinlari tugadi degani emas shu aytilgan javob to‘g‘rimi deb qolgan bolajonlar bilan ham birga ishlash zarur avvalombor, bolajonlarni sevish ularga mehr berish zarur. Shunda bolajonlar siz bilan birga mazza qilib o‘ynashadi va har bir aytayotgan gapingizni bajarishadi shunda o‘zingiz ham bolajonlar ham qiynalishmaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-son “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil

etish to‘g‘risida”gi qarori hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda PQ-2707-son “2017 — 2021-yillarda maktabgacha ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq buyuraman:

1. O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari ilovaga muvofiq tasdiqlansin.

2. Mazkur buyruq rasmiy e‘lon qilingan kundan e‘tiboran kuchga kiradi

Mazkur O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi [Qonuni](#), O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda PQ-2707-son “2017–2021-yillarda maktabgacha ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi [qarori](#) hamda Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 21-noyabrda 929-son “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim vazirligi to‘g‘risidagi nizomni hamda Maktabgacha ta‘lim muassasalari rahbar va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti ustavini tasdiqlash haqida”gi [qaroriga](#) asosan ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ta‘lim-tarbiya berish, maktab ta‘limiga tayyorlash bo‘yicha davlat talablarini belgilaydi.[3]

Xulosa. Yuqoridagi fikrlardan ko‘rinib turibdiki, so‘ngi yillarda yurtboshimiz tomonidan maktabgacha ta‘lim tizimini rivojlantirish uchun keng ko‘lamda islohotlar olib borilmoqda. Biz bolalarni mantiqiy fikrlashlarini rivojlantirishga yaxshilab e‘tibor qaratsak, bizning yurt farzandlari shunchalar aqlli bo‘lib vatanimizni yanada yuksaklikga olib chiqishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 08. 05. 2019 yildagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Maktabgacha ta‘lim tizimini 2030-yilgacha

rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PQ-4312-son qarori. //

<https://lex.uz/docs/-4327235>

2. Qodirova. Sh va boshqalar. Maktabgacha Pedagogika. (Darslik). –T. : “Tafakkur”, 2019. –B.159

3. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim vazirining 03.07.2018-yildagi “O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida”gi buyrug‘i. // <https://lex.uz/docs/-3805404>

MAXSUS PEDAGOGIKANING DOLZARB MUAMMOLARI

Adashalievа Mexribonu Mirzoxid qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maxsus pedagogika ta‘lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Tel: +998 93 976 97 66

E-mail: mehribonoadashaliyeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maxsus pedagogikaning asosiy masalalari, dolzarb muammolari hamda ularning yechimlari to‘g‘risida yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье рассмотрены основные вопросы специальной педагогики, актуальные проблемы и пути их решения.

Annotation: This article discusses the main issues of special pedagogy, current problems and ways to solve them.

Kalit so‘zlar: pedagogika, maxsus pedagogika, defektologiya, korreksiya, bolalar, nuqson, mashq, tibbiy.

Ключевые слова: педагогика, специальная педагогика, дефектология, коррекция, дети, травма, физическая культура, медицина.

Key words: pedagogy, special pedagogy, defectology, correction, children, trauma, physical culture, medicine.

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida yangi ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar vujudga keldiki, bu barcha sohalarda bo‘lgani kabi, maxsus ta‘lim tizimida ham bir qator tub islohotlarni amalga oshirilishini taqozo qildi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan ma‘lumki, ta‘limning muvaffaqiyatli bo‘lishi

ko‘p jihatdan ta‘lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini to‘g‘ri belgilashga bog‘liq bo‘ladi. Jamiyatning alohida ta‘limga ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni rivojlantirishga qo‘yadigan zamonaviy talablari bolalarning maktabga tayyorgarligini, nuqsonlarining og‘irligini, sog‘lig‘ining holatini va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirish zarurligini taqozo etadi.

Bolalarning keyingi hayoti, uning olishi zarur bo‘lgan bilimlari, malakalari va ko‘nikmalarini o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan har tomonlama, o‘z vaqtida, tabaqalashtirilgan yordam bilan belgilanadi, bu esa pirovardida ularning jamiyatga yanada muvaffaqiyatli moslashishiga ko‘mak beradi. Shunday qilib, maxsus pedagogikaning asosiy vazifasi – maxsus ta‘lim va tarbiya tizimlarining ilmiy, uslubiy va nazariy asoslarini ishlab chiqishdir.

Maxsus pedagogika - jismoniy va ruhiy rivojlanishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni tarbiyalash va o‘qitish haqidagi fan. Maxsus pedagogika jismoniy yoki ruhiy rivojlanishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning o‘ziga xos o‘quv ta‘lim faoliyatlarini hisobga olgan holda pedagogikaning umumiy tamoyillari asosida rivojlanadi. Maxsus pedagogikaning bosh vazifasi jismoniy yoki ruhiy rivojlanishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning ta‘lim-tarbiyasini tashkil etishning ilmiy va nazariy asoslarini yaratish hamda shunga mos defektolog kadrlarni tayyorlashdan iborat. Maxsus pedagogika qanday nuqsondagi bolalarni o‘rganishiga qarab surdopedagogika, oligofrenopedagogika, tiflopedagogika, logopediya sohalarga bo‘linadi.

Maxsus pedagogikaning barcha bo‘limlarining umumiy maqsadi – alohida ta‘lim ehtiyoji bor bolalar rivojlanishining barcha xususiyatlarini yetarli darajada hisobga oladigan va uning og‘ishlarini maksimal darajada yengib o‘tishga yordam beradigan ta‘lim va tarbiya shartlarini aniqlashdir. Rivojlanishda nuqsoni bo‘lgan bolani o‘qitish tizimi va usullarini tanlashda uning yoshi, nuqson vaqti, shuningdek, kasallik darajasini hisobga olinishi kerak.

Aksariyat mutaxassislar nogiron bolaning rivojlanishi odatdagidan ko‘ra ko‘proq ta‘limga bog‘liq, degan fikrga qo‘shiladilar. Shu sababli, mashg‘ulotning yo‘qligi yoki uning o‘z vaqtida bo‘lmaganligi bolalarning rivojlanishiga tuzatib bo‘lmaydigan zarar yetkazadi, ularning aqliy funksiyalarining shakllanishiga to‘sqinlik qiladi, normal rivojlanayotgan tengdoshlaridan orqada qolib ketish chuqurlashadi va murakkab nuqsonlar bilan aqliy rivojlanish imkoniyatlari kamayishi mumkin. Bu holat, mashhur mutaxassis L.S.Vigotskiyning bayonotida juda aniq ta‘riflangan: “Agar ko‘rishida yoki eshitishida nuqsoni bor bola, sog‘lom bolalar kabi rivojlana olsa, aqlan nuqsonli bolalar bunga boshqa yo‘l bilan, turli vositalar bilan erisha oladilar va buni o‘qituvchi bilishi juda muhimdir”.

Aqliy tarbiya maxsus pedagogikada korreksion tarbiyaning asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, kishilik jamiyatida tarbiya sohasida yetakchi rol o‘ynaydi. Aqliy tarbiyaning mazmuni tabiat va jamiyat, kishi tafakkuri haqidagi sistemasining bilib olishni ta‘minlash va shu asosda intellektual kamchiligi bo‘lgan bolalarda fan asoslari yordamida to‘g‘ri dunyoqarashni tarkib toptirish, milliy istiqlol g‘oyasida tarbiyalash va mustahkamlash, fan asoslaridan xabardor qilish, ijtimoiy hayotga moslashtirish, tafakkur va nutq qobiliyatlarini o‘stirishdan iboratdir. Maxsus maktabda aqliy faoliyatni rivojlantirishda aqli zaif o‘quvchilarga maktab dasturlari asosida bilim beriladi, ularda fikrlash, tasavvur qilish, diqqat va kuzatuvchanlik kabi hislatlar taraqqiy ettiriladi. Bilish jarayonidagi singari ta‘lim jarayonida ham o‘quvchi bilmaslikdan bilishga, noto‘g‘ri va noaniq bilishdan tobora to‘liqroq va aniqroq, chuqurroq bilishga boshlovchi yo‘lni bosib o‘tadi. Bu jarayonda hissiy idrok etish ham, abstrakt tafakkur ham, amalda sinab ko‘rish ham bo‘ladi. Maxsus maktab o‘quvchilariga aqliy tarbiya berish, ta‘lim-tarbiya mushtarakligida, barcha fanlardan umumiy ma‘lumot berish orqali amalga oshiriladi. Maxsus maktabda o‘quvchilarga barcha fanlardan – ona tili, o‘qish, matematika, nutq o‘stirish, tabiatshunosli, odobnoma, mehnat kabi fanlar asosida elementar bilimlar beriladi.

Ixtisoslashtirilgan yordamchi maktablarda aqli zaif o‘quvchilarda aqliy faoliyatni rivojlantirishda aqliy tarbiya maktabni ijtimoiy hayot bilan bog‘lash, xalq xo‘jaligining turli sohalariga oid mutaxassisliklarni egallashlariga tayyorlab berishning muhim sharti bo‘lib kelmoqda.

Mehnat ta'limi o‘qitish va rivojlanish nuqsonlarini tuzatish muammosida muhim ahamiyatga ega, bunda bola mehnat ko‘nikmalariga ega bo‘ladi, bolalar o‘zlarini har tomonlama rivojlantirish va katta hayotiga tayyorgarlik ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shuningdek, shaxsiyatning individual kamchiliklarini va hatti-harakatlaridagi og‘ishlarni tuzatish muhimdir.

Bolaning biologik cheklanishi (eshitish, ko‘rish, markaziy asab tizimi va boshqalar) uning tashqi dunyo bilan o‘zaro munosabatlarini buzishning asosiy sharti sifatida tushuniladi, bu aqliy rivojlanishda og‘ishlarga olib kelishi mumkin. Bunday og‘ishlarning oldini olish va mashg‘ulotlar orqali yengib o‘tish mumkin, ammo mashg‘ulotlar maxsus tarzda tashkil etilgan bo‘lishi lozim. Bolalarning taqdiri ta'lim va rivojlanish o‘rtasidagi munosabatlar muammosi maxsus ta'lim tizimida qanday tushunilishi va hal qilinishiga bog‘liq bo‘ladi.

Muayyan nuqsonlari bo‘lgan bolalar jamoaviy muhitdan chiqib ketishadi, ular nuqsonning og‘irligiga qarab muloqotda, harakatda, tushunishda, idrok etishda va hokazolarda cheklangan.

Maxsus pedagogikaning asosiy muammosi kattalarning ijtimoiy va madaniy tajribani bolaga o‘tkazishga bo‘lgan ehtiyoji va qobiliyati o‘rtasidagi ziddiyatni hal qilish yo‘llarini izlashdir. Chunki, rivojlanish buzilishlarida an'anaviy ta'lim va tarbiya vazifalarini hal qilish imkoniyatlari cheklangan. Natijada, yosh rivojlanishining har bir bosqichida an'anaviy ta'lim va tarbiya vazifalarini hal qilishning “muvaffaqiyatli echimlari” va o‘ziga xos vositalarini ishlab chiqish vazifasi paydo bo‘ladi. Mutaxassislar va rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolani

tarbiyalayotgan oilalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning mazmuni va usullarini ishlab chiqish katta ahamiyatga ega.

Maxsus pedagogikaning (defektologiya) shakllanishi – bolalarning rivojlanishi va tarbiyasi jarayonlari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarning klinik-fiziologik va psixologik-pedagogik yo‘nalishlarini bog‘laydigan ilmiy bilimlarning integral sohasi doirasida amalga oshiriladi.

Shunday qilib, maxsus pedagogikaning genetik va tarixiy ildizlari umumiy pedagogikaning boshqa sohalari bilan solishtirganda, uni yaqinroq - tibbiy va psixologik fanlar bilan bog‘lashga olib keladi. Bolalar eshitishni hohlashadi, kattalar esa ularni eshitishlari va ularga yordam berishlari kerak!

Maxsus maktab o‘quvchilarining o‘qish, bilish faoliyati, o‘qitish jarayoni bilan bog‘liq bo‘lib, aqliy rivojlanishga kuchli ta‘sir etadi. Maxsus maktab o‘quvchilarining aqliy faoliyatini rivojlantirish faqat o‘qishdangina iborat emas, balki uning o‘yin, mehnat kabi turlari ham mavjud.

O‘zbekistonda alohida ta‘lim ehtiyojlari bor bolalarning boshqa sog‘lom bolalar bilan teng sharoitda ta‘lim-tarbiya olishi borasida 2020 yil 13 oktyabrda qabul qilingan “Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-sonli Prezident qarori muhim ahamiyatga ega. Mazkur Prezident qarori asosida maktabgacha va maktab ta‘limi tizimida inklyuziv ta‘limni rivojlantirish masalasi qo‘yilgan. Bunda alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning maktablarga kelishi uchun to‘siqsiz muhit yaratish, yangi quriladigan maktablarni xuddi shunday sharoitlar bilan qurish, pedagogik kadrlar tayyorlash, moddiy-texnika va o‘quv bazasini takomillashtirish kabi bir qator vazifalar belgilangan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, maxsus korreksion pedagogik ta‘lim-tarbiya jarayonida aqliy tarbiya aqli zaif o‘quvchilarning mehnat qilish qobiliyatlarini o‘stiradi va ularni ijtimoiy hayotga tayyorlaydi. Umuman,

korreksion pedagogik jihatdan to‘g‘ri uyushtirilgan har qanday faoliyat aqli zaif o‘quvchilar aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishda, o‘quvchi shaxsining aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy, irodaviy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagilarni alohida qayd etib o‘tish joiz:

1. Maxsus pedagogika bolalarni psixik-pedagogik va klinik jihatdan o‘rganish, nuqson sabablarini aniqlash, pedagogik tasniflash va turlarga ajratish, maxsus ta‘lim va tarbiya muassasalari sharoitida bolalarga individual muomala qilish, nuqsonli bolalarni jismoniy mehnatga tayyorlash kabi masalalarni ishlab chiqishdan iborat.

2. Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar ham boshqa sog‘lom tengdoshlari singari bir xil sharoitda ta‘lim olishlari kerak. Ular ham sog‘lom bolalar kabi qiynalmasdan maktabga borishlari, kelajakda o‘z yo‘llarini topishlari lozim.

3. Mehnat ta‘limi aqli zaif bolalarda nazariy bilimlarning o‘zlashtirilishiga, ularning jismoniy rivojlanishlariga, bevosita hayotlarini boshlab yuborishlariga juda katta yordam beradi. Aqli zaif o‘quvchilarga duradgorlik, chilangarlik, bichish-tikish ishlari, qishloq xo‘jaligiga oid ish turlari o‘rgatib boriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Н.А.Игнатченко. Актуальные проблемы коррекционной педагогики. Кубанский государственный университет. Краснодар, 2019 г.
2. Дефектологиянинг долзарб муаммолари. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги миқёсида 2018 йил 2 апрелда ўтказилган илмий анжуман материаллари. Тошкент, 2018 й.
3. О.Бекмирзайева. Inklyuziv ta‘lim istiqboli. “Mahalla va oila” jurnali, 2022 yil, mart-aprel, 3-4-son, 18-bet.
4. <https://elib.bspu.by/bitstream/doc>
5. https://uz.wikipedia.org/wiki/Maxsus_pedagogika

MAKTABGACHA TA'LIM VA UMUMIY O'RTA TA'LIM TIZIMIDA XORIJIY TILLARNI O'QITISH USULLARI

Zokirjonova Madina Zohidjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
xorijiy til (ingliz tili) yo'nalishi 1-kurs talabasi

Tel: +99893 134-38-18

E-mail: madinazokirjonova705@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada, maktabgacha tayyorlov yoshidagi bolalarni yoshi, qobiliyati va intellektidan kelib chiqqan holda ba'zi samarali usullardan foydalanish, qolaversa, ushbu metodlarni maktab davrida ham davom ettirish nazarda tutiladi.*

***Аннотация:** В данной статье предлагается использовать некоторые эффективные методики для детей дошкольного возраста с учетом их возраста, способностей и интеллекта, а также продолжить эти методики в школьный период.*

***Annotation:** In this article, it is proposed to use some effective methods for pre-school children based on their age, abilities and intelligence, as well as to continue these methods during the school period.*

***Kalit so'zlar:** qizishib olish mashg'uloti, aql hujumi, vaqt boshqaruvi, rollarga bo'lib o'ynash o'yini, jamoaviy o'yin, “men-men” xarakter xususiyati.*

***Ключевые слова:** разминка, мозговой штурм, тайм-менеджмент, ролевая игра, командная игра, черта характера «я-я».*

***Keywords:** warm-up exercise, brainstorming, time management, role-playing game, team game, “me-me” character trait.*

Bugungi rivojlanib borayotgan dunyoda chet tilini mukammal tarzda o'zlashtirish katta rol o'ynaydi. Shuningdek chet tillarini bilish faqatgina inson dunyoqarashini o'stiribgina qolmay inson uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlar eshigini ochadi, hamda o'zga millat an'analari, madaniyatlarini o'rganish uchun mezon vazifasini o'taydi. Lekin til o'rganish o'ziga yarasha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim va umumiy o'rta maxsus ta'lim tizimida tahsil olayotgan o'quvchilarda til o'rganishning boshlang'ich bosqichlari sezilarli darajada qiyinchilik keltirib chiqaradi. Bu esa o'z navbatida ularda

zerikish va qiziqishning yo‘qolishiga olib keladi. Buning yana bir sabablaridan biri bu- maktabgacha ta’lim muassasalari va umiy o‘rta ta’lim maktablari hali ham eski an’anaviy ta’lim tizimida qotib qolishgani, metodologiyaning yangi usullarini keng targ‘ib qilmasliklarida bo‘lishi mumkin. Misol tariqasida shuni keltirish mumkinki, ba’zi bir o‘qituvchi va tarbiyachilar chet tili darslarini tushuntirish jarayonini to‘liq o‘zbek tili olib borishidir. Bu usul hech qanday samara bermasligi, xattoki asl maqsad anglanmay qolishi ham mumkin. Shu kabi muammoli vaziyatlarni oldini olish uchun, birinchi navbatda, biz kichkintoylarni bolaligidanoq xorijiy tillarni o‘rganishga qiziqishlarini o‘yinlar hamda turli xil qiziqarli, rang-barang dasturlar orqali oshirishimiz lozim bo‘ladi. Misol tariqasida “Daho bolalar” dasturini keltirish mumkin. Ushbu Londonning shu sohadagi mutaxassislari tomonidan ishlab chiqilgan dastur yosh bolalarda tinglab tushunish, o‘qib tushunish, yozish va shu tilda gapirish qobiliyatlarini teng rivojlantirishlari uchun poydevor vazifasini o‘taydi. “Daho bolalar” dastur asosini multfilmlar tashkil etganligi uchun ham tilni shu dastur orqali o‘rganish ularni hech qachon zeriktirib qo‘ymaydi[1]. Yuqoridagi dasturni sinab ko‘ruvchilar uning chindan ham samarali ekanligiga shubha qilishmaydi. Chunki yosh bolalar o‘ta kuzatuvchan bo‘lishlari bilan bir qatorda yangiliklarga intilishadi, kattalarga, o‘zlari ideal deb bilgan kimlariga taqlid ham qilishadi. Ular bu dasturdan foydalanish chog‘ida mashhur ertak, multfilm qahramonlarini uchratishadi, hamda ularni e’tibor bilan tinglashadi, xattoki ortidan takrorlay boshlashadi. Bu esa birinchi natija demakdir. Bora-bora bu ularning sevimli mashg‘ulotiga aylanib qoladi, takrorlanishlar soni ko‘payadi, va albatta, bola shu tilga ko‘nika boshlaydi, haqiqiy ingliz yoki rus atmosferasini his etish, shevalarni farqlay bilishda muhim rol o‘ynaydi. Endi u yana yangi qahramonlarni kutadi, ularning nutqini ham mukammalroq tushunishga kirishadi. Bu esa undagi tinglab tushunish qobiliyatini oshirishilib borayotganini, uning ustida ishlanayotganini ko‘rsatadi. Ushbu tinglab tushunish qobiliyati tinglash odobini

o‘zidan shakllantirishi natijasida, bolalarda o‘zgalarni sabr bilan tinglash, ularni fikrini hurmat qilish, xulosalaridan kelib chiqqan holda mustaqil fikr bildira olish ko‘nikmasini hosil qiladi. Bu esa “men-men” deb nomlanuvchi xudbinlik xislatini yo‘qotishdagi asosiy qurol bo‘lib, bola tarbiyasi, xulq-atvorning to‘g‘ri shakllanishida o‘z foydasini bera oladi.

Tan olib aytish kerakki, bugungi kunda bolalarga vaqtini to‘g‘ri taqsimlay olmaydigan, vaqtdan unumli foydalanishni bilmaydigan yosh kadrlar ham uchrab turadi. Xorijiy tillarni kichik yoshdagi o‘quvchilarga o‘rgatish esa o‘z navbatida vaqt va sabrni talab etadi. Ularga ta‘lim berishda ba‘zi bir jihatlarni nazardan qochiruvchilar ham uchrab turadi. Bugungi kunning bolalari texnologik qurilmalardan bevosita foydalana oladi, chunki unga bo‘lgan qiziqishlari juda yuqori. Odatda, yuqorida ta‘kidlangan kadrlar esa o‘z mashg‘ulotlarida bu kabi qurilmalardan ko‘p foydalanishadi: smart televizorlarda turli xil darslarni, proyektorlarda bolalarga tegishli slaydlarni ko‘rsatishadi. Bu esa bolalarda ularga nisbatan moyillikni yanada oshirib yuborilishiga sabab bo‘lishi bilan birga mukkasidan ketib telefon qurilnasida o‘yinlarni o‘ynovchi bolalarni yetishib chiqishi uchun o‘z “hissasini qo‘shadi”. Shu kabi holatlarini oldini olish maqsadida, biz yangi bir metodni qo‘llashimiz mumkin. Bu usul tabiiy asosga ega bo‘lgan materiallardan foydalanishdir. Misol tariqasida biz tabiat qo‘ynida ekskursiya ko‘rinishidagi darsni tanlashimiz mumkin. Jarayon asosan kichik yoshdagi o‘rganuvchilar birga amalga oshiriladi. Buning uchun maktab yoki maktabgacha ta‘lim muassasasining jonli burchagi, bog‘ini tanlay olamiz. Tarbiyachi bu darsni olib borish davomida o‘z o‘quvchilariga o‘zlari uchratayotgan o‘simlik, jonli burchakdagi hayvon va qush nomlarini, ularning rangini chet tilida qanday aytilishini o‘rgatishi, ularni ingliz yoki rus tilida bir necha bor takrorlatishi, kartoshkalarga nomlarni yozib yuqoridagilar joylashgan joyga yopishtirishlari, qushlarga in qurib, har bir harakatni chet tilidagi muqobilini o‘rgatishi mumkin. Bu

ular da til ko‘nikmasini qiziqarli tarzda shakllantirishda qo‘l kelishi ehtimoldan holi emas.

Xorijiy tillarni yosh guruh vakillariga qanday o‘rgatish masalasi ilgari surilar ekan, rollarga bo‘lib o‘ynash metodi ham ish berishi mumkin. Ushbu metod ular uchun do‘stona muhitni tashkil etishi bilan boshqalaridan ajralib turadi. Chunki bolalar bu usuldan foydalanishayotganda ko‘proq chet tilida gapirishni mashq qilishadi, xato qilishdan kamroq cho‘chishadi. Bunga qo‘shimcha tarzda shuni ta’kidlash mumkinki, ular mashhur ertak, film yoki doston qahramonlarining obrazlarini yaratayotganda to‘liq ingliz, rus yoki boshqa bir til muhitida bo‘lishadi. Mashhurlar roli ularni yanada ilhomlantirib qolmay, buni mashq qilishga yanada qiziqishlari ortib boradi. Natijada o‘z qahramonlarining nutqi, talaffuzi, so‘z qurilishi va boshqa tomonlariga alohida e‘tibor bera boshlashadi. Ertak, doston va hikoyalarni tinglagan bolada ijobiy va salbiy qahramonlarga nisbatan emotsional tuyg‘ular shakllanadi. Bu esa ularni shaxs sifatida shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Qolaversa, bu usulning boshqa muqobili, ya’ni o‘qituvchi darsga mashhur qahramon obrazida kirib kelishi, uning nomidan gapirishi barcha bolalar e‘tiborini birdan jalb etadi. Ushbu obrazlarga “Harry Potter”, “Queen Sophie”, o‘zbek milliy obrazlaridan “Zumrad va Qimmat” ertagi qahramonlarini olish mumkin.

Bugungi kunda ko‘plab qo‘llab kelinayotgan usullardan biri bu kichik yoshdagi o‘quvchilar o‘rganayotgan tilda ularning yoshiga mos video, film, va seriallarni ko‘rishdir. Bu usul ularga haqiqiy chet el fuqarolarining tili, grammatik tuzilishlari, shevalari, talaffuzdagi farqlari, qisqa tovushlarning qanday aytilishi kabilarni bilishga katta imkoniyat yaratadi. Misol uchun, ingliz tilidagi oddiy va ko‘p uchrovchi “Happy New Year” jumlasining Britaniya va Angliya talaffuzlaridagi katta farqni anglash imkoniyatini beradi.

Ta’lim berishning minglab yo’llari bo’lsada, hamisha o’rganuvchining talablarini hisobga olish maqsadga muvofiq bo’lgan bo’lar edi. Bunga sabab shundaki, kichkintoy bolajonlar, odatda, o’zlari birovning yordamisiz erishishni, qaror qabul qilishni istashadi. Bunday hollarda ularning istaklaridan kelib chiqib ularni mustaqil fikrlashga, dunyoqarashini oshirishga yo’l qo’yishimiz, kerakli tavsiyalarni berib o’tishimiz kerak bo’ladi. Mustaqil holat ularning xulqiga hech qachon yomon ta’sir ko’rsatmasligi mumkin, agar ular o’sha davrgacha ota-onalari hamda tarbiyachilari tomonidan yaxshi tarbiya berilgan bo’lsa. Mustaqil fikrlashning ahamiyati katta, va bunday qobiliyatsiz o’quvchilar o’z qarashlariga ega bo’lmaydi, kelajakda esa o’z orzu- istaklarini amalga oshira olishmaydi, yoki boshqalarga qaram, manqurt kabi bo’lib qolishadi. Masalan, mustaqil fikrsiz insonlarga berilgan xom-xayollar, umidlar boshqa insonlarning ta’siri, ajoblovchi va aldovchi makrlar jamlanmasi bo’lib qolib, hamisha ularga zulm o’tkazadi[2].

Bolalikdagi tajribalardan kelib chiqqan holda shuni ta’kidlash munkinki, o’yin bolalarning asosiy faoliyati, mashg’uloti. U ularga ko’plab tajribalarni sinab ko’rish: ona-onasi rolini o’ynash, pul topish, farzandlar tarbiyasidagi mas’ul shaxsga aylanish, vaqti-vaqti bilan g’azablanish, zimmasidagi yukni his etish kabi imkoniyatlarni beradi[3]. Albatta, bu yuqorida ta’kidlanganidek, ularning yuksalishi uchun muhim omil vazifasini bajaradi. Zero, pedagoglar ularga ta’lim va tarbiyani teng singdirar ekanmiz, biz hamisha ularni komil inson bo’lishlarini istaymiz, buning uchun qo’ldan kelgan barcha usul va malakalarimizdan foydalanamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Daho bolalar namoyishi (maqola),-London, 2019.-5b
2. Yangi olim(haftalik jurnal),-London,-2022.-34b
3. Maktabgacha yosh davri(taqdimot),-Toshkent,-2019.-16b

“TARBIYA” FANINI O‘QITISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Meliboyeva Ozoda Toxir qizi
Namangan Davlat Pedagogika Instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda tarbiya fanini o‘qitishda o‘qituvchilarning darslarda pedagogik texnologiya, boshlang‘ich sinflarda interfaol metodlar va ta‘limiy o‘yinlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o‘rganganlarini hayot bilan bog‘lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradigan fikrlar bayon etilgan.

Аннотация: В данной статье использование педагогических технологий, интерактивных методов и развивающих игр в начальных классах, современных информационных и коммуникационных технологий в преподавании педагогических наук в начальных классах позволяет учителям помочь учащимся самостоятельно мыслить, творчески искать и логически строить вместе. с расширением круга их мышления преподносятся идеи, которые помогут им связать то, что они узнали на занятиях, с жизнью и повысят их интерес.

Annotation: In this article, the use of pedagogical technology, interactive methods and educational games in primary classes, modern information and communication technologies in the teaching of educational science in primary grades, teachers' use of independent thinking, creative research and logical thinking. along with expansion, ideas are presented that will help them connect what they learned in classes with life and increase their interest.

Kalit so‘zlar: Tarbiya, nazariya, fan, asos, me‘yor, hujjat, o‘qitish, zaruriyat, qaror, bilim, ko‘nikma, o‘quv, kompetensiya, amaliyot.

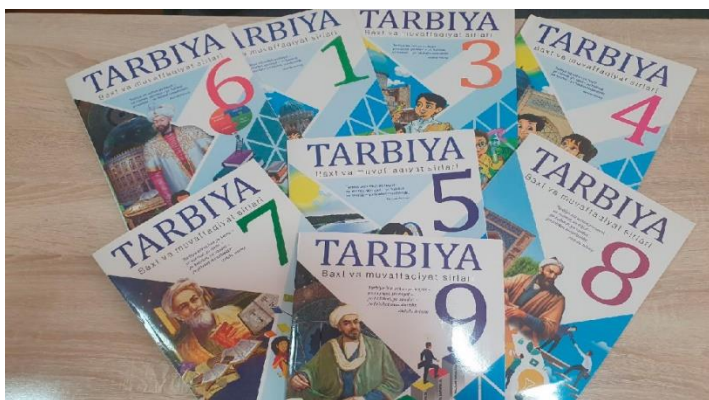
Ключевые слова: образование, теория, наука, основа, норма, документ, учение, необходимость, решение, знание, умение, обучение, компетенция, практика.

Key words: Education, theory, science, basis, norm, document, teaching, necessity, decision, knowledge, skill, training, competence, practice.

O‘zbek xalqining yosh avlodni hayotga tayyorlashda ko‘p asrlar davomida qo‘llagan usul va vositalari, tadbir shakllari, o‘ziga xos urf-odatlar va an‘analari, ta‘lim-tarbiya haqidagi g‘oyalari va hayotiy tajribasi mavjud. Bu meros o‘tmishda ko‘plab alloma-yu donishmandlar yetishib chiqishiga asos bo‘lgan.

Hozirgi kunda bu merosdan ijodiy foydalanish katta ahamiyatga ega. Ajdodlarimiz bilim o‘rgatuvchi ustozlarga katta ahamiyat berganlar. Bu pedagogik

faoliyatga bo‘lgan asosiy talablardan biri edi. Sharq uyg‘onish davrining buyuk mutafakkiri Abu Nasr Farobiy tarbiya to‘g‘risida shunday deydi: “Ta‘lim so‘z va o‘rgatish bilangina bo‘ladi. Tarbiya esa amaliy ish va tajriba bilan o‘rganishdir, ya‘ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalaridan iborat bo‘lgan ish-harakatga, kasb-hunarga berilgan bo‘lishidir.” Tarbiya har qanday jamiyat va har qanday mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yosh avlodning, umuman, jamiyat a‘zolarining tarbiyasi bilan yetarlicha shug‘ullanmagan mamlakat turg‘unlik va inqirozga uchraydi. Negaki, o‘sishi va rivojlanishi uchun har qanday jamiyatda ham moddiy va ma‘naviy boyliklar qatorida tarbiya ham rivojlanib boradi. Bu borada mamlakatimiz ham ilg‘or xorijiy tajribalarga tayangan holda ta‘lim tizimiga islohotlar kiritmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan 2020-yilda o‘zbek “Pedagogika” fani tarixida ilk bor “Tarbiya” fani ishlab chiqildi. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-sonli “Umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori qabul qilindi va “Umumiy o‘rta ta‘lim muassasalari o‘quvchilari uchun “Tarbiya” fani Konsepsiyasi” tasdiqlandi. Ushbu fan Uzliksiz ma‘naviy tarbiya kontsepsiyasining bir qismi sifatida o‘quvchilarda “Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari.” g‘oyasini singdirish, ularda ijtimoiy muvaffaqiyatli hayotga tayyorlash, faol fuqarolik pozitsiyasini, mas‘uliyat,

majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, teran dunyoqarash, sog‘lom e‘tiqodlilik, ma‘rifatparvarlik, bag‘rikenglik kabi fazilatlarni shakllantirishni maqsad qilib qo‘ygan. Fan va

darslik konsepsiyasi yaratishda Yaponiya, Angliya, Singapur, BAA, Xitoy, Koreya, Rossiya, Germaniya kabi rivojlangan xorijiy davlatlarning tajribasidan foydalanildi. Ta’lim jarayoni nihoyatda murakkab jarayon bo’lganligi uchun ta’lim samaradorligi pedagog va o’quvchi faolliligiga, ta’lim vositalarining mavjudligiga, ta’lim jarayonining tashkiliy, ilmiy, metodik mukammalligiga bog’liq. Shuningdek, qaror asosida 2021-2022 o’quv yilidan boshlab “Tarbiya” fani bo’yicha pedagog kadrlar tayyorlash yo’lga qo’yildi.

“Tarbiya” fanining metodologik asoslarini quyidagilar tashkil etadi:

- ta’lim tarbiyaga oid me’yoriy hujjatlar;
- tarbiya asoslari va manbalari;
- tarbiya qonuniyatlari, metodlari va texnologiyalari;
- tarbiyaning amaliy masalalari.

Aynan mazkur asoslar o’quv fanining negizini tashkil etadi. “Umumiy o’rta ta’lim muassasalari o’quvchilari uchun “Tarbiya” fani Konsepsiyasi”ga ko’ra, mazkur fanning umumiy asoslarini quyidagilar tashkil etadi;

- huquqiy asoslar;
- tashkiliy asoslar;
- ilmiy-metodologik asoslar.

Bunda huquqiy asoslar ta’lim-tarbiyaga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlardan iborat, tashkiliy asoslar fanni umumta’lim maktablarida, jumladan, boshlang’ich ta’limda talab darajasida o’qitishni va ilmiy-netodik

asoslar esa fanning metodologiyasini anglatadi.

“Tarbiya” fanini o‘rganishda boshlang‘ich sinflar tayanch darajada hisoblanadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilari mazkur fanni o‘zlashtirishda quyidagi malakalarga ega bo‘lishi kerak:

- mas’uliyat va majburiyatga amal qiladi;
- hislarini anglaydi va nazorat qila oladi;
- mustaqil sog‘lom fikrlaydi;
- pul topish va sarflash ko‘nikmalariga ega bo‘ladi;
- liderlik sifatini namoyon etadi;
- kreativlik sifatini namoyon qila oladi va h.k.

Aynan mana shu malaka talablari asosida “Tarbiya” fanini o‘qitishning didaktik asoslarini ishlab chiqish mumkin. Buning natijasida ushbu fanning didaktik asoslari zamon talablari va fanning vazifalarini amalga oshirishga tayanch bo‘ladi. Hozirgi zamon O‘zbekiston boshlang‘ich ta’limida “Tarbiya” fanini o‘qitish metodlarini aniq belgilab olish zaruriyat bo‘lib turibdi. Mazkur masalada quyidagi o‘qitish metodlari muhim o‘rin tutadi:

1. O‘qitishning innovatsion metodlariga tayanish: axborot-kumminikatsion vositalarga tayangan metodlar majmui;
2. “Tarbiya” fanini o‘qitishda eng oson va eng qulay metodlarga tayanish: maktab sharoitiga mos tushuvchi va o‘quvchilarning imkoniyatlarini hisobga oluvchi metodlar majmui (tushuntirish, o‘qitish, o‘rgatish, yo‘naltirish va h.k.);
3. Mazkur fanni o‘qitish doirasida modellashtirishga asosiy e’tiborni qaratish: bunda har bir dars maxsus reja va maxsus metodlar va texnologiyalardan foydalangan holda yangicha uslubda o‘tkazilishi nazarda tutiladi.

“Tarbiya” fani O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun mutlaqo yangi hodisa hisoblanadi. Shu sababli bu fanni o‘qitishda *xorijiy tajribalardan* foydalanish

muhim ahamiyatga ega. Bu o‘rinda bir qancha rivojlangan davlatlar tajribalaridan keltirib o‘tsak;

Buyuk Britaniya tarbiya jarayoni psixologik qonuniyatlarga asoslanadi. Unda tarbiyalanuvchilarda oliyanoblik ko‘nikmasini shakllantirishga asosiy e‘tibor qaratiladi. Ayni paytda ingliz tilining xalqaro tillardan biri ekanligidan foydalanib, tarbiyalanuvchilar dunyoda kasbiy faoliyat ko‘rsatishga yo‘naltiriladi.

Germaniyada tarbiya jarayonida asosiy e‘tibor ideal g‘oyalarga qaratiladi. Bunda har bir yosh avlodda g‘oya bo‘lishiga erishish uchun qisqa va aniq tizimga ega tarbiya jarayoniga asoslanadi. Shu sababli germaniyalik fuqarolar ko‘p hollarda haqgo‘yligi bilan ajralib turadi.

Fransiya tarbiya jarayonida shaxsning estetik didini rivojlantirishga alohida e‘tibor beriladi. Bunda har bir fransuz kishisi hamma narsadan estetik go‘zallik izlash ruhi bilan voyaga yetkaziladi. Shu sababli Fransiyaning ta‘lim tizimida ma‘rifatparvarlik g‘oyasi ustuvor hisoblanadi.

Italiya tarbiya jarayonida avlodlar bilan g‘ururlanish ruhi ustuvor qo‘yiladi. Haqiqatdan ham mazkur mamlakatdan yetishib chiqqan Suqrot, Aflotun, Arestotel va Sitseroning insoniyat ta‘limiga qilgan xizmati mashhurdir.

Saudiya Arabistonida tarbiya jarayonida shaxsning e‘tiqodli bo‘lishiga alohida e‘tibor beriladi. Bunda shaxsda sog‘lom e‘tiqod, diniy bag‘rikenglik va odamlarni tushunuvchanlik ko‘nikmalarini shakllantirish bilan yosh avlod voyaga yetkaziladi.

Diqqat qilinsa, mazkur xorij tajribalaridan “Tarbiya” fanini o‘qitishda foydalanish maqsadga muvfiq bo‘ladi. Bu borada ayniqsa, boshlang‘ich ta‘limda amalga oshiriladigan “Tarbiya” fanini o‘qitish jarayonida o‘qituvchi maqbul hisoblagan xorij tajribasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Tarbiya bo‘yicha Yevropa va Osiyo xalqlari pedagogikasida umumiylik va farqlilik jihatlari mavjud. Bunda insonni tarbiyalash, uni madaniylashtirish va

ijtimoiylashtirish jihatidan umumiylikka ega, ayni paytda, jismoniy, aqliy va axloqiy jihatdan tarbiyalashda xorij tajribasida farqlilik uchraydi. Misol uchun, AQSHda asosan aqliy ko‘nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishga urg‘u beriladi, Osiyo mamlakatlaridan islom diniga amal qiluvchi davlatlarda aqliy va axloqiy tarbiyaning uyg‘unligiga asosiy e‘tibor qaratiladi. Shu sababli “Tarbiya” fanini o‘qitishda xorijiy tajribasidan foydalanish uchun quyidagilarga e‘tibor berish tavsiya etiladi:

-aqliy, axloqiy, jismoniy, ruhiy va estetik tarbiyalarga doir muayyan mamlakatning tajribasini o‘rganish hamda uning ilg‘or jihatlarini qabul qilish;

-xorij tajribasidan shaxsni umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda foydalanish;

-O‘zbekiston Respublikasi Milliy malakalar ramkasiga asosan xorijning tarbiyaviy ishlar tajribasidan foydalanish;

-xorij mamlakatlarida o‘ziga hos tajribadan o‘tgan dinlararo bag‘rikenglik, millatlararo totuvlik va elatlar hamda millatlarning qadriyatlarini hurmat qilish ko‘nikmalarini qabul qilish;

-umuminsoniy g‘oyalar bo‘lgan birodarlik va tinchliksevarlik kompetensiyalarini shaxsda tarkib toptirishga e‘tibor berish.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki, “Tarbiya” fanining negizini ikki tamoyil tashkil etadi: insonparparlik va demokratlik. Bu tamoyillar mazkur fan vositasida boshlang‘ich ta’limdayoq o‘quvchilar ongida singdirilishi va bunda xorijiy mamlakatlarning tajribalarini hisobga olish zaruriyat hisoblanadi. Chunki dunyodagi barcha xalqlar insonparvarlik va demokratlik qadriyatlarni birlamchi biladi hamda tarbiya jarayonida ana shu tamoyillarni ustuvor darajada belgilaydi. Shu jihatdan “Tarbiya” fani negizida umuminsoniylik tizimi g‘oyasiga asoslanadi. Zero, ta’lim faqat so‘z va o‘rgatishlar bilan bo‘ladi, tarbiya esa amaliy ish va tajriba bilan bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev: “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz”
2. Shavkat Mirziyoyev: “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash”
3. Farobiy: “Fozil odamlar shahri” 1993-yil.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA BADIY ASARNI TAHLIL QILISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

*No‘monjonova Madina Hafizullo qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi.*

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada o‘qituvchining o‘quvchilar bilan asarni tahlil qilish orqali ular nutqiga personajlarning axloqiy, intellektual, emotsional kabi sifatlarini tasvirlovchi so‘zlarni kiritish, ular lug‘atini yangi so‘zlar bilan boyitish to‘g‘risida metodik tavsiyalar bayon qilingan. Yana, badiiy asar o‘qish orqali o‘quvchilarda o‘z ona tiliga muhabbat hissini tarbiylash usullari va badiiy asarni ongli o‘qish ko‘nikmasi o‘stirilish natijasida o‘quvchilarda nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish, boshlang‘ich sinfda badiiy asar ustida ishlash jarayonlari, asar ustida ishlashning bosqichlari badiiy asar o‘qishga qanday tayyorgarlik ishlari olib borilishi maqolada o‘z aksini topgan.*

***Аннотация:** В данной статье приведены методические рекомендации по введению в их речь слов, характеризующих нравственные, интеллектуальные, эмоциональные качества героев, обогащению их словарного запаса новыми словами путем анализа работы со студентами. родной язык при чтении литературных произведений и формирование у учащихся речевых и языковых компетенций в результате развития навыка осознанного чтения литературных произведений. Художественная работа в начальных классах процессы работы над ней, этапы работы над произведением, как подготовить к чтению художественное произведение отражено в статье.*

***Annotation:** This article describes methodical recommendations on how to introduce words describing characters' moral, intellectual, and emotional qualities into their speech, enriching their vocabulary with new words by analyzing the work with students. Also, methods of cultivating students' love for their native language by reading literary works and formation of speech and linguistic competences in students as a result of developing the skill of conscious reading of literary works. Artistic work in primary grade the processes of working on it, the stages of working on the work, how to prepare for reading a work of art is reflected in the article.*

Kalit soʻzlar: *badiiy asarlar, doston, ertak, masal, qahramonlar harakteri, analiz bosqichi, sintez bosqichi, nutqiy kompetensiyalar, lingvistik kompetensiyalar, emotsional munosabat.*

Ключевые слова: *художественное произведение, эпос, сказка, притча, характеры героев, этап анализа, этап синтеза, речевые компетенции, языковые компетенции, эмоциональное отношение.*

Key words: *works of art, epic, fairy tale, parable, character of heroes, stage of analysis, stage of synthesis, speech competences, linguistic competences, emotional attitude.*

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan soʻng boshlangʻich sinflar uchun yangi dastur va darsliklar yaratildi. Oʻqish dasturlarida badiiy asarni tahlil qilishga koʻproq ahamiyat berilib, matn ustida ishlash yuzasidan xilma xil topshiriq turlaridan, texnika vositalaridan foydalanishga koʻproq eʻtibor beriladi.

Badiiy asar quyidagi muhim metodik qoidalar asosida tahlil qilinadi:

1. Asar mazmunini tahlil qilish va toʻgʻri, tez, ongli, ifodali oʻqish malakasini shakllantirish bir jarayonda boradi.
2. Asarning gʻoyaviy-tematik asoslarini uning obrazlarini suyjet chizigʻi, qurilish va tasviriy vositalarini tushuntirish oʻquvchilarning shaxs sifatida umumiy kamol topishiga, bogʻlanishli nutqning oʻsishini taʻminlaydi.
3. Oʻquvchilarning hayotiy tajribasiga tayanish asar mazmunini ongli idrok etishning asosi va uni tahlil qilishning zaruriy sharti hisoblanadi.
4. Sinfda oʻqish oʻquvchilarning bilish faoliyatini aktivlashtirish va atrof muhit haqidagi bilimlarni kengaytirish vositasi hisoblanadi.

Asarni tahlil qilishda uning xissiy taʻsirini ham hisobga olish zarur. Oʻquvchi matnni oʻqibgina qolmay, muallif hayajonlangan voqeadan hayajonlansin. Matnni tahlil qilishda oʻquvchilarda fikr uygʻonsin, ularda estetik didni tarbiyalasin.

Yana bir narsaga eʻtibor berish maqsadga muvofiq:

1. Oʻquvchilar asar qahramoniga munosabatlarini ifodalashda u harakat qilgan sharoitni hisobga olmaydilar.

2. Qahramonning nima uchun shunday qilishi kerakligini tushunolmaydilar, uning uchun maqsadga muvofiq ish olib borishlari lozim.

3. Asarni tahlil qilishning ta’lim-tarbiyaviy ahamiyati.

Maktabda badiiy asarni tahlil qilishdan asosiy maqsad asarda ifodalangan hayotiy voqeani yoritish orqali o‘quvchilarni badiiy adabiyot olamiga olib kirish, tasvirlanayotgan voqealarga nisbatan muallifning munosabati va niyatlarini payqab olishga imkoniyat yaratishdan iboratdir. O‘quvchi asarning mazmuni bilan uni mutolaa qilish paytida tanishsa, tahlil qilishda uning poetic vositalariga murojaat qiladi. Mutolaa hissiyotini boyitib, aqlni peshlasa, tahlil esa asar zamiridagi ma’noni chuqur o‘rganishga yordam beradi.

O‘qituvchi badiiy asar ustida ishlashda quyidagi masalalarni hal qilishi lozim:

1. Asar ustida ishlashning maqsad va mazmunini aniqlab olishi.
2. Asarni tahlil qilish uchun dars bosqichlarini belgilab olishi.
3. Har bir asar tahlili uchun topshiriqlar tizimini ishlab chiqishi.
4. Asarni qanday metodlar asosida o‘rganishni aniqlashi

Boshlang‘ich sinflarda badiiy asarni tahlil qilish metodikasida kichik yoshdagi o‘quvchilarning badiiy asarni idrok qilishidagi psixologik xususiyatlar inobatga olinadi. Ruhshunos olimlarning tekshirishlaridan ma’lum bo‘ladiki, asarni idrok qilishga bilim olishga xizmat qiladigan komponentlar bilan birga uni emotsional-estetik his etish ham kiradi. Badiiy asarni yaxshi idrok etish uchun uni tushinishning o‘ziga yetarli emas. Asarni idrok etish murakkab jarayon bo‘lib, asarga unda tasvirlangan voqelikka qandaydir munosabatning yuzaga kelishini o‘z ichiga oladi. Psixologik tekshirishlar natijasida kichik yoshdagi o‘quvchilarning adabiy qahramonlarni idrok etishi va baholashidagi psixologik xususiyatlari o‘rganilgan va ular adabiy qahramonga 2 xil munosabatda bo‘lishlari aniqlangan:

- 1) adabiy qahramonga emotsional munosabat

2) elementar tahlil qilish.

Asarda qatnashadigan qahramonlarga o‘quvchilar o‘z shaxsiy va axloqiy tushunchalaridan foydalanadilar. Bunday tushunchalar kichik yoshdagi o‘quvchilarda chegaralangan bo‘ladi, albatta. Ular axloqiy sifatlardan: botirlik, to‘g‘rilik, mehnatsevarlik, yaxshilik tushunchalarini ko‘p ishlatadilar. Qahramonlarning boshqa sifatlarini tasvirlashga ularni so‘z boyligi yetmaydi. O‘qituvchining vazifasi badiiy asar o‘qitish orqali o‘quvchilarni dunyoqarashini so‘z boyligini oshirishi kerak. Asardagi qahramonlarning xarakteri ularning axloqiy sifatlarini anglash asosida tushuniladi. Bunda qahramonning nima qilishi emas, nima uchun shunday qilishi kerakligini bilish muhimdir. Ushbu jarayonda asar qahramonlarining axloqiy sifatlari ustida ko‘proq ishlashi lozim.

Boshlang‘ich sinflarning o‘qish darslarida garchi ilmiy jihatdan bo‘lmasada, amaliy jihatdan turli janrga mansub asarlar o‘qib o‘rganiladi[1]. O‘qish darsliklariga asosan, hikoya, she‘r, ertak, masal, maqol, doston, rivoyat va topishmoq kabi janrdagi asarlar kiritilgan. Bulardan tashqari, ilmiy ommabop asarlar ham o‘qitiladi.

Turli janrdagi badiiy asarlar qurilishi uslubi jihatidan o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularning o‘quvchilarga ta‘siri ham har xil bo‘ladi. Tabiiy-ki har bir janrga oid asar matni lingvistik jihatdan ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, she‘riy asarlar matni hikoya matnidan, ertak matni she‘r matnidan, ilmiy-ommabop maqola matni masal janriga taalluqli asarlar matnidan tubdan farq qiladi. Topishmoqlar predmet, voqea hodisalar o‘rtasidagi o‘xshashlikni taqqoslash orqali o‘zlashtirishssa, maqollar mazmuni hayotiy misollar vositasida sharhlashni taqozo etadi. Shunga ko‘ra turli janrdagi badiiy asarlarni o‘qishda o‘qituvchidan unga mos usullar tanlash talab etiladi.

Boshlang‘ich sinflarda to‘g‘ri, tez, ongli va ifodali o‘qishga o‘rgatish vazifasi o‘quvchilarda asar tahlil ko‘nikmasini shakllantirish bilan birga amalga

oshiriladi. O‘qish malakalarini shakllantirish bilan matn ustida ishlashning o‘zaro bog‘liqligi asarni tahlil qilishga qanday yondashishni belgilab beradi.

Badiiy asar ustida ishlashning 2-bosqichi asar tahlilidir. Asarni tahlil qilishning asosiy yo‘nalishi matnning aniq mazmuni (voqealar va ularning rivojlanishi)ni, kompozitsiyasini ishtirok etuvchi shaxslarning axloqi va xarakterli xususiyatlarini, asarning g‘oyasini aniqlash hisoblanadi.

Asarni tahlil qilishning metodik shartlaridan biri asar mazmunini uning tasviriy ifodaviy vositalari bilan bog‘liq holda qarashdir. Yana bir asosiy qoida asar ustida ishlash jarayonida ta‘lim tarbiyaviy vazifalarni umumiy ravishda amalga oshirish hisoblanadi. Asar tahlili jarayonida matn ustida ishlashning quyidagi turlaridan foydalaniladi [2]:

1. Tanlab o‘qish;
2. O‘quvchilarning berilgan savol va topshiriqlarga o‘z so‘zlari bilan javob berishi;
3. O‘quvchilarni savol tuzishga o‘rgatish;
4. Matn tasvirlash;
5. Asar rejasini tuzish.

Boshlang‘ich sinflarda badiiy asar ustida ishlash 3 asosiy bosqichga bo‘linadi[3]:

1-bosqich (birinchi sintez). Bu bosqichning asosiy vazifasi matnni yaxlit idrok etish asosida asarning aniq mazmuni va tasviriy ifoda vositalari bilan tanishtirishdan iborat.

2-bosqich (analiz). Bu bosqichning vazifasi va ish mazmuni voqealar rivojining bog‘lanishini belgilash, ishtirok etuvchi shaxslarning xulq-atvorini, xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

3-bosqich (ikkinchi sintez). Bu bosqichning ish mazmuni ishtirok etuvchi shaxslarning muhim xususiyatlarini umumlashtirish, qahramonlarni taqqoslash va

baholash, asarning g‘oyasini aniqlash, badiiy asarni hayotni bilish manbai va san’at asari sifatida baholash (qanday ma’lumotlarga ega bo‘ldik, asarni nimaga o‘rgatadi, muallif o‘z fikri va taassurotlarini qanday qilib, aniq-ravshan ta’sirli tarzda yetkazadi va hokazo)dan iboratdir.

Ikkinchi sintezdan so‘ng o‘qilgan asarga bog‘liq holda ijodiy harakterdagi ishlar o‘tkaziladi[4]. Asar maqsadga muvofiq tahlil qilinsa o‘quvchilar faolligi ortadi, chunki asarni tahlil qilish uchun ijodiy jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. [1] K.Qosimova, S.Matchanovning “Ona tili o‘qitish metodikasi”.Toshkent “Nosir” nashriyoti 2009-yil.
2. [2] K.Qosimova,S.Matchanovning “Ona tili o‘qitish metodikasi”.Toshkent “Nosir” nashriyoti 2009-yil.
3. [3] K.Qosimova, S.Matchanovning “Ona tili o‘qitish metodikasi”.Toshkent “Nosir” nashriyoti 2009-yil.

Internet ma’lumoti:

1. [4] Arxiv.uz saytidan

YOSH O‘QUVCHILARNING TINGLAB TUSHUNISH QOBILIYATINI YAXSHILASH UCHUN INGLIZ TILIDAGI QO‘SHIQLARDAN FOYDALANISH

Umarxanova Nigora
Namangan davlat pedagogika instituti
xorijiy tillarni o‘qitish metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi

Mamadaliyeva Sarvinoz Azamatjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Xorijiy til va adabiyot: Ingliz tili yo‘nalishi
XTA.AR-22-guruh 1-bosqich talabasi

Tel. +998908453546

E-mail: mamadaliyeva0509@gmail.com

Annotsiya: Ushbu maqolaning maqsadi dars davomida ingliz tilidagi qo‘shiqlaridan foydalanish yosh o‘quvchilarning tinglab tushunish ko‘nikmalarini oshirishga qanday yordam berishini muhokama qilishdir. Ovoz yoki faoliyat tinglashning diqqat markazidir. Biror kishi boshqalarning gaplarini tinglaydi va ular nimani anglatishini tushunishga harakat qiladi. Tinglash murakkab hissiy, kognitiv va xulq-atvor jarayonlarini talab qiladi. Xulq-atvor jarayonlari boshqalarga ularning harakatlariga javoban og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan fikr-mulohazalarni bildirishni o‘z ichiga oladi. Kontent va aloqali xabarlarini kuzatish, tushunish, qabul qilish va izohlash kognitiv jarayonlardir. Tinglash muammoni hal qilish qobiliyatidir. Yomon tinglash qobiliyatlari noto‘g‘ri talqinlarga olib kelishi mumkin, bu esa nizo yoki baxsga olib kelishi mumkin. Haddan tashqari uzilishlar, e‘tiborsizlik, eshitishni xohlagan narsani eshitish, aqliy ravishda javob yozish va yopiq fikrga ega bo‘lish sabab bo‘lishi mumkin. Xotira ham tinglash bilan bog‘liq. Bir tadqiqotga ko‘ra, nutq paytida tinglovchilar tomonidan eshitilgan fon shovqinlari ularni qayta eshitish orqali ba‘zi ma‘lumotlarni eslab qolishlariga yordam bergan. Misol uchun, biror kishi musiqa tinglayotganda o‘qisa yoki boshqa biror narsa qilsa, u musiqani keyinroq qayta eshitganida nima qilayotganini eslab qoladi.

Аннотация: Цель этой статьи - обсудить, как использование английских песен во время урока может помочь улучшить навыки восприятия на слух младшими учащимися. Звук или деятельность находятся в центре внимания слушания. Человек слушает, что говорят другие, пытается понять, что они имеют в виду. Слушание требует сложных эмоциональных, когнитивных и поведенческих процессов. Поведенческие процессы включают предоставление другим вербальной и невербальной обратной связи в ответ на их действия. Внимательность, понимание, получение и интерпретация контента и реляционных сообщений — это когнитивные процессы. Слушание — это навык решения проблем. Плохие навыки слушания могут привести к неправильному толкованию, что может привести к конфликту или спору. Причинами могут быть чрезмерные перебивания, невнимательность, умение слышать то, что вы хотите услышать, мысленное составление ответа и замкнутость ума. Память также связана с прослушиванием. Согласно одному исследованию, фоновые шумы, слышимые слушателями во время речи, помогли им вспомнить часть информации, услышав ее снова. Например, если человек читает или делает что-то еще во время прослушивания музыки, он или она вспомнит, что он делал, когда снова услышит музыку позже.

Annotation: The purpose of this article is to discuss how the using English songs during the lesson can help to boost young learners` listening comprehension skills. A sound or activity is the focus of listening. A person listens to what others are saying while attempting to understand what they mean. Listening calls for sophisticated emotive, cognitive, and behavioral processes. Behavioral processes include giving others verbal and nonverbal feedback in response to their actions. Attending to,

understanding, receiving, and interpreting content and relational messages are cognitive processes. Listening is a problem-solving skill. Poor listening skills can lead to misinterpretations, which can lead to conflict or a dispute. Excessive interruptions, inattention, hearing what you want to hear, mentally composing a response, and having a closed mind can all be causes. Memory is also linked to listening. According to one study, background noises heard by listeners during a speech helped them recall some of the information by hearing it again. For example, if a person reads or does something else while listening to music, he or she will remember what he or she was doing when they hear the music again later.

Kalit soʻzlar: *inglizcha qoʻshiqlar, tinglab tushunish, hissiy, kognitiv, xatti-harakatlar, muammolarni hal qilish qobiliyati, notoʻgʻri talqin qilish, uzilishlar, xotira.*

Ключевые слова: *английские песни, аудирование, эмоциональные, когнитивные, поведенческие, умение решать проблемы, неправильное толкование, прерывание, память.*

Key words: *English songs, listening comprehension, emotive, cognitive, behavioral, problem-solving skill, misinterpretations, interruptions, memory.*

Kirish. Maktabda oʻqitiladigan boshqa koʻplab fanlar singari, ingliz tili fani ham eng dolzarb va talab qilinadigan fanlardan biridir. Ingliz tilini oʻrganishning dolzarbliigi zamonaviy dunyo ehtiyojlari bilan belgilanadi. Hozirgi kunda ingliz tili xalqaro muloqot tiliga aylandi. Mamlakatimiz kelajagini taʼminlash va taraqqiyotida muhim oʻrin tutadigan ushbu sohaga Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan alohida eʼtibor qaratilmoqda. Oʻzbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirish strategiyasi toʻgʻrisida”gi farmonida umumiy oʻrta taʼlim sifatini tubdan yaxshilash, chet tillari, informatika va boshqa muhim va ommabop fanlarni chuqur oʻrganishga koʻmaklashish haqida soʻz yuritilgan [1].

Musiqqa soʻz va iboralarni eslab qolish qobiliyatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Musiqqa ritmi, shuningdek, qoʻshiq ichidagi takroriy iboralar soʻzni saqlashga yordam beradi. Qoʻshiqlarni ikkinchi tilda kuylash, ayniqsa, ikki tilni biladigan bolalarga foyda keltirishi mumkin. Ingliz tilini qoʻshiqlar orqali oʻrgansangiz, siz shunchaki til koʻnikmalariga ega boʻlasiz. Musiqqa tinglash orqali ingliz tilida soʻzlashuvchi madaniyatlar va ingliz tilida soʻzlashuvchilar qanday

his-tuygʻular va fikrlashlari haqida bilib olishingiz mumkin. Taniqli qoʻshiqlar va ijrochilarni bilish ingliz tilida soʻzlashadigan tanishlaringiz bilan muhokama qilish uchun mavzularni beradi.

Adabiyot sharhi

“[...] adabiyotda musiqaning birinchi va ikkinchi tilni oʻzlashtirish vositasi sifatida samaradorligi haqidagi ijobiy fikrlar koʻp. Bu ikkinchi tilni oʻrganuvchilarga lugʻat va grammatikani egallashga, imloni yaxshilashga va oʻqish, yozish, gapirish va tinglashning lingvistik koʻnikmalarini rivojlantirishga yordam berishi haqida xabar berilgan” (Medina, 2002) [1].

“Qoʻshiqlar orqali talabalar ingliz tilidagi nutq oqimining tabiiy choʻzilishi va siqilishini kashf etadilar” (Lems, 2000). Qoʻshiq tinglash psixologiya nuqtai nazaridan ham foydali ekanligi isbotlangan. “Qoʻshiqlar oʻquv dasturiga “oʻng miya” faoliyatining koʻpincha eʼtibordan chetda qoladigan hajmini qoʻshib, oʻquvchiga oʻrganilayotgan yangi tovushlar va tuzilmalarning maʼnosini qayta ishlash va oʻzlashtirish uchun boshqa yondashuvdan foydalanishga yordam beradi” (Purcell, 1992). “Ushbu vazifada eng koʻp qoʻllaniladigan protsedura “boʻsh joylarni toʻldirish” harakatidir. Uitaker bu faoliyat uchun uch bosqichli jarayonga ega boʻlib, u muvaffaqiyatli deb topdi: (1) Oʻquvchilar butun qoʻshiqni ikki marta eshitadilar; (2) oʻquvchilarga yozish uchun vaqt berish uchun har bir satrdan keyin pauza bilan uchinchi marta qoʻshiq ijro etiladi; va (3) oʻquvchilar yozganlarini tekshirishlari uchun qoʻshiq oxirgi marta toʻliq ijro etiladi” (Purcell, 1992)[2].

Usullar

Qoʻshiqlar “haqiqiy hayot” tilining ajoyib manbai boʻlib, oʻqituvchilar musiqadan bolalarning keng koʻlamli til koʻnikmalarini yaxshilash uchun foydalanishlari mumkin. Qoʻshiqlar, birinchi navbatda, ingliz tilini oʻrganishning qiziqarli usuli!

Biz zavqlanganda yaxshiroq o‘rganamiz. Shuning uchun o‘quvchilaringizga yoqadigan musiqani tanlash juda muhimdir. Quyida ingliz tilini o‘rganish uchun eng yaxshi qo‘shiqlar keltirilgan:

- juda uzun bo‘lmagan (1-3 daqiqa)
- juda tez bo‘lmagan (aytishga oson bo‘lgan)
- oddiy ingliz tilida (juda ko‘p yangi yoki qiyin so‘zlari bo‘lmagan)
- aniq (barcha so‘zlari oson eshitiladigan).

Bir harfli tovushlarni talaffuz qilishni mashq qiling (masalan, a, b, c).
YouTube.com ga o‘ting va quyidagilarni qidiring: fonik qo‘shiqlar ingliz tili.

Ikki harfli tovushlarni talaffuz qilishni mashq qiling (masalan, ou, ue, ch, th).
YouTube-ga o‘ting va quyidagilarni qidiring: 3-bosqich fonika digraphs[3].

Ko‘p qofiyali so‘zlar va takrorlanuvchi ritmli qo‘shiqlarni tanlang. Bu bolalarga yangi so‘zlarni olish va qo‘shiq aytishni osonlashtiradi.

O‘quvchilaringiz siz bilan birga bolalar qo‘shiqlarini kuylashni ham sinab ko‘rishlari mumkin. Ular lug‘atning keng doirasini mashq qilishlari mumkin. Masalan: raqamlar (‘Ten in the bed’), hayvonlar (‘Old MacDonald had a farm’), ranglar (‘I can sing a rainbow’), ob-havo (‘Incy wincy spider’), transport vositalari (‘The wheels on the bus’), chap va o‘ng (‘You put your right mitten in’), harakatlar (‘If you’re happy and you know it’), materiallar (‘This is the way we lay the bricks’).

Ingliz tilini o‘rganish faoliyati - nutq va talaffuzni mashq qilish

Qo‘shiq aytish - til ritmini o‘rganishning ajoyib usuli. Bu bizga bog‘langan nutqdagi so‘zlarning qanday bog‘lanishini o‘rgatadi.

Hatto ona tilida so‘zlashuvchilarning ham qo‘shiq aytishi qiyin bo‘lishi mumkin. Shunday qilib, o‘quvchilaringizga yordam berish uchun quyidagi oddiy amallarni bajaring:

1. Qo‘shiq so‘zlarini onlaynda toping yoki subtitrlil musiqiy videoni tomosha qiling.
2. Qo‘shiq matnini chop eting va o‘quvchilarga tarqating
3. Qo‘shiq matnini baland ovozda o‘qing. Lug‘atdan notanish so‘zlarni toping.
4. Shu bilan birga, qo‘shiqni tinglang va matnni o‘qing. O‘quvchilaringizni qo‘shiq kuylashga taklif qiling.
5. Qo‘shiq matni tayyor bo‘lganda ularga qaramay, qo‘shiq aytishga harakat qiling.

Yodingizda bo‘lsin, ular birinchi martadayoq to‘g‘ri aytishlari shart emas! Darhaqiqat, muntazam ravishda takrorlash samaraliroq.

Ba‘zi bolalar ingliz tilida gapirishga qiynaladi, chunki ular uyatchan yoki o‘ziga ishonmaydi.

Yangi tilni o‘rganganingizda, og‘zingiz chiqarishga odatlanmagan ko‘plab noodatiy tovushlar paydo bo‘ladi. Qo‘shiq aytish og‘zimizga to‘g‘ri shakllarni shakllantirishga yordam beradi va bu tovushlarni baland va ravshan qiladi. Qo‘shiq aytish ham bizga yordam beradi ya’ni Ingliz tilida kuchliroq va kuchsizroq tovushlar qanday talaffuz qilinishini bilib olamiz.

Munozara

Yangi tilni o‘rganishda o‘quvchilarning barcha his-tuyg‘ularini va ijodiy tomonlarini rag‘batlantirishi kerak. Shuning uchun ham, o‘rganishning yangi usullari bilan tajriba o‘tkazish foydalidir.

Albatta, o‘quvchi sifatida ular o‘zlarining yangi ingliz tilidagi lug‘atlarini o‘rganishlari va uni guruhda va darslarda amalda qo‘llashlari kerak. Biroq, ularning o‘rganish tajribasini yaxshilashning bir qancha boshqa usullari mavjud.

Masalan, ingliz tilida musiqa tinglash, shubhasiz, o‘quvchilarning tilni tushunishini yaxshilaydi. Ingliz tilidagi bolalar qo‘shiqlari yosh o‘quvchilarga tinglash qobiliyatlarini yaxshilashga va so‘z boyligini kengaytirishga yordam

beradi. Musiqa hatto ularga soʻzlarni toʻgʻri talaffuz qilishga yordam beradi. Qoʻshiq matnini tinglash ularga yangi inglizcha soʻzlarni tanishtiradi.

Xulosa. Ingliz tilidagi qoʻshiqlarni tinglash oʻquvchilarning kun boʻyi qilishlari mumkin boʻlgan ishdir. Asosiysi, har kuni iloji boricha koʻproq inglizcha qoʻshiqlarini tinglash.

Ammo ular qoʻshiq aytishni ham unutmasliklari kerak! Ha, baʼzi qoʻshiqlarni tinglayotganda, ular ogʻzini ochib, qoʻshiq aytishga harakat qilishlari kerak. Ular tovushlarga taqlid qilganliklari sababli, ularning tili ingliz tilidagi tovushlarga koʻproq oʻrganib qoladi, natijada inglizcha talaffuz yaxshilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ташбаева, Ф. Б. Problems of teaching and features of learning English / Ф. Б. Ташбаева, З. А. Абдулматова, Даврон Тургунов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 50 (236). — С. 371-373. — URL: <https://moluch.ru/archive/236/54891/>
2. https://www.researchgate.net/publication/275577086_THE_USE_OF_SONGS_IN_IMPROVING_LISTENING_COMPREHENSION_IN_ENGLISH
3. <https://www.cambridgeenglish.org/learning-english/parents-and-children/your-childs-interests/learn-english-through-songs/>

TARIX VA INGLIZ TILLARI INTEGRATSIYASI

Odiljonova Diyora Tursunboy qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Xorijiy til va adabiyoti yoʻnalishi talabasi

Tel: +998907971455

Annotatsiya: Maqolada tarix va ingliz tili fanlarini integratsiyada oʻqitish istiqbollari yoritilgan. Bunda dunyo olimlarining tarix toʻgʻrisidagi ilmiy ishlarini oʻrganish uchun ingliz tilini bilish muammosi bayon qilingan. Integratsiyalashgan darslar davomida tarix va ingliz tili fanlarini bogʻlash boʻyicha samarali usullar koʻrib chiqildi.

Аннотация: В статье освещаются перспективы интегрированного преподавания истории и английского языка, раскрывается проблема изучения английского языка для изучения научных трудов мировых ученых по истории. На интегрированных занятиях рассматривались эффективные методы соединения предметов истории и английского языка.

Annotation: The article highlights the prospects of integrated teaching of history and English language. It describes the problem of learning English to study the scientific works of world scientists on history. Effective methods of connecting history and English language subjects were considered during the integrated lessons.

Kalit soʻzlar: tarix, ingliz tili, integratsiya, malaka, bilim.

Ключевые слова: история, английский язык, интеграция, компетенция, знания.

Key words: history, English language, integration, competence, knowledge.

Kirish. Bilimizki, tarixni bilmay turib, kelajagimizni qura olmaymiz. Tarix fani sohasida yangi bilimlarni egallash, malakali mutaxassislar bilan maʼlumot almashmasdan choʻqqilarni zabt etish qiyin masaladir. Malakali va professional oʻqituvchilar chet el ilm-fan sohasida paydo boʻlayotgan har qanday bilimlarni egallashlari zarur. Buning uchun esa ingliz tilini bilish talab qilinadi. Zamonaviy jamiyatimizga oʻz tilida, bundan tashqari, chet tillarida ham maʼlumotlarni oʻquvchilarga yetkazib bera oladigan savodxon kadrlar kerak.

Fanlararo aloqalar oʻquvchi tarbiyasiga kompleks yondashuvning tegishli vositasidir. Oʻquv dasturlarida fanlararo aloqalarning mavjudligi oʻrta kasb maktabi oʻquvchilariga tushunchalar tizimi va universal qonunlar, yuqori sinf oʻquvchilari oʻrtasida esa umumiy nazariyalar va murakkab muammolar haqida tasavvur hosil qilish imkonini beradi.¹

Oʻquv jarayonida ingliz tili insonning umumiy madaniy dunyoqarashini kengaytirishni, boshqa mamlakatlarning urf-odatlarini bilan tanishishni, muloqotning yangi usul va uslublarini oʻzlashtirishni, yaʼni umumiy rivojlanish va tarbiyaviy funksiyalarni boshqa fanlardan koʻra koʻproq darajada bajarishni oʻz ichiga oladi.

---

¹ Ibragimova M.M. Shodiyorova M.S. Ingliz tili oʻrganishda fanlararo aloqalardan foydalanish. // Central Asian academic journal of scientific research. VOLUME 1 | ISSUE 3 | 2021. –B.62 // manba: <https://cyberleninka.ru/article/n/ingliz-tili-organishda-fanlararo-aloqalardan-foydalanish>

Bu bizga chet tilini nafaqat gumanitar fanlar, balki tabiatshunoslik sikli sub’ektlari bilan fanlararo integratsiyaning maqbul vositasi sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi.²

Bundan ko‘rinib turibdiki, millat tarixi, o‘z yurtining boshqa mamlakatlar bilan olib borgan munosabatlari, davlatlarni bir-biriga taqqoslash va bog‘lash orqali tarixni mukammal o‘zlashtirish uchun ham ingliz tilini bilish zarurdir. Afsuski, maktablarda bu kabi masalarga jiddiy e‘tibor bermaslik va o‘qituvchilarning tilning yetarli darajada o‘zlashtirmagani oqibatida yoshlarimiz tarix fanini to‘liq o‘rganishdan cheklanib qolishmoqda va tarix faniga nisbatan qiziqish yo‘qolib bormoqda. Chet tili bilan integratsiya sharoitida tarix sohasidagi bilimlarni o‘zlashtirish bo‘yicha ishlarni tashkil qilish bir nechta xususiyatlarni o‘z ichiga oladi:

- mavzu mazmuni tufayli turli kommunikativ vaziyatlarda talabalarni chet tilida muloqotga jalb qilish;

- tashxis qo‘yish, fan va axborot-kommunikativ kompetensiyalarning shakllanishini hisobga olish maqsadida talabalarning yutuqlarini doimiy monitoring qilish;

- har xil vizual tayanchlardan foydalanish.²

Tarix va ingliz tilini bog‘liqlikda o‘rganishning samarali yo‘llaridan biri, tanlangan kurslar, qo‘llanmalar va shu bilan birga kitoblar bo‘lishi mumkin.

Tarix va ingliz tilini o‘zaro integratsiya asosida o‘rganish orqali zarur bo‘lgan ko‘nikma va malakalarni egallashga yo‘l ochiladi, talabalar o‘rtasida qisqartma so‘zlar va matnlarni tarjima qilish imkoniyati paydo bo‘ladi. Maktablarda o‘quvchilarning ilmiy salohiyati oshadi, bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarga ilmiy harakterdagi matnlar bilan tanishish va ularni o‘zlashtirish

---

² A. J. Kurbonova, K. U. Komilov, J. Allaev, A. A. Mirzaraximov. Academic Research in Educational Sciences VOLUME 2 | ISSUE 10 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 Directory Indexing of International Research Journals-CiteFactor. manba: https://www.ares.uz/storage/app/media/2021/Vol_2_No_10/185-192.pdf

imkonini beradi. Bu orqali o‘quvchida qiyinchiliklarsiz chet el tarixi, ularning yurtimiz bilan bog‘liq bo‘lgan munosablari va siyosiy ishlari haqida bilish va ularni taqqoslash imkoniyati tug‘iladi. Matnlar bilan bosqichma-bosqich tanishish orqali tarix sohasida xorijiy so‘zlar zaxirasini kengaytirish usuli vujudga keladi.

Maktablarda tarix darslari 5-sinfdan o‘tiladi, bu muddatgacha esa bolalar ingliz tilini ancha o‘zlashtirgan bo‘ladilar. Qadimgi dunyo tarixini integratsiyalashgan darslar orqali o‘rganish esa yangi bilimlarni egallash uchun juda mos keladi. Misol uchun, tarixchilar uchun mo‘jallangan kitoblarni o‘qish asnosida tarixiy so‘zlarni inglizcha nomini o‘rganish mumkin.

Xulosa.

Tavsiyalarning bunday shakllari orqali o‘quvchilarning nafaqat tarix faniga bo‘lgan qiziqishlari ortadi, balki bu materiallarni yaxshiroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Ingliz tili bilan tarix fanini integratsiyalashgan holda o‘qitish birlamchi axborot vositalaridan foydalanish, ma’lumotlarni taqqoslash va chuqurroq o‘zlashtirish imkonini yaratadi. Integratsiyalashtirilgan darslar bolaga tarix fanini o‘rganishning dastlabki qadamlardan o‘qitish tarix sohasining yaxlit tuzulishini o‘rganish muhitini yaratadi. Bu orqali o‘quvchilar chet tilini biladigan tarixchi mutaxassis bo‘lish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibragimova M.M. Shodiyorova M.S. Ingliz tili o‘rganishda fanlararo aloqalardan foydalanish. // Central Asian academic journal of scientific research.

VOLUME 1 | ISSUE 3 | 2021. –B.62 // manba:

<https://cyberleninka.ru/article/n/ingliz-tili-organishda-fanlararo-alloqalardan-foydalanish>

2. A. J. Kurbonova, K. U. Komilov, J. Allaev, A. A. Mirzaraximov. Academic Research in Educational Sciences VOLUME 2 | ISSUE 10 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 Directory Indexing

of International Research Journals-CiteFactor. manba:
https://www.ares.uz/storage/app/media/2021/Vol_2_No_10/185-192.pdf

OMONIMLAR

Ahmadqulov Yahyobek Ali o‘g‘li.
Namangan davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Har bir tilshunos ma‘lumki, ko‘pchilik til o‘rganuvchilar omonimlar bilan bog‘liq muammolarga duch kelishadi. Bu maqola omonimlar nima ekanligi, uning kelib chiqishi va til tarixida qanday rol o‘ynashi ko‘rsatib beradi. Shuningdek, ushbu maqolada biz o‘quv dasturimizda omonimlarni bolalarga qanday o‘rgatish haqida bilib olishimiz mumkin.

Аннотация: Каждый лингвист знает, что у многих изучающих язык возникают проблемы с омонимами. В этой статье объясняется, что такое омонимы, их происхождение и какую роль они играют в истории языка. Кроме того, в этой статье мы можем узнать, как преподавать омонимы детям в нашей учебной программе.

Annotation: Every linguists know that most language learners face up to some kind of problems with Homonyms. The article shows what are Homonyms, about its etymology and playing what kind of role in historical linguists. And also in this article we can learn about Homonyms in the national curriculum how to teach children Homonyms.

Kalit so‘zlar: ovoz yasalishi, turli ma‘nolar, bir xil xarflab aytish, talaffuz, lug‘aviy ma‘no, noaniq qilib javob berish.

Ключевые слова: звукообразование, разные значения, одинаковое написание, произношение, словарное значение, неоднозначный ответ.

Key words: voice construction, different meanings, the same spellings, pronunciation, lexical meanings, equivocation.

Kirish. Birinchidan, biz o‘zimizga “Omonimlar nima?” degan savolni berishimiz kerak. Omonimlar ikki so‘z bo‘lib, ular ovoz tuzilishi va talaffuziga ko‘ra bir xil bo‘lishi mumkin, lekin ular ma‘nolari jihatidan farq qiladi. Ular qandaydir grammatika shakllarini olganlarida, ularning ma‘nosini bilishimiz mumkin. Aks holda, omonimlarni tushunib bo‘lmaydi. Bu so‘zlar til o‘rganuvchilar uchun, ayniqsa, maktab o‘quvchilariga ularni spel(harflab aytishda) qilishda ba‘zi muammolar keltirib chiqarishi mumkin.

“Omonim” so‘zi yunoncha “homonimos” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “bir xil nomga ega” degan ma‘noni anglatadi. “Homo” prefiksi “bir xil” degan ma‘noni anglatadi va “nym” qo‘shimchasi “ism” degan ma‘noni anglatadi. Shuning uchun omonimlar bir-biriga o‘xshash va yoki tovushli ikkita so‘zdir! [1]

Hammamizga ma‘lumki, omonimlar til tarixida muhim o‘ringa ega.

Omonimlar kommunikativ konfliktlarga olib kelishi va shu bilan leksik (onomasiologik) o‘zgarishlarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu omonimik to‘qnashuv sifatida tanilgan. Bu lotinchada so‘z ma‘nosi noto‘g‘ri tushunish ya‘ni equivocation.⁽²⁾ deb ataladi.

Biz omonim so‘zlarni o‘qib o‘rganib kelyapmiz ammo ular Angliyaning ta‘lim tizimiga qayrerdan kelib qolgan?

O‘quvchilar 3 va 4 yoshga o‘tganlarida, o‘quvchilar ko‘proq paronimlarni yoza olishlari kerak. Ular, shuningdek, omonimlarga duch kelishlari va ular bilan tanishishlari mumkin.

Nega omonimlar muhim?

Umuman olganda, omonim so‘zining ma‘nosini bilish, odamlar nimani nazarda tutayotganingizni tushunishlari uchun omonimlardan to‘g‘ri foydalanganingizga ishonch hosil qilishdan ko‘ra muhimroqdir. Bunga faqat paronimlar va omonimlarning o‘rtasidagi farqni anglashgina yordam bera oladi. Farqni eslab qolishning bir usuli ularning asosiy nimani anglatishini bilishdir.[3]

Ba‘zi yaxshi omonimlarga misollar orasida “bear” ham mavjud, bu ham hayvonning nomi, ham “biror narsaga chidash” degan ma‘noni anglatadi. Shuningdek, misollar the pair stalk (o‘simlikning bir qismi) va the pair stalk (odamni kuzatib borish/bezovta qilish) va left (tark etmoq fe‘lining o‘tgan zamon) va left (o‘ngga qarama-qarshi ya‘ni chap tomon) juftligidir.

Talabalarga omonimlarni qanday o‘rgatishimiz mumkin?

Ingliz tilida omonimlarni o‘rgatishning sakkizta usuli mavjud.

1. Omonimlarni o‘quvchilaringizga tanishtirish;
2. “Train with Trotter” videolari va ish varag‘lari;
3. Sinf muhokamasi va aqliy hujum;
4. Xotira;
5. O‘zingizga mos keladigan narsani toping;
6. Race to the board;
7. Yashirin omonimlar;
8. Bingo.

Biz ulardan ba’zilarini ko‘rishimiz mumkin.

Sinf muhokamasi va aqliy hujum

Sinfingiz bilan omonimlarni o‘ylab ko‘ring yoki o‘quvchilaringiz juft bo‘lib ishlasin - o‘quvchilaringiz qancha omonimlarni bilishiga hayron bo‘lishingiz mumkin. Ular bilgan omonimlarini doskaga yozishsin, gap bo‘laklarini, ma’nosini aniqlab, siz esa ularga misollar keltirishini so‘rang. Doskadagi barcha ishlardan so‘ng, sinfingizni kichik guruhlarda bir nechta veqealar bilan o‘yin o‘ynashga taklif qiling, bitta omonimning ta’rifini ayting va har bir to‘g‘ri taxmin qilingani uchun ball bering.

Masalan:

Fine (yaxshi, nozik)

Pen (hayvonlarni ushlab turish joyi, yozuv asbobi)

Die (o‘lmoq, “zarlar” ning birligi)

Wave (plyajda, sizning qo‘lingiz bilan)

Blue (rang, qayg‘uli)

Spring (mavsum, metall lasan)

Book (kitob, buyurtma qilish)

Stalk (o‘simlikning bir qismi, ta’qib qilmoq)

Bear (hayvon, qiyinchiliklarga dosh berish)

Rose (ko‘tarilishning o‘tgan zamoni, gul)

Fair (adolatli, chiroyli)

Bark (itlar chiqaradigan tovush, daraxtning tashqi qatlami)

Current (zamonaviy, suv oqimi)

Left (o‘ng tomonning zidi, tark etish fe‘lining o‘tgan zamon shakli)

Xotira. Har doim klassik, xotira (yoki Pelmanizm) juda samarali ta’lim faoliyati hisoblanadi. Omonimlarning ta’rifi berilgan kartalar tuzib, so‘ng kartalarni pastga qaratib qo‘yamiz vaularni turli xil o‘rinlarga qo‘yamiz keyin o‘quvchilar ularni bir biriga moslashtirib chiqishadi. Talabalar ikkita kartani olib, topilgan to‘g‘ri juftliklarni yi‘g‘ib borishadi. (Masalan, agar talaba “color” va “feeling sad” ni tanlab olsa, ular ikkala kartani ham bir butun qilib qo‘yishadi. – bu esa omonim BLUE definitioni (ta’rifi)dir.)

Find your match. Karta bilan mos keladigan yana bir faoliyat. Kartalarni sinfingizga bering va o‘quvchilar o‘z sherigini, ya’ni ularning omonimi uchun boshqa ma’noga ega bo‘lgan talabani topish uchun aralashib gaplashishlari kerakligini tushuntiring. O‘z sheriklarini topgan o‘quvchilar chetga chiqib turishadi va bu o‘yin oxiriga qadar davom etadi.

Race to the board. Doskaga ikkita omonim yozing, masalan, GOAL va HURDLE. Sinfingizni ikkita jamoaga bo‘ling va har bir jamoa sinfning boshqa uchida bir qator bo‘lib turishsin. Istalgan bir omonimni tanlang va uning ma’nolaridan birini o‘qing, masalan, “Siz yengishingiz kerak bo‘lgan muammo”. Ikkala talaba ham to‘g‘ri so‘zni tanlash uchun doskaga yugurishadi - birinchi bo‘lib qo‘li bilan urgan yoki doskadagi to‘g‘ri so‘zni birinchi o‘chirib tashlagan g‘alaba qozonadi. (Agar sizning sinfingizda yugurish uchun joy bo‘lmasa, tashqariga chiqing yoki jamoalar tuzing)

Yashirin omonimlar. Har bir omonim uchun uchta karta yarating: biri omonim uchun va ikkita ta’rif kartasi.

1-versiya: Dars boshlanishidan oldin sinfingizdagi omonim kartalarni yashiring. Sinfda har bir o‘quvchiga bittadan ta’rif kartalarini tarqating. O‘quvchilar omonim kartasini qidirishlari kerak. Ushbu versiyada ikkita talaba bitta karta uchun raqobatlashadi (masalan, agar Sofiya “thin” va Pablo “good” bo‘lsa, ikkalasi ham FINE kartasini qidiradi).

2-versiya: Ta’rif kartalarini yashiring va har bir talabaga yoki juftlikka bitta omonim kartasini tarqating. Keyin talabalar xonada yashiringan ikkala ta’rifni topishga harakat qilishadi.[4]

Har bir tilshunos omonimlar yetarli axborotga, malakaga ega bo‘lishi kerak deb hisoblayman.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://www.twinkl.com/teaching-wiki/homonym>
2. *“Linguistics 201: Study Sheet for Semantics”*. Pandora.cii.wvu.edu. Archived from the original on 2013-06-17. Retrieved 2013-04-23.
3. homonym, Random House Unabridged Dictionary at dictionary.com
4. Eight ways (and five videos) to teach homonyms
5. O‘zbek tilidan ma’ruzalar to‘plami .Nargiza Erkaboyeva.

OILAVIY MTTLARDA SPORT TO‘GARAKLARINI TASHKIL ETISH MASALALARI

Xusanova Sadoqat

*Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi*

Tel: +998914750258

E-mail: sadoqatxusanova2@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola hozirgi kunda mamlakatimizda jismoniy sog‘lom, ma‘nan yetuk, har tomonlama uyg‘un va barkamol rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, intellektual salohiyatga, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega, vatanimiz taqdiri va kelajagi uchun mas‘uliyatini o‘z zimmasiga olishga qodir bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish haqidagi ma‘lumotlardan iborat.

Аннотация: Данная статья о физически здоровом, интеллектуально зрелом, гармоничном и развитом в нашей стране, независимом мышлении, интеллектуальном потенциале, глубоких знаниях и современном мировоззрении, берущем на себя ответственность за судьбу и будущее нашей страны состоит из информации о привлечении воспитывать молодое поколение, способное брать на себя ответственность.

Annotation: This article is about the physically healthy, intellectually mature, harmonious and well-developed in our country, independent thinking, intellectual potential, deep knowledge and modern worldview, taking responsibility for the fate and future of our country. consists of information about bringing up the young generation capable of taking responsibility.

Kalit soʻzlar: Tarbiyachi, sport, shaxs, zamonaviy taʼlim, intellektual, estetik, jismoniy, metodik bilimlar.

Ключевые слова: педагог, спорт, личность, современное образование, интеллектуальное, эстетическое, физическое, методическое знание.

Key words: Educator, sport, personality, modern education, intellectual, aesthetic, physical, methodical knowledge.

Insonni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash, xalqimizning azaliy orzusi boʻlib, ajdodlarimiz maʼrifat, maʼnaviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga oʻrgatish, ularni komillikka yetaklash yoʻllari, qonun-qoidalarini muttasil izlaganlar.

Maktabgacha taʼlim muassasalari tarmogʻini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan taʼminlash, bolalarni maktab taʼlimiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, taʼlim-tarbiya jarayoniga zamonaviy taʼlim dasturlari va texnologiyalarni tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratilmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga taʼlim-tarbiya berishning asosiy maqsadi yosh avlodni jismonan sogʻlom, aqlan yetuk, maʼnan boy, har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalash va maktab taʼlimiga tayyorlashdan iborat. Maktabgacha taʼlim tashkiloti tarbiyachisi maktabgacha yoshdagi bolalarga jismoniy tarbiya berish uchun nazariy va metodik bilimlarni egallashi gʻoyat muhimdir. Bu vazifalarni amalga oshirishda esa oilaviy maktabgacha taʼlim

tashkilotlarida tashkil etiladigan sport to‘garaklarini o‘rni katta. Shaxsning rivojlanishi jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jarayon bo‘lib, u barcha tug‘ma va egallangan miqdor, sifat o‘zgarishlarini o‘z ichiga oladi. Jismoniy tarbiya odam salomatligini saqlashni va mustahkamlashni, shuningdek, sanitariya-gigiyena madaniyati va normalar qoidalarini (tana, ovqat yeyish va h.k) bilishini va ularni bajara olishini o‘z ichiga oladi.

Jismoniy rivojlanish o‘shish, vaznning, kuchning ortishi, sezgi a‘zolarining mukammallashuvi, harakatlarni to‘g‘ri boshqara bilish bilan bog‘liqdir. Demak maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarning jismoniy rivojlanishiga alohida e‘tibor qaratish zarur. Bunda maktabgacha ta‘lim tashkilotlaridagi sport to‘garaklarining o‘rni beqiyos.

“Bugungi kunda mamlakatimizda maktabgacha ta‘lim tashkilotlarini tarmog‘ini kengaytirish ularga bolalar qamrovini oshirish maqsadida davlat xususiy sheriklik shartlari asosida maktabgacha ta‘lim tashkilotlarini tashkil etilyapti.

Oilaviy nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkiloti faqat davlat-xususiy sheriklikning oilaviy nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlarini moddiy-texnik va metodik jihatdan ta‘minlash shakli asosida tashkil etiladi”[1].

Sog‘lom avlodni tarbiyalashda eng avvalo sog‘lom muhitni yaratishdir bunda bolaning ovqatlanish tartibi vaxtida uxlashi va gigiyenik talablarni bilishi lozim bo‘ladi. Bolaning maktabgacha ta‘lim tashkilotida ilk kunlaridan uning bolalarni aniq bir tartibdagi rejimada ertalabki badan tarbiya to‘g‘ri ovqatlanish darslar va mashg‘ulotlarga qatnashish ovqatlanish uxlash tartibi bilan olib boriladi bolalar uyqudan turgach ovqatlanib mustaqil o‘yinchoqlar o‘ynashlari mumkin bo‘ladi.

Maktabgacha tarbiya pedagogikasida bola egallashi lozim bo‘lgan bolalar harakat ko‘nikmalari va malakalarini egallaydigan jismoniy mashqlar belgilangan:

a) asosiy harakatlar (yurish, yugurish, sakrash, tirmashib chiqish, uloqtirish, muvozanatni saqlash mashqlari);

b) umumiy rivojlantiruvchi mashqlar (safga turish va qayta safga turish);

d) sport mashqlari (suzish, chang‘ida yurish, konki uchish va h.k.).

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarni jismoniy tarbiyalash ularni chiniqtirishdan boshlanadi[2].

“Chiniqtirish deganda organizmning atrof-muhitdagi turli tabiiy ta’sirlar (harorat, namlik, quyosh nuri darajasining o‘zgarishi)ga eng ko‘p chidamliligi, moslashishini tarbiyalash tushuniladi.

Bolada faqat harorat, iqlim o‘zgarishlariga tez ta’sir bildirishgina tarkib topmasdan shu bilan birga gemoglobin miqdori oshadi, ularning immun tizimi yaxshilanadi. Bolalar turli kasalliklarga kamroq chalinadilar va ularning organizmlari kasalliklarni tezda yengadi.

Chiniqtirishni tashkil etishda quyidagilarga e’tibor qaratish lozim:

1. Chiniqtirishni butun yil davomida mavsumiy holatlarni hisobga olib, muntazam o‘tkazish kerak.

2. Ta’sir etuvchi vositalarning kuchini asta-sekin kuchaytirish zarur.

3. Bolaning salomatligini, yosh xususiyatini, hissiy holatini, uy va maktabgacha ta‘lim muassasasining sharoitini hisobga olish zarur”. [3]

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida jismoniy tarbiyaning quyidagi o‘ziga xos vositalaridan foydalaniladi:

1) harakatli o‘yinlar o‘tkazilib, ularga eng ko‘p o‘rin beriladi;

2) asosiy gimnastika (asosiy harakatlar, umumrivojlantiruvchi va saf tortish mashqlari);

3) sport mashqlari (chang‘ida yurish, suzish, velosipedda uchish);

4) bolalar turizmi.

Ko‘rsatilgan vositalardan uyg‘un foydalanish bolalarning har tomonlama jismoniy rivojlanishini ta‘minlaydi.

Har doim bir xil mashg‘ulot shaklidan foydalanaverish shug‘ullanayotgan kishilarning jismoniy tayyorgarligini takomillashtirishni to‘xtatib qo‘yadi. Eski shakllardan kechib, ularni yangi shakllarga almashtira borish esa, jismoniy tarbiya vazifalarini muvaffaqiyatli hal etishga imkon beradi.

Kun tartibida tashkil etiladigan sport va sog‘lomlashtirish tadbirlarining maqsadi - bolalarning vaqtini sermazmun o‘tkazish, ularning ham jismoniy, ham ruhiy jihatdan hordiq chiqarishlarini ta‘minlash orqali har tomonlama barkamol avlodni voyaga yetkazishdan iboratdir. Chunki, ilk yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishida jismoniy tarbiya mashqlarining ahamiyati juda kattadir. Maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalashda ta‘limning sistemalilik va izchilligi prinsipiga asoslanish, har bir bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlash va o‘tkazish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Asosiy harakat malakalarini rivojlanishi bo‘yicha jismoniy ta‘lim berish, o‘yinlar orqali milliy odatlarni tarbiyalashga, harakat ko‘nikmalari va jismoniy sifatlarini shakllantirish, gavnani to‘g‘ri tutish, shaxsiy va ijtimoiy gigiyenik malakalarini tarbiyalash, kundalik mashg‘ulotda jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish va ularda ko‘nikma hosil qilish kabi xislatlarni shakllantiradi. Oilaviy maktabgacha ta‘lim tashkilotining o‘quv dasturdan tashqari sport-sog‘lomlashtirish (karate, taekvondo, suzish, shaxmat, shashka, gimnastika va boshqalar) to‘garaklari tashkil etiladi. Bunday o‘yinlarni uziga xos xususiyati jismoniy va aqliy rivojlanish, salomatligi va tayorgarligi, qiziqishni va qobiliyatni oshiradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki ko‘rib turganimizdak hozirgi kunda bolalar o‘rtasida kasalliklar ortib bormoqda, bularning barchasiga sabab esa ularning noto‘g‘ri ovqatlanish, nosog‘lom turmush tarzi olib borishi, sport bilan

muntazam shug‘ullanmasligi va buning oqibatida esa bolalar ortasida jismoniy rivojlanish sust bolib qolishiga olib kelmoqda. Jismoniy rivojlanish-tarbiyaning ta’sirida organizmda biologik shakllar va funkstiyalarning vujudga kelishi, o‘zgarishi va takomillashuvidir. Bu jarayon organizm va uning yashash muxiti tuzilishi, o‘zgarishi, miqdor va sifat qonuniyatlariga bo‘ysunadi. Jismoniy tarbiya esa bolalarga yuqorida ayib o‘tilgan ko‘nikmalarni be vosita o‘rgatadi.

Shunday ekan oilaviy MTTlarimiz va Davlat MTTlarda jismoniy tarbiyani o‘rni juda katta va beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 8 maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4312-sonli qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrda gi “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 802- sonli qarori
3. Namangan Davlat universiteti ilmiy Axborotnoma 2021_534 bet

BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI TA’LIMIDA NUTQIY VA LINGVISTIK KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

***Turg‘unova Munisa Mirzoxid qizi**
Namangan davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi*

E-mail: *munisaturg‘unova@email.ru*

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda ona tili va o‘qish savodxonligi fanini zamonaviy va ilg‘or texnologiyalardan foydalangan holatda o‘rgatish, milliy o‘quv dasturi talablari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda nutqiy (tinglab tushunish, so‘zlash, o‘qish, yozish) va lingvistik (grammatik va leksik) kompetensiyalarni shakllantirish, bundan tashqari, darslarda amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish, hamda ona tili va o‘qish savodxonligi darslarini sifatli tashkil etish uchun metodik tavsiyalar berib o‘tilgan.*

Аннотация: В данной статье рассмотрено обучение родному языку и грамоте чтения в начальных классах с использованием современных и передовых технологий, речи (аудирование, говорение) у учащихся начальных классов на основе требований национальной учебной программы, чтение, письмо) и формирование языковых (грамматических и лексических) компетенций, кроме того, были даны методические рекомендации по развитию практических навыков на занятиях, а также по качественной организации занятий по родному языку и читательской грамотности.

Annotation: In this article, the teaching of mother tongue and reading literacy in primary grades using modern and advanced technologies, speech (listening comprehension, speaking) in primary grade students based on the requirements of the national curriculum, reading, writing) and formation of linguistic (grammatical and lexical) competences, in addition, methodical recommendations were given for the development of practical skills in classes, as well as the qualitative organization of mother tongue and reading literacy classes.

Kalit soʻzlar: tinglab tushunish, soʻzlash, oʻqish, yozish koʻnikmalari, nutqiy kompetensiya, amaliy koʻnikma, lingvistik kompetensiya, interfaol metod, “Milliy oʻquv dasturi”, “Sinkveyn”.

Ключевые слова: аудирование, говорение, чтение, навыки письма, разговорная компетенция, практические навыки, языковая компетенция, интерактивный метод, «Национальная учебная программа», «Синквейн».

Key words: listening comprehension, speaking, reading, writing skills, speaking competence, practical skills, linguistic competence, interactive method, “National Curriculum”, “Sinkvein”.

Mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch bu-ilm-fan, taʼlim-tarbiya ekanligi asl haqiqatdir. Xususan, yurtimizda 2023-yilning “Insonga eʼtibor va sifatli taʼlim” yili deb eʼlon qilingani ham buning yaqqol namunasidir. Bugungi kunda ona tili oʻqitishda oʻquvchilarning nutqiy va lingvistik kompetensiyalarini “Milliy oʻquv dasturi” da belgilangan meʼyorlar asosida rivojlantirishga eʼtibor qaratilmoqda. Jumladan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “2022-2026-yillarda xalq taʼlimini rivojlantirish boʻyicha milliy oʻquv dasturini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi PF-134-son farmonida ham taʼlim sifati va samaradorligini oshirish boʻyicha muhim vazifalar belgilangan.

Ona tili va oʻqish savodligi fanini zamonaviy va ilgʻor texnologiyalar asosida oʻrgatish, oʻquvchilarda lingvistik, nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish oʻqituvchilar oldida turgan muhim vazifalardan sanaladi.

Kompetensiya bu-bilim, ko‘nikma, malaka, sabab omillari, shaxsiy sifatlar, maqsadli vaziyatlarning umumiy uyg‘unligi bo‘lib, har bir joyda ishlab chiqarish jamoasi ijrochilarining samarali yechimlarini ta‘minlab beradi[1].

Nutqiy kompetensiya deganda, passiv nutq (tinglab tushunish, o‘qib tushunish) ko‘nikmalari, hamda, faol nutq (gapirish, yozish) ko‘nikmalari; lingvistik kompetensiya deganda, grammatika va leksika nazarda tutilgan. Bu haqida milliy o‘quv dasturining 2-bo‘limida batafsil yoritilgan. Quyida milliy o‘quv dasturida 2-sinflarning nutqiy va lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish uchun qo‘yilgan talablardan qisqacha namunalar keltirib o‘tiladi:

Nutqiy kompetensiya	
Anglash (passiv nutq ko‘nikmalari)	
O‘qib tushunish	
A1.1-O‘T1	Buyumlar tasvirlangan qisqa gaplarni tushunadi
A1.1-O‘T2	Kishilar haqidagi (kimligi, hol-ahvoli, Yoshi nechadaligi, qayerdanligi, qayerdaligi) qisqa gaplarni va matnlarni o‘qiganda tushunadi
A1.1-O‘T3	Atrofidagi narsalar haqidagi (rangi, hajmi, qayerda joylashganligi) gaplarni qisqa va matnlarni o‘qiganda tushunadi
A1.1-O‘T4	Aynan hozir nima bo‘layotgani (qilayotgani) haqidagi qisqa gaplarni va matnlarni o‘qiganda tushunadi
A1.1-O‘T5	Oddiy so‘zlar va qisqa jumlar bilan ifodalangan, rasmlar bilan to‘ldirilgan voqeaviy hikoyalarni tushuna oladi
Tinglab tushunish	
A1.1-TT1	O‘ziga qarata aytilgan salomlashish va xayrlashishlarni tushunadi

A1.1-TT2	O‘ziga qaratilgan oddiy savollarni (kimligi, hol-ahvoli, Yoshi nechadaligi,qayerdanligi,qayerdaligi) eshitganda tushunadi
A1.1-TT3	Kishilar haqidagi (kimligi, Yoshi nechadaligi, qayerdaligi) oddiy savollarni va gaplarni eshitganda tushunadi
A1.1-TT4	Atrofidagi narsalar haqidagi (rangi, hajmi, qayerda joylashganligi) oddiy savollarni va gaplarni eshitganda tushunadi
A1.1-TT5	Aynan hozir nima bo‘layotgani (qilayotgani) haqidagi oddiy savollarni va gaplarni eshitganda tushunadi
A1.1-TT6	Ob-havo haqidagi oddiy savollarni va gaplarni eshitganda tushunadi

Lingvistik kompetensiya

Grammatika

Tovushlar talaffuzi va alifbo harflari	Qaratqich, o‘rin-payt, chiqish kelishiklari
Kishilik olmoshlari	Egalik qo‘shimchalari
Ko‘rsatish olmoshi (bu)	Miqdor qo‘shimchasi (-ta)
So‘roq olmoshlari	“va” bog‘lovchisi
bor/yo‘q so‘zlari	Ot kesim yasovchi qo‘shimchalar
Sanoq sonlar	Hozirgi zamon davom fe‘li
Ko‘plik qo‘shimchasi (-lar)	Sodda yig‘iq gaplar
“Sifat+ot” shaklidagi so‘z birikma	So‘roq gaplar

Leksika

Yaqin oila a’zolarini va do‘stlarini bildirgan so‘zlar

Yon-atrofdagijoylar va buyumlarni bildirgan so‘zlar

Sifatlar(rang, hajm,boshqa xususiyatlar)

Hol-ahvol bildiradigan soʻzlar

Ob-havoni bildiradigan soʻzlar

Oʻrin-joy ravishlarini (ustida, ostida,tagida, yonida...)

Uy hayvonlarini bildiradigan soʻzlar

Avvalo, oʻquvchilarda nutqiy kompetensiyalar savodonlik bilan bogʻliq. Tilshunoslarning fikricha, savodxonlik- ona tilida oʻqish va yozish malakasining namoyon boʻlish darajasidir. Kuzatishlar natijasida boshlangʻich sinf oʻquvchilarida quyidagi umumiy kamchiliklar yuzaga kelayotgani maʼlum boʻldi:

-soʻz tanlashda xatoliklar, maʼnodosh soʻzlardan foydalana olmaslik;

-matnda mavzuga uygʻun holda asosiy fikrni yoritib bera olmaslik;

-bitta gap yoki yondosh gaplarda bir soʻzni oʻrinsiz takrorlash .

Bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun bir qator ishlarni amalga oshirish darkor. Oʻquvchilarning nutqiy kompetensiyalarini shakllantirishda quyidagi usullar samarali hisoblanadi: asosdosh soʻzlar bilan ishlashda “Topqir bolajon”, bu usulda bolalarga namuna uchun soʻzlar (tosh, bogʻ kabi) beriladi va ularga asosdosh boʻlgan soʻzlarni aniqlash topshiroq sifatida qoʻyiladi. Bu usul oʻquvchida asosdosh soʻzlar maʼnosini ongli ravishda tushunib olishga, ularni nutqda toʻgʻri, oʻrinli qoʻllashga oʻrgatadi. Sinonim soʻzlar bilan ishlashda “Maʼnodoshlar halqasi”metodi foydalidir. Bunda bolalar soʻzlar zanjirini hosil qilishadi.

M.Saidovanning taʼkidlashicha, “Interpretatsion aktivlik oʻqituvchidan information-izlanuvchanlik metodlarini talab qiladi va oʻquvchining maʼlum darajadagi ijodiy faoliyatini taʼminlaydi”[2]. Taʼlim maqsadiga erishish uchun tanlanadigan interfaol metodlar oʻqituvchi va oʻquvchi faoliyatidan kelib chiqishi darkor. Oʻquvchining lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishda pedagogik jarayonni toʻgʻri va mazmunli tashkil etish muhim oʻrin tutadi. Lingvistik

tushunchalar ko‘lamdor bo‘lganligi sababli darsda turli usullar, boshqotirmalar, tarqatmali materiallar didaktik o‘yinlar, testlardan foydalanish mumkin. Misol uchun,

“Aqliy hujum” har bir mavzu uchun samarali usul;

“Venn diagrammasi” so‘z turkumlarini tahlil qilishda;

“Sinkveyn” so‘zlar izohini berishda;

“Klaster” metodi so‘z tushunchalarini boyitishda;

“Loyiha” metodi nutq tovushlari talaffuzidagi farqlar me‘yorlarni tushuntirishda ishlatish tavsiya etiladi.

Bir so‘z bilan aytganda, o‘qituvchi o‘quvchi bilimiga mas‘ul ekan, avvalo, o‘qituvchining o‘zi nutqiy va lingvistik kompetensiyalarga ega, nutqi ravon bo‘lishi, berayotgan bilimni o‘zida ko‘nikmaga aylantira olishi, kundalik hayotda ham adabiy til me‘yorlariga amal qilishi lozim. Shundagina biz kutgan najjaga erishamiz va o‘zbek tilining mavqeyi yuksaklarga ko‘tariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Y. Qurbonova O‘quvchida nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning metodik asoslari//Til va adabiyot-Toshkent shahri.-2022.- No6-B.27
2. Saidov M. O‘rta maktablarning 5-sinflarida ona tili ta‘limi jarayonida tafakkurni rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlari va ulardan foydalanish metodikasi: Ped.fanl. nomz. ... dis. Avtoref.-T,2000.

Foydalanilgan internet saytlar:

- 1.<http://www.youtube.com/@respublikatalimmarkazi>

GEOGRAFIYA TA‘LIMIDA ZAMONAVIY TA‘LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH.

Usmanova Laylo Zafar qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Tel: +998940992445

E-mail: *zafar.zafarturayev1979@gmail.com*

Anotatsiya: *Mazkur maqolada maktabda geografiya ta’limida geografiya darslarida darsdan tashqari vaqtlarda zamonaviy ta’lim vositalaridan, shu jumladan, mobil ilovalardan, kompyuter dasturlaridan, elektron darsliklardan keng va samarali foydalanish haqida malumotlar berilgan.*

Аннотация: *В данной статье представлена информация о широком и эффективном использовании современных средств обучения, в том числе, мобильных приложений, компьютерных программ и электронных учебников, на уроках географии в школе.*

Annotation. *This article provides information about the wide and effective use of modern educational tools, including mobile applications, computer programs, and electronic textbooks, in geography lessons at school.*

Kalit soʻzlar: *Zamonaviy ta’lim, axborot texnologiyalar, mobil qurilma, mobil ilova, elektron darslik.*

Ключевые слова: *Современное образование, информационные технологии, мобильное устройство, мобильное приложение, электронный учебник.*

Keywords. *Modern education, information technology, mobile device, mobile application, electronic textbook.*

Mamlakatimizda ilgʻor xorijiy tajribalar asosida uzluksiz ta’lim tizimini yaratish va maktab ta’limini rivolantirish jarayonida zamonaviy yondashuvlarni, zamonaviy ta’lim vositalaridan foydalanishni ta’minlashga qaratilgan islohotlaridir. Buning natijasida oʻquvchilarga bilim berishning zamonaviy ta’lim mazmunini modernizatsiyalash, oʻquvchilarni qobiliyatlarini ochishga imkon beruvchi zarur shart-sharoitlar yaratishga yoʻnaltirilgan zamonaviy ta’lim muhitini yaratish boʻyicha tadqiqotlar olib borilmoqda.

Globalashuv va xalqaro iqtisodiy integratsiya kuchayib borayotgan bugungi kunda ishlab chiqarishni ilm-fan yutuqlarisiz tasavvur qilib boʻlmaydi. Chunki, ishlab chiqarishda intellektual salohiyat, zamonaviy bilimlar va raqamli texnologiyalarni samarali ishlata olish, ilgʻor innovatsion texnologiyalarni tadbiq etish, mehnat bozorida bilimli va salohiyatli kadrlarni tayyorlash juda muhim va dolzarb masaladir. Bu esa boʻljak yosh kadrlarni mukammal bilim egallashga

ko‘makdosh bo‘lgan xorij tajribalari va o‘qitishning zamonaviy ta‘lim vositalaridan foydalanish zarur ekanligini anglatadi.³

Hozirgi axborot texnologiyalar davrida innovatsion texnologiyalar va mobil ilovalardan foydalanish nafaqat IT sohasida, balki, ta‘lim tizimida ham o‘z o‘rnini topib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalarning evolyutsiyasi va ta‘lim sohasida mobil ilovalar yaratilishi tezlik bilan rivojlanib bormoqda. Ba‘zi o‘qituvchilar uchun mobil ta‘lim texnologiyalari so‘nggi paytlarda muhim dastur sohalaridan biriga aylanib bormoqda. Bugungi kunda mobil ta‘lim ko‘plab ta‘lim bilan bog‘liq tashkilotlar uchun strategik mavzudir. Yangi turdagi texnologik ilovalarning paydo bo‘lishi, ta‘lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shuning uchun mobil ta‘limdan to‘g‘ri foydalanish va amalga oshirishni ta‘minlash muhimdir.

Mobil ta‘lim nima? Mobil ta‘lim - mobil telefonlar, smartfonlar, planshetlar, noutbuklar kabi mobil qurilmalar yordamida amalga oshiriladigan har qanday ta‘lim va treningni ko‘rsatish uchun ishlatiladigan keng atama. Ular portativ, yengil va tez-tez cho‘ntagiga yoki kaftiga moslash uchun yetarli darajada kichikdir. Mobil ilovalar o‘yin - kulgi (multimedia), aloqa, navigatsiya, yordam va dasturga bo‘linishi mumkin.

- Ko‘ngilochar mobil dasturiy ta‘minotga audio va video fayllar pleyerlari, rasm va boshqa elektron o‘yinlar kiradi.
- Aloqa ilovalari foydalanuvchining telefon va SMS orqali, elektron pochta, ICQ, ijtimoiy tarmoqlardagi aloqalari uchun javobgardir.
- Navigatsiya dasturlari GPS tizimi, elektron xaritalar va geografik koordinatalar bilan ishlaydigan ilovalarni o‘z ichiga oladi.

---

³ Abdurahmonov B.Naimov X.Geografiya ta‘limi sifatini oshirishda interaktiv geografik dasturlarning axamiyati. Farg‘ona vodiysi geograflari uyushmasining ilmiy–amaliy seminari materiallari. Namangan. 2017. –B.140-143

- Malumot dasturi turli xil lugʻatlar va ensiklopediyalarni, qidirish qobiliyatiga ega maʼlumotlar bazalarini oʻz ichiga oladi.
- Amaliy dasturlar daftarlar, tashkilotchilar, kalkulyator, grafikalar va matn bilan ishlash dasturlarini oʻz ichiga oladi.

Har bir inson geografiyani bilishi kerak. Siz nafaqat maktab oʻquvchilari, balki dunyoning turli davlatlari, ularning shaharlari va diqqatga sazovor joylariga qiziqqan odamlar uchun qiziqarli boʻlgan geografiyani oʻrganish uchun qiziqarli mobil ilovalarning ayrimlarini bilib olishingiz mumkin.

Google Earth Jahon korporatsiyasi juda mashhur dastur. Bu yerda siz uydan chiqmasdan butun dunyo meʼmorchiligi, landshafti va oʻsimliklarini koʻrishingiz mumkin. Bugungi kunda internetda ushbu dastur uchun juda koʻp koordinatalar mavjud. Veturval tashrif buyuruvchilar har doim ham koʻrilmaydigan goʻzal joylarni ochadilar.

5-sinf Geografiya oʻquvchilari uchun darsda olingan bilimlarini mustahkamlash uchun mavzulashtirilgan testlar mavjud. Bu testlarni yechish orqali oʻquvchilar oʻz bilimlarini mustahkamlashlari mumkin.

Oʻquv jarayonida mobil qurilmalarni qoʻllashning koʻplab usullari mavjud.

Multimediya – multimedia taʼlim veb-resurslarini (audio fayllar, video fayllar, grafikalar, xaritalar, tasvirlar) ijro etish;

-taʼlim veb-saytlariga, resurslarga, kataloglarga, lugʻatlarga tezkor kirishni taʼminlash;

-mobil aloqa platformalariga moslashtirilgan oʻquv materiallarini ishlab chiqishda (SMS - testlar, oʻquv qoʻllanmalari va mobil ilovalarga asoslangan koʻrsatmalar);

-taʼlim kommunikatsiyalari uchun (SMS-xabarlar, Twitter, Webinar, Skype va boshqalar) yangi texnologiyalardan foydalanish muhim.

Biz mobil ta’limning ayrim afzalliklarini yoritdik, xususan, Geografiya fanini o’qitishda mobil ilovalarni zamonaviy ta’lim vositalaridan biri sifatida qaradik. Shunday qilib, maktabning ta’lim jarayonida mobil qurilmalar va texnologiyalardan foydalanishning muxim afzalliklari quyidagilardan iborat:

- Har qanday vaqtda va har qanday joyda haqiqiy ta’lim va ma’lumot resurslari va dasturlariga tezkor kirish;
- O’qituvchi va o’quv jamoalari bilan doimiy aloqada bo’lish;
- O’quvchining shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish-muammolarni tashxislash - individual o’qitish darajasi;
- Taniqli texnik vositalar va virtual muhitdan foydalanish orqali o’qituvchilarni rag’batlantirishni oshirish;
- Mobil ilovalardan keng foydalanib turli ilmiy malumotlarni olish,
- Ta’limni tashkil etishni yangi yo’nalishlarini belgilaydi;
- Shaxsiy kasbiy yo’naltirilgan ta’lim makonini yaratish;
- O’quvchining hayot davomida uzluksiz ta’lim olish imkoniyatlari va qobiliyatlarini rivojlantirish.⁴

Ko’rinib turibdiki, Geografiya ta’limida mobil ilovalardan foydalanish amalyoti o’quvchilarni bilim va tajibalarini oshirishlari uchun yaxshi vosita bo’la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. Abdurahmonov B.Naimov X.Geografiya ta’limi sifatini oshirishda interaktiv geografik dasturlarning ahamiyati. Farg’ona vodiysi geograflari uyushmasining ilmiy–amaliy seminari materiallari. Namangan. 2017. –B.140-143
2. Abduraxmonov.B Raximov.I Geografiya ta’limi texnologiyalari Uslubiy ko’rsatma. Namangan 2021.B-41

---

⁴ Abduraxmonov.B Raximov.I Geografiya ta’limi texnologiyalari Uslubiy ko’rsatma. Namangan 2021.B-41

3. Abdurahmonov.B. Geografiya ta’limida masofaviy ta’lim elementlari. (xammuallif I. Turdaliev) Uslubiy ko‘rsatma. «Namangan». 2020. –B. 48
4. Suslov V.G. Abdurakhmonov B.M. Building a geography lesson based on the activity approach. Geography and ecology in the school of the 21st century. Scientific and methodical journal. Russia. Moscow. 2020. No. 3. - S. 39-42.
5. <http://www.geografiya.uz>
6. <http://www.ziyonet.uz>
7. <http://www.e-biblioteka.namsu.uz>
8. <http://www.geo-mes.ru>
9. <https://ilyarm.ru>

**TO‘GARAK MASHG‘ULOTLARIDA O‘QUVCHILARNI ESTETIK
MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA BISSER VA BEZAK TOSHLAR
BILAN ISHLASHNI O‘RNI**

Xudayqulov Shavkatbek Soyibjanovich

Namangan davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi PhD.

Masalbekova Shohruzabonu

Namangan davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablari texnologiya darslarida bisser va bezak toshlar bilan ishlashni o‘rgatish jarayonida o‘quvchilarda milliy urf-odat va an’analar, qadriyatlar ruxida tarbiyalash hamda o‘quvchilarning estetik madaniyatini rivojlantirishda muxim rol o‘ynaydi. Xalq xunarmandchiligi zargalik, bezak toshlar bilan ishlashni o‘rgatishga xizmat qiladi, bisser va bezak toshlar bilan ishlashni tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Аннотация: В статье в процессе обучения работе с жемчугом и декоративными камнями в технологических классах общеобразовательных школ важную роль играет воспитание учащихся в духе национальных традиций и ценностей, развитие эстетической культуры учащихся. Народные промыслы служат обучению работе с ювелирными и декоративными камнями, разработаны рекомендации по организации работы с жемчугом и декоративными камнями.

Annotation: *In the article, in the process of teaching work with pearls and decorative stones in technology classes of general secondary schools, it plays an important role in educating students in the spirit of national traditions and values, and in developing the aesthetic culture of students. . Folk crafts serve to teach how to work with jewelry and decorative stones, recommendations for organizing work with pearls and decorative stones have been developed.*

Kalit soʻzlar: *xalq xunarmandchiligi, bisser, bezak toshlar, urf-odatlar, zargarlik, kumush, tilla, olmos, zumrad, dur, zirkon, bilkuzuklar, uzuk.*

Ключевые слова: *народные промыслы, жемчуг, декоративные камни, традиции, украшения, серебро, золото, бриллианты, изумруды, серебро, циркон, браслеты, кольца.*

Key words: *folk crafts, pearls, decorative stones, traditions, jewelry, silver, gold, diamonds, emeralds, silver, zircon, bracelets, rings.*

Mamlakatimizda taʼlimga boʻlgan munosabatlarni yangi davrga olib chiqish masalasi keng muhokamada boʻlmoqda. Yoshlarni har tamonlama yetuk kadr boʻlib voyaga yetishi, puxta bilim olishi, barcha qobiliyatlarini yuzaga chiqarishi va jamiyatda oʻz oʻrnini topishida “Texnologiya” fani ham muhim ahamiyatga ega.

“Oʻzbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Prezident farmoniga muvofiq yoshlarning bilim olishi va kasbiy koʻnikmalarini shakllanishiga boʻlgan eʼtibor davlat ahamiyatidagi masala darajasiga koʻtarildi. Bu muhim xujjatlarda yoshlarimizga chuqur bilimlar berish bilan birga kasb-hunarga oʻrgatishning yoʻl-yoʻriqlari koʻrsatib berildi. Bu ulkan va masʼuliyatli vazifalarni amalga oshirishda barcha fan oʻqituvchilari qatori texnologiya fani oʻqituvchilari dars jarayonida maʼlum ish reja asosida bilimlar berish bilan cheklanmasdan, oʻquvchilarning olgan nazariy bilim va koʻnikmalarni amalda qoʻllay olish malakasiga erishmogʻi lozim. Bu borada sinfdan tashqari tashkil etilgan toʻgarak mashgʻulotlarning ahamiyati juda katta.

Chunki dars vaqt jihatidan chegaralangan oʻquv rejasidagi bilim va koʻnikmalarni berish bilan kifoyalanadi. Texnologiya taʼlimiga oid boʻlgan bilimlarni har bir maktab oʻqituvchisi sinfdan tashqari toʻgarak mashgʻulotlarda

amalga oshirish imkoniyati kattadir. Bularning amalga oshirilishi o‘quvchilarning fan asoslarini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini orttiradi, puxta va atroflicha bilim bilan qurollantiradi. Mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda, qolaversa ongli kasb tanlashida muhim rol o‘ynaydi. To‘garak mashg‘ulotlarining asosiy maqsadi reja va darslikdan tashqari o‘quvchilarga qo‘shimcha bilim, ko‘nikma va malakalar berish, ularning fanga bo‘lgan qiziqishlarini orttirish, olingan bilimlarni hayotga tadbiiq qila bilishga yordam berishdan iborat. Yana to‘garak mashg‘ulotlari o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, kasb tanlashga yo‘llashdan iboratdir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek bilimli avlod-buyuk kelajakning, tadbirkor xalq- farovon hayotning do‘stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir.^[1]

Har qanday jamiyatning muhim tarkibiy qismi estetik madaniyatdir. Uning rivojlanishi aniq bir insoniyat jamiyati nafaqat moddiy muammolarda, balki ma’naviy tarbiya haqida ham g‘amxo‘rlik qiladi.

Estetik madaniyat hamma narsani chiroyli ko‘rishga yordam beradi, o‘zingizni yaratadi, ko‘rilgan go‘zallikdan quvonadi. Badiiy madaniyat insonning estetik madaniyat markazi hisoblanadi.

Zargarlik san’ati o‘zbek milliy-badiiy madaniyat tarixining ajralmas qismi bo‘lib, u xalqning olis o‘tmishidagi oily maqsadlarini o‘rganishda yordam beradi.

Zargar ustalar tomonidan yasalgan buyumlar, ular yashagan davr san’atining uslubiy xususiyatlarini o‘zlarida namoyon etadilar. O‘zbek xalq amaliy san’atining har xil turlari kabi, zargarlik san’ati ham o‘ziga xos xususiyatlariga ega.

Chunki ular inson uchun faqat bezak buyumlari bo‘lib qolmay, balki sog‘lik uchun, inson ruhiyati uchun ijobiy ta’sir etgan. Tortinchoq, tez til topishib ketolmaydigan ayollarga tilla taqish tavsiya etiladi. Qolaversa, muntazam biror tilla taqinchoqdan foydalanganda asab tizimi faoliyati meyorlashib, xotira tetiklasharkan. Shuningdek, bo‘g‘imlar umurtqa pog‘onadagi o‘zgarishlarda,

yurak-qon tomir tizimi kasalliklari ayollar jinsiy a’zolari kasalliklari, ovqat hazm qilish tizimi hastaliklari kasalliklari bo’lsa, tilla taqinchoq taqish foydali.

Zargarlik buyumlari uchun ham ishlatiladigan toshlar ham shifobaxsh va foydali xususiyatlardan holi emas.

“Qimmatbahova bezak toshlar” deb zargarlik buyumlari, taqinchoqlar va bezak berib ishlanadigan buyumlar uchun ishlatiladigan mineral va tog‘ jinslariga aytiladi. O‘ziga xos ranglar jilosi, shaffoflik, yaltiroqlik, qattiqlik, nur qaytarish, ishlov berganda estetik zavq beradigan mineral va tog‘ jinslariga aytiladi. Bezak berib ishlatiladigan toshlarga: lazurit, nefrit, malaxit, qahrabo, tog‘ billuri, yozuvli granitlar kiradi.

Qimmatbaho zargarlik toshlariga quyidagilar kiradi: olmos, zumrad, yoqut, feruza, aleksandrit, rubin (qizil korund), shpinel, ametist (gunafsha kvars) lar kiradi.

Olmos - dunyodagi eng mashxur toshlardan biri. Bu poklik, boylik, omad va baxtni aks ettiradi. Ushbu kristall tanani yoshartirishga, hislar keskinligini oshirishga va hotirani yaxshilashga qodir deb ishoniladi.

Zumrad - bu toshga ham talab kam emas, chunki u nafaqat o‘zining go‘zalligi bilan sehrlaydi, balki egalik qiladi. Diabet, oshqozon, siydik pufagi, bo‘g‘im kasalliklarini davolaydi.

Dur - tabiatning o‘zi tomonidan yaratilgan ajoyib mineral. Bu farovonlik, muqaddaslik nikohni mustahkamlashga yordam beradi. Mollyuska qobig‘idagi qum donasining marvaridga aylanishiga o‘n yildan ko‘proq vaqt kerak bo‘ladi.

Zirkon – kuch va qudratni ifodalovchi kristalli toshning ekzotik, mo‘rt toshi. Uning

Bisser va bezak toshlar

yorqin porlashi bor, shuning uchun u hatto olmos bilan taqqoslanadi. Zargarlik buyumlarida bu tosh ko‘pincha katta toshlar bilan birlashtiriladi. Bu toshning ham yashirin foydali hususiyati bor.

Biser bu shishadan tayyorlanadigan mayda rangli toshlardir. Ayollarning ko‘ylak, nimcha, do‘ppi va sumkalarini bezashda, kashtado‘zlikda ko‘p ishlatiladi. Bundan tashqari kiyimlarning bezak elementlari (kol’e braslet, bezak gullar va boshqalar) to‘qishda ham ishlatiladi. Kashtado‘zlar markaziy gul xoshiyalarda ham turli rangdagi mayda munchoqlarni kashtaga qo‘shib tikib jozibadorlikka erishishgan.

Mayda biserlarni yonma yon terib ham gul yoki tasvir hosil qilinadi. Odatda baxmal, atlas, shoyi, kabi turli matolardan zamin sifatida foydalaniladi. Mayda biserlar dan bezak bezak tayyorlash uchun oldin uni qanday ko‘rinishda bo‘lishini aniqlab olish kerak. Shundan so‘ng ornament kompozitsiya to‘g‘risida ish olib boriladi. Oddiydan murakkabga o‘tish qoidasiga rioya qilish kerak. Eng avvalo ornament kompozitsiyasining ko‘rinishi rangli eskizlar bilan chizib olinadi. So‘ng bir,ikki va uch igna yordamida bezak elementlari to‘qila boshlaydi.

Munchoq - qimmatbaho va rangbarang tosh, shisha va shahrik. narsalardan turli (dumaloq, uzunchoq va boshqalar) shaklda tayyorlanadigan donachalar. Donachalarni ipga tizib yasaladigan hamda bo‘yinga taqiladigan taqinchoq

Asbob-uskunalar.

Bilakuzuk va sirg‘a Tilla qosh.

Ayollar bosh kiyimi. Toj

(marjon)lar ham munchoq deb ataladi.

O‘zbekistonda ayollar va bolalarning bezak buyumi bo‘lgan ko‘zmunchoq turi bo‘yin va qo‘lga taqiladi, kiyim (ko‘ylak, nimcha, do‘ppi va boshqalar) ga tikiladi. Munchoq qadimdan ko‘pgina xalqlar orasida keng tarqalgan. Tosh (neolit) va suyakdan, jez davrida metallardan ishlangan. Misrda shishaning ixtiro qilinishi bilan shisha munchoqlar keng tarqaldi. O‘rta asrlarda Italiya, Rossiya, O‘rta Osiyo va boshqa joylarda ham shisha munchoqlar paydo bo‘lgan.^[2]

Umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilarini darsdan tashqari to‘garak mashg‘ulotlarda xalq xunarmandchilik zardo‘zlik, kashtachilik, bisser va bezak toshlar, tayyorlanadigan buyumlar haqida ma’lumotlar berish, Matolarni tanlash kashtado‘zlik san’ati, ayollarning ko‘ylak, nimcha, do‘ppi va sumkalarini bezash va Peshonaga taqiladigan tillaqosh, boliabro‘, barak, quloqqa zirak, boshga takdo‘zi, sangoq, oltintumor, ko‘krak bezagiga munchoq, zebigardon, peshonachakka-bo‘yinga, soch bilan qo‘shib o‘riladigan, tumorcha, gajak, burun bezagi, qo‘l bezagi, bilakuzuk, barmoq bezaklari va boshqalar tayyorlashini o‘rgatish jarayonida o‘quvchilarda milliy urf-odat va an’analar, qadiyatlar ruxida tarbiyalash hamda o‘quvchilarning estetik madaniyatini rivojlantirishda muxim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш.М. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligini 26 yilligiga bag‘ishlangan ma’ruzasi
2. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild .Toshkent 2000 yil
3. Sharipov Sh.S. Maktab o‘quvchilari ijodkorlik faoliyatini tashkil qilish usullari. «Xalq ta’limi» jurnali. 2003 yil № 4.
4. Uzoqov O. Kasb-hunar kollejlari sinfdan tashqari mashg‘ulotlarni tashkil qilish metodikasi. Samarqand.: 2007 yil
5. O‘.O.Tohirov va boshqalar “Texnologiya” Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darslik (5-6-7-sinflar) Toshkent 2020 y

6. A.M.Matkarimov. “Xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash” O‘quv qo‘llanma, «Usmon nosir media» Namangan – 2022

BOSHLANG‘ICH SINFLARGA QO‘SHIQLAR YORDAMIDA CHET TILINI O‘RGATISH.

Toshmatova Madinaxon Kodirovna

Namangan Davlat Pedagogika Instituti

Xorijiy til va adabiyot yo‘nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: *Chet tili o‘qitish metodikasi kafedrasida o‘qituvchisi*

Umarxanova Nigora Umarjon qizi

Тел: +998936406051

E-mail: mtosmatova123@gmail.com

Аннотация: *maqolada boshlang‘ich sinflarda ingliz qo‘shiqlaridan foydalanish usullari muhokama qilinadi. Turli qo‘shiqlardan foydalanish butun dunyo bo‘ylab sinflarda juda mashhur. Ular boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ajoyib va samarali usul ekanligiga shubha yo‘q. Musiqadan foydalanish xorijlik o‘qituvchilar tomonidan ham amaliyotda o‘rganiladi. Musiqa chet tilini o‘rganishga kiritilmaganligi sababli, qo‘shiqlar orqali til o‘rganishning musiqaviy usullari tahlil qilindi. O‘qituvchilar foydalanishi mumkin bo‘lgan metodlar ham o‘rganildi.*

Аннотация: *В статье рассматривается методы использования английских песен в начальных классах. Использование различных песен очень популярны в классах по всему миру. Нет никаких сомнений в том, что они являются прекрасным и эффективным способом для начинающих. Использование музыки изучаются также в практике зарубежными педагогами. Поскольку музыка не входит в изучение иностранного языка, были проанализированы музыкальные методы для изучения языка с помощью песен. Также были изучены методы которые может использовать педагог.*

Annotation: *The article discusses the methods of using English songs in elementary grades. The use of various songs are very popular in classrooms around the world. There is no doubt that they are an excellent and effective way for beginners. The use of music is also studied in practice by foreign teachers. Since music is not included in the study of a foreign language, music methods for learning a language through songs were analyzed. Methods that can be used by teachers were also studied.*

Kalit so‘zlar: *Qo‘shiq aytish, o‘rganish, grammatika, tinglash, muloqot, tadqiqot, faol o‘rganish, motivatsiya, lug‘at, chet tili, metod.*

Ключевые слова: Пение, обучение, грамматика, аудирование, общение, исследование, активное обучение, мотивация, словарный запас, иностранный язык, метод.

Keywords: Singing, education, grammar, listening, communication, research, active learning, motivation, vocabulary, foreign language, method.

Introduction. It is hard to imagine our life without music. Thanks to music child can relax, rest, and easily understand theme while lesson. This type of art is able to radically change the mood of a person. There are problems when young students have to learn a foreign language, unfortunately this is a very boring task for them. In such situations, music can help teachers a lot to interest students during the lesson. While learning complex English grammatical structures, students have many problems and can not understand it, nevertheless with the help of different English songs these problems can be resolved easily. Yes, we know that there is a big difference between English and music, but we can combine them and create such a pedagogical method that can help every beginning student who has a great fear to learn a foreign language. Today English language acquired the status of a language of global communication. About 1.35 billion people on Earth (population: 7.8 billion) speak English. That's more than 15% of the world's total population! No wonder it's regarded as the most spoken language in the world. As a result, it is one of the six official languages of the United Nations, The European Union (despite the fact that only two countries are native speakers) and many more international organizations and businesses [1].

“We have set a goal to become a competitive state. From now on, every graduate of a school, lyceum, college and university should know at least two foreign languages perfectly. The head of each educational institution should turn this requirement into his basic principle, create conditions and popularize the study of foreign languages locally”, President Shavkat Mirziyoyev said during his regular session on Friday, announcing the creation of an Agency for the

Popularization of Foreign Language Learning under the Cabinet of Ministers. After this decree the more people were interested in learning foreign languages[2]. Consequently, it is necessary take into account the natural fear of student before speaking in English. Overcoming existing psychological bariera, as well as a complex of internal tightness is one of the most important the tasks ahead of us. Important create conditions for the general it became necessary that child wanted to talk, wanted not for a good grade, but just because for him or her communication became a necessity. In short, in elementary grades, music is a very effective way to learn a foreign language.

Literature review. The methods of using English songs in the primary school was studied by linguists like E.B.Petrochenko,N.N.Saveleva, O.C.Ahmatova, Kuzin A.A, Sherbakova M.BG, B.Alipatov, G.B Cherkasov and others.

Research methodology. The use of rhymes and songs in the primary classroom is an important tool for language collection, not only for the mother tongue language but also for the foreign one. We know that a student starting to learn a foreign language has a lot of problems, but with the help of music this activity becomes simpler and more fun. Learning language with music methods can introduce new vocabulary, culture, and focus on pronunciation and intonation in a way that is quite easy for the children to follow and learn steadily. As music is a proven teaching tool which fosters language retention and production in young children. According to Medina, “using music in the classroom will help our students succeed as FL students” [3]. There are a few reasons for the use of rhymes and songs in the teaching of a foreign language in Primary Education. Quoting Phillips: “Naturally, children really enjoy learning and singing songs and have fun doing activities while reciting rhymes”[4]. However, there are also some deeper

aspects such as psychological, cultural, and linguistic, which are worth mentioning and considering.

Music is a natural mnemonic device. We have all learned songs in school to help us memorize things like the alphabet, grammar rules, song lyrics, short stories, rhymes and others, but music can also be very useful in committing a new language to memory. And just like using books, tv shows or podcasts, language learning with music is a fun and useful supplement to add to your toolbox. However, music helps us retain words and expressions much more effectively. The rhythm of the music, as well as the repetitive patterns within the song, help us memorize words. Bilingual children, in particular, can benefit from singing songs in their second language. According to Degrave: “Music is a universal language and if students are taught a language creatively using music or songs, learning a foreign language becomes a dynamic and entertaining activity, in addition, it increases the motivation of students to learn”[5].

For instance, when I was in elementary school, I started to learn a new foreign language, it was Russian, it was really difficult for me to understand all these Russian grammar rules, conversations, lyrics and everything else, since it was the first foreign language for me, I became more and more hate learning language. I was pretty reluctant to study language, after the several time, I began to go to a music school, I did not even think that it would be useful on both sides, like with musical abilities and in learning the language. After a period of time I noticed some improvement in my russian, since my piano teacher was Russian-speaking, she always spoke in Russian, teacher also added singing lessons to me, where I sang Russian songs even if I did not understand them, but the teacher explained to me and I tried to pronounce it correctly. It was one of beneficial sides for me. After all these exercises, my reading, listening, speaking and even with writing I corrected some grammatical errors, I was really obsessed in this language, I always

played and sang Russian songs with signatures. Eventually, over the years with the help of music, I have learned fluently my second language without any difficulties. Now I can easily speak, understand and write in Russian, however, my musical ability also improved. Within seven years I thought a large number of things on both language and musical sides.

Music provides many benefits for language learners. Research has shown that children who have music lessons growing up, will have an easier time learning a foreign language, and the effects are especially clear when it comes to tonal languages. But even if you have not learned to play an instrument, music can provide other benefits. For example, you can learn about the artists in your target language to keep yourself motivated, use song lyrics to memorise vocabulary, or even improve your pronunciation through singing in the shower. Add to that the cognitive benefits you can reap by choosing the right background music, and you will see how music is really a language learner’s best friend.

Music and language learning.

“Researchers over the last twenty years have made astounding advances in the theory of language acquisition. Many find the pedagogical conjoining of language and music compelling” Stansell. When the case study learners colloquially talked of their learning having a vibe, they expressed what Stansell [7] more academically stated: “The universal element of music can make the artificial classroom environment into a ‘real’ experience and make new information meaningful, bringing interest and order to a classroom.”

Moticoe [8] wrote the newspaper headline:

Music that speaks where language fails. The article which followed spoke of the musical journey of a group of musicians called Ntjapedi. They were attracting much interest with their new style of music, singing in Sesotho and combining jazz, poetry and soul to create a sound that transcended language and cultural

barriers. Their listeners came from various language groups in SA, proving that music speaks and acts across all boundaries.

As educators, how can one define the relationship between language learning and music?

Oats and Grayson [9] write of language acquisition being rooted in phonology, morphology, syntax and semantics. Connections in the acquisition process can be seen as follows:

Levels of Language Learning

1. Phonology: consists of symbols that represent the sounds of language.
2. Morphology: form of words establishes meaning and grammatical function.
3. Syntax: order of words constitutes sentence formation.
4. Semantics: vocabulary creates meaning and understanding.

If music can be seen as a language as well, then parallels can be drawn between the acquisition processes applicable in language learning and music learning.

Learning a language through lyrics in the target language will motivate students because they define who they are through their own culture, and through the music that they enjoy. Through music as a teaching methodology, students are further exposed to foreign language and culture, making the learning experience far more integrated than perceived. Language acquisition evolves into culture and communication acquisition.

How Songs Help child to Learn a Language

1. Listening.

Study conducted by Horn [9] confirms that music is a form of language, using tones, pitch, timbre and rhythm as a universal language. Both language and music are ‘communicative modes, aurally and orally transmitted, containing phonetic, syntactic, and semantic components, develop early in life and are socially

interactive media.’ Horn [9] adds that music enriches one’s vocabulary and teaches articulation and pronunciation. She notes that music plays a vital role in the teaching of English as a second language, emphasising that to be ‘able to learn, understand and experience music and language, the learner should have well-developed listening skills.’ Developing the ability to listen enables learners to learn the basic skills of language: listening, speaking, reading and writing. Horn [9] suggests that music should be used to encourage learners to listen in a mentally active and analytical way, adding that ‘In learning the language of music, just as in learning any language, learners need to listen to the language and its sound patterns before they are able to use it.’ Clearly, listening ability is basic to the teaching and learning of reading and comprehension, being therefore a central component of language acquisition, education and social development. In language learning, studies reveal a correlation between the teaching of music and reading. “Both use a symbol structure that can be decoded into sounds that have meaning. Visual and auditory discrimination are required in both subjects and are oriented to a left-to-right framework” Eady and Wilson [10]. The similarities occurring in the learning process, during the acquisition of both language and music skills, reveal remarkable benefits especially to an English Second Language (ESL) learner. Most of the learners in this SA case study were ESL learners.

Note should be taken of a study by Murray [11], who actively teaches French using song lyrics. Her point is that most people spend almost 50% of their time listening, a critical skill in second language acquisition. Listening formed a vital part of the case study, and expanded into assessment of communication and language performance for each learner. Such evaluation included the meaning of key words, why the singer chose to use them, their application in poetic forms and the idiomatic turn of phrase applied. Like in the case study, Murray [11] analysed songs as poems, thus expanding the student’s grammar and vocabulary, developing

skills needed for learning the target language in greater depth. Pronunciation was also improved, because her students listened to the beat, rhythm, flow or accent that was used. Students were also able to study the differences between the oral and written forms of the target language.

2. Pronunciation

When learning a language, one of the best ways to improve your pronunciation is to listen to conversations or music in that language.

Louise Egan posted that “For improving your pronunciation in a foreign language, there is hardly anything better than singing songs in the language you’re learning. For over 10 years, I have been teaching English to non-native adult speakers and singing has proven to be a wonderful way for students to loosen their tongues and enhance their confidence”.

Before you think, “But I have a terrible voice!” let me reassure you that this kind of singing is not about your voice — it’s about the oral practice and the benefits it will bring to your fluency.

Here is what I mean:

It’s like a workout for your mouth - without the sweat. When you’re singing, you’re exercising your tongue and jaw, using new mouth muscles to produce new or difficult sounds - but doing it while singing makes it fun, and anything fun is worth repeating and repetition helps you master pronunciation. Speaking a foreign language requires saying sounds, words, and sentences over and over to gain fluency. Singing is inherently relaxing and singing songs over and over helps you learn how to say the words more naturally [12].

Another study hypothesize that voice teachers often tell their students to focus on vowel sounds and mouth shape when singing. This is because the shape of our mouth helps control the flow of air while we sing, but it can also make sounds clearer for non-English speakers. The same techniques many voice coaches

use to improve the sound of a singing voice can also be used to improve the sound of speech[13].

Students can practice mouth shape exercises to hear the difference in pronunciation. Operas work well as an example of this because the singer’s’ mouths are often very exaggerated in order to produce extreme notes. Even rap can be used as an example of how the performer is pronouncing a word to fit into the rhythm of the song.

This technique of using songs to help with pronunciation is not for everyone, but it is certainly a good way to keep students interested and help them practice as much as possible by making it enjoyable for them.

3.Vocabulary.

Repeating song lyrics is a proven way of mastering new words and phrases quickly, especially in music genres that utilize a lot of words. Think of it as regular word repetition in English classes but with background music.

Vocabulary is very important for second language learners. Only with a sufficient vocabulary, learners can effectively express their ideas both in oral and written forms. Learners typically spend a great deal of their time looking up words in the dictionary and translating texts from the foreign language into their native language. Suyanto says “Teaching vocabulary to young learners will be better if the words are given related to the children world”. It implies that the teacher should give the vocabulary in simple words usually used by young learners. There are four steps to teach vocabulary:

1. Introducing The teacher should mention pronunciation of new words clearly and correctly. The teacher can use pictures or real things in the class.

2. Modeling The teacher gives an example as a model of new words. For example, the teacher introduces the word “smile”, and then the teacher shows

smile expression in the front of class. So, the young learners can imagine the word in real activity.

3. Practicing The young learners repeat and practice the words as the teacher says. The teacher should pronounce the words many times in order to make the young learners repeat and remember it easily.

4. Applying The young learners are asked to apply the situation with the teacher’s help. The teacher should create an interesting situation in order to make the young learner apply the new word easily. The teacher should also make the young learners understand how to use and express the words as the teachers tell. 14

E. Techniques in Vocabulary Teaching by Using Songs

Related to the importance of vocabulary in teaching-learning, the role of vocabulary has great influence to students. Teaching vocabulary needs appropriate techniques. One of the techniques in teaching vocabulary to young learner is using songs. Griffe (16) states “songs are especially good at introducing vocabulary because songs provide a meaningful context for the vocabulary”. Concerning the characteristics of young learners, it is stated that there are nine reasons why we use songs in this age group. The reasons are as follows:

1. Children like songs;
2. Song can be integrated into language-learning, singing and doing activities around the songs;
3. In many cultures songs are used to introduce or practice mother tongue to young children;
4. Songs are memorable;
5. Songs often include a lot repetition that helps to make language memorable;
6. Because songs must be sung at reasonably fast speed, they encourage natural phonological features like linking and weak form;

7. Children have energy and want to make noise.
8. Parents will enjoy hearing their children singing in English;
9. Singing is a happy and stress-free activity that will add a positive classroom learning environment.

All of the mentioned types can be one of the most effective methods while teaching a foreign language through songs.

FINDINGS AND DISCUSSION:

When I worked with the article, I first looked for songs that are suitable for students and found many interesting, useful songs, one of them is a song for explaining grammar and quick memorization:

The Verb song:

(tune of Mary Had a Little Lamb)

A verb tells you what to do.

What to do, what to do

A verb tells you what to do.

Like, jump, swim, or chew.

Each sentence must have one.

Must have one, must have one.

Each sentence must have.

Verbs make all the fun.

With the help of this song, students can quickly memorize the grammar rules of the verb, as well as pronounce them correctly. Also with music it is more fascinating than boring repetition of grammar rule.

In conclusion, we firmly believe in the validity of this approach because it brings the world students into the narrow space of classrooms and, in doing so, it may make learning fun and, as a consequence, easier. Moreover, as we have already stressed, the use of this approach may help students and people in general

discover how similar their lives are to those of people living elsewhere, thus leading to a greater understanding and acceptance of different worlds and to a widening of horizons. We do hope, therefore, that this approach may become more and more popular.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. [https:// www.blog.lingoda.com/](https://www.blog.lingoda.com/) - by Clara Gillan, updated May 10, 2022.
2. [https:// www.uzreport.news/](https://www.uzreport.news/) - 11:29, 7.05.2021.
3. Medina (1993, pag. 8).
4. Phillips (1993, pag. 100).
5. Degrave (2019)
6. Medina (1993,8)
7. Stansell, J.W. 2005. The Use of Music for Learning Languages: A Review of the Literature. University of Illinois at Urbana-Champaign. <http://mste.illinois.edu/courses/ci407su02/> (accessed May 27, 2013).
8. Oats, J. and Grayson, A. 2004. Cognitive and Language Development in Children. The Open University. London. Blackwell Publishing Ltd.
9. Horn, C.A. 2007. English second language learners: using music to enhance the listening abilities of grade ones. Masters thesis. Unisa. <http://etd.unisa.ac.za/ETDdb/theses/available/etd09212007.133117/unrestricted/dissertation.pdf>.(accessed February 5, 2010)
10. Eady, I and Wilson, J.D. 2004. The Influence of Music on Core Learning. Education, 125 (2), 243.
11. Murray, S.K. 2005. Learning a Second Language through Music, Baylor University, Academic Exchange Quarterly, 9 (2), <http://www.questia.com/library/1G1-136071099> (accessed May 27, 2013).

12. Louise Egan (March 19, 2018) <https://www.linkedin.com/pulse/better-english-pronunciation-try-singing-louise-egan>
13. Shannon Amaadar (January 27, 2021) https://kingsenglishschools.com/singing-to-improve-pronunciation/?doing_wp_cron=1669224415.5297160148620605468750
14. Suyanto (2007:48) <https://core.ac.uk/download/pdf/12352008.pdf>
15. <https://core.ac.uk/download/pdf/12352008.pdf> (www.Onestopenglish.com)
16. Griffe (1992:5)

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Rahimjanova Mashhura Rustamjon qizi
Namangan Davlat Pedagogika Instituti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Tel: +998939230026

Email: rahimjanovamashhuraxon@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning kichik yoshidan boshlab dunyoqarashini shakllantirish, o'zbek tilidan tashqari davr talabi bo'lgan jahon tillarini o'rgatishning zamonaviy, pedagogik usullari haqidagi qarashlar, bolalarning til o'rganishiga yoshlikdan e'tibor berilishi haqidagi fikrlar yoritilgan.*

***Аннотация:** В данной статье изложены взгляды на формирование мировоззрения детей дошкольного возраста с раннего возраста, современные педагогические методики обучения мировым языкам, востребованным помимо узбекского, взгляды на уделение внимания детскому языку. подчеркнуто обучение с юных лет.*

***Annotation:** In this article, views on the formation of the worldview of preschool children from an early age, modern pedagogical methods of teaching world languages that are in demand in addition to the Uzbek language, and the views on paying attention to children's language learning from a young age are highlighted.*

***Kalit so'zlar:** dunyoqarash, pedagogik usul, zamonaviy usul, Maktabgacha ta'lim tashkiloti, bola, dunyoviy tillar, o'yin faoliyati, ilmiy-ba'zaviy texnologiya, ta'lim dasturlar, STEAM ta'lim texnologiyasi, PISA, TIMSS xalqaro baholash mezonlari.*

Ключевые слова: мировоззрение, педагогический метод, современный метод, организация дошкольного образования, ребенок, светские языки, игровая деятельность, научно-базовая технология, образовательные программы, образовательная технология STEAM, критерии международной оценки PISA, TIMSS.

Key words: worldview, pedagogical method, modern method, preschool education organization, child, secular languages, game activity, scientific-basic technology, educational programs, STEAM educational technology, PISA, TIMSS international assessment criteria.

KIRISH. O‘zbekiston Respublikasi jahon hamjamiyati qatoridan o‘rin olayotgan bir paytda o‘zbek xalqi har tomonlama: ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy–ma’rifiy sohalari doirasida shunchalik yuksalib boryapti-ki, asosiy talab ta’limiy jarayonlariga asoslanmoqda. Ta’lim–tarbiyaning bu maromda yuksalishi yangi qaror va yangi farmoyishlarning vujudga kelishiga sabab bo‘lmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ta’limiy jarayonlarning yuksalishi yangi zamon va yangi davr talabi sifatida jahonning qator rivojlangan mamlakati qatoriga chiqib oldi. Shu davr talabi kishisi sifatida shuni ayta olamanki, mamlakatimizdagi qator qabul qilingan farmoyish va qarorlar, ilmiy-bazaviy texnologiyalar hamda yangi ta’lim dasturlari asosida milliy o‘zligimizni, qadriyatlarimizni bolalarga bezavol singdira olamiz. Darhaqiqat, bugungi kunda maktabgacha ta’lim sohasini har tomonlama rivojlantirish, bu sohani tubdan qayta isloh qilish uchun juda katta e’tibor berilmoqda.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti–uzluksiz ta’lim tizimining boshlang‘ich bo‘g‘inidir. Bolalarning dunyoqarashini yanada rivojlantirish, intellektual salohiyatli, ularni har tomonlama mukammal, barkamol avlod qilib tarbiyalash, o‘zbek tilini o‘rgatish orqali Maktabgacha ta’lim tashkilotida Navoiy, Bobur kabi qayta dunyoga kelgan yangi allomalarni kashf etish, bir so‘z bilan aytganda, bolaning murg‘ak qalbida o‘zbek mentalitetiga xos bo‘lgan qadriyatlarni shakllantirib, maktab yoshi uchun sifatli ta’lim-tarbiya berishdan iborat. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’limning zamonaviy texnologiyalarini kashf

etish, dunyoviy tillarni o‘rgatish, bolaning nutq, muloqot jarayonlarining shakllanishi uchun tarbiyachi va ota onalarning farzandlariga bo‘lgan e‘tiborida namoyon bo‘ladi. Bu jarayon ota- onalar va tarbiyachining zimmasiga tushgan mas‘uliyatli faoliyatdir.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarning dunyoqarashini shakllantirishda zamonaviy texnologiyalardan biri bu-til o‘rgatish ko‘nikmasini shakllantirishdir. Maktabgacha ta‘lim tashkilotida dunyo tillari sirasiga kirgan – ingliz tili fanining bo‘lishi bugungi kundagi bolalarning so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish ko‘nikmalarini shakllantirishni hamda atrofdagi buyum va qurollarni ingliz tilida ayta olishni o‘rganadilar. Bu ta‘limiy jarayonlarning asoschisi – tarbiyachidir.

Tarbiyachining oldidagi qator vazifalardan biri tarbiyachi: eng avvalo, lug‘at boyligi keng, so‘zlarni ingliz tili talaffuzi doirasida erkin ayta olishi, to‘g‘ri talaffuz qilishi zarur. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarga til o‘rgatish uchun tarbiyachi har bir detalga e‘tibor bilan qarashi lozim. Ingliz tili ta‘lim texnologiyasini o‘rgatish uchun tarbiyachi eng avvalo, lug‘atlarga boy bo‘lgan ta‘limiy o‘yinlarni tashkil etishi, yangi davr talabiga mos kela oladigan STEAM ta‘lim texnologiyasiga bog‘liq holda loyihaviy mashg‘ulotlarni amalga oshirishi, jahon bolalar adabiyoti adiblarining qator ertak va hikoyalarini o‘qib berishi, bolalarni O‘zbekiston bo‘ylab sayohatga olib chiqish jarayonida turli millat va elat vakillari bilan tanishtirishi kabi jarayonlarda amalga oshadi, ya‘ni bolalar bugungi davr talabi–til bilish-jarayonlarida ularning onggi, shaxsiy sifatlari, estetik tarbiyasi, ommaviy ma‘naviyati, madaniyati shakllanadi.[1]

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida til o‘rgatishning interfaol usullaridan biri, bolaga til o‘rgatish mashg‘uloti o‘tilayotgan paytda tarjima o‘yin faoliyatlarini tashkil etish, o‘yin faoliyati davomida ularning og‘zaki nutqini shakllantirish, syujetli-rolli o‘yinlar, multimedia vositalari, AKT dan foydalangan holda bolalarga

qo‘shiqlar yod oldirish, raqsga tushish natijasida bolalar ham jismonan, ham ma‘nan yetuk shaxsga aylanishi tabiiy.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida til o‘rgatish jarayoni asosan “5-6 yoshli bolalarda o‘tkazilishi kerak” – degan ma‘lumotlar ta‘kidlab o‘tilgan.[2] Bundan ko‘rinadiki, bolalarga til o‘rganish texnologiyalarini yosh xususiyatlariga qarab, daraja shaklida o‘tkazish maqsadga muvofiq. Til o‘rgatish jarayonida tarbiyachi bolalarga dunyoviy tillarga xusumat bilan qaramay, o‘z ona tillaridek sevisklarini, boshqa millat vakillariga hurmat bajo keltirishlari haqidagi tushunchalarning berilishi va chet elning Maktabgacha ta‘lim sohasiga oid yangi dasturlari va innovatsiyalari maqolamizning asosiy maqsadidir.

Zamonaviy texnologiyalar jahon davlatlarida qo‘llanilib kelinmoqda. Shu jumladan, Maktabgacha ta‘lim sohasiga oid dasturlar Rossiya, AQSH, Finlandiya, Germaniya davlatlarining ta‘lim dasturlarini va texnologiyalarini O‘zbekistonga olib kirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir. Rossiya Federatsiyasida Maktabgacha ta‘lim sohasiga alohida urg‘u beriladi.

T.A.Erofeeva tomonidan tahrirlangan “Zamonaviy ta‘lim dasturlari maktabgacha ta‘lim muassasalari” (1999) dasturida quydagilar bayon etiladi:

I. Bolalar bog‘chasida maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o‘qitish bo‘yicha dastur va yo‘riqnoma “Kamalak”(1989)

Bu dasturning asosiy vazifasi bolalarda kamalak rangini ajrata olish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan.[1] Rossiya Federatsiyasi Ta‘lim vazirligining Umumiy ta‘lim ilmiy-tadqiqot institutining maktabgacha ta‘lim laboratoriyasi xodimlari jamoasi tomonidan ishlab chiqilgan. Bosh - Cand. ped. Fanlar T.N.Doronova. Rainbow dasturi - bu sharoitda bolalarni tarbiyalash, rivojlantirish va o‘qitishning yaxlit tizimi bolalar bog‘chasi. Dastur mualliflari maktabgacha yoshdagi bolalik davrida tarbiya, mustaqillik, maqsadga muvofiqlik, vazifani qo‘yish va uni hal qilish qobiliyati kabi shaxsiy xususiyatlarni

shakllantirish maqsadini ko‘zlaydilar. Bu bolaning o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini yo‘qotmasdan, nafaqat maktab yillarida, balki kelajakda ham muvaffaqiyatli bilim olish imkonini beradi. [2]

II. Milliy komponentlarni amalga oshirishga qaratilgan xalq pedagogikasi asosida qurilgan, mazmuni gumanistik va foydalanishda universal bo‘lgan “Bizning uyimiz – Janubiy Ural” maktabgacha ta’lim yoshdagi bolalar uchun mintaqaviy ta’lim dasturidir. [3]

Integrativ yondashuv dunyoning yaxlit manzarasi haqidagi g‘oyalarni shakllantirishni o‘z ichiga oladi, u tabiiy-ilmiy, estetik, ijtimoiy va mantiqiy-matematik munosabatlarga asoslanadi. Integratsiya ta’lim mazmunini o‘zlashtirish jarayonini hajmi jihatidan kichik, lekin sig‘imli, chuqur qiladi. [4]

XULOSA. Maktabgacha ta’limda Rossiya ta’lim texnologiyasini olib kirish, yangi innovatsion g‘oyalarni O‘zbekistonda ham qo‘llashimiz zarur. Bundan tashqari STEAM ta’lim texnologiyasini, PISA, TIMSS xalqaro baholash mezonlarini qo‘llay olish ham tarbiyachining kreativligiga bog‘liqdir. Bundan tashqari bolaga til o‘rgatish mukammal narsa ekan, bugungi davrda intellektual salohiyatli, jismoniy barkamol avlodni shakllantirish tarbiyachining asosiy vazifasidir. Lekin bugungi Maktabgacha ta’lim tashkilotining moddiy-texnik bazasi zamonaviy talablarga javob bermayotganligi, ta’limda ta’lim sifati monitoringi yuritilmaganligi, oliy ma’lumotli kadrlar yetishmovchiligi avvalgidan keskin farq qilmoqda, ya’ni bugun zamon talablariga mos MTT larning tashkil etilayotgani, u yerda Koreya, AQSH, Yaponiya ta’lim texnologiyalaridan ham foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://www.uzlidep.uz> sayti.
2. <https://www.eурӯдомик.ру> sayti.

3. T.A.Erofeeva. “Zamonaviy ta’lim dasturlari maktabgacha ta’lim muassassalari” (1999-yil). 61-63-betlar.
4. Krulekht M. Maktabgacha ta’limning innovatsion turlari // Maktabgacha ta’lim (2003-yil, 5-son, 74-79-betlar.)
5. (L.M.Klarina). Integratsiya tamoyili “Bolalik” ta’lim dasturida yaxshi amalga oshirilgan, Sankt-Peterburg, 1995 yil.)
6. Maktabgacha pedagogika va psixologiya” mutaxassisligi. “Maktabgacha pedagogika va psixologiya o‘qituvchisi” malakasi. Moskva, 2000 yil

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARIDA SUV BILAN BOG‘LIQ KELISHUV VA ISLOHATLAR

Aldamuratova Aliya Marqabay qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

***Anototsiya:** Ushbu maqolada shular bayon etiladiki, suv resursining hayotimizdagi ahamiyati, asosan Markaziy Osiyo davlatlari kesimida, dunyo bo‘yicha qanday ahamiyatlarga ega ekanligi bayon qilinadi. Ko‘p yillardan buyon butun dunyo global muammosiga aylangan Orol dengizi suvini qaytarish bo‘yicha ishlar haqida bayon qilinadi. Orolni qutqarish jamg‘armasi faoliyati va olib borilgan ishlar natijasi haqida aytib o‘tiladi.*

***Аннотация:** В данной статье описывается значение водных ресурсов в нашей жизни, в основном в странах Центральной Азии, а также в мире. Будет описана работа по возврату воды Аральского моря, которая на долгие годы стала глобальной проблемой. Будут обсуждены деятельность Фонда спасения островов и результаты работы.*

***Annotation:** This article describes the importance of water resources in our lives, mainly in the Central Asian countries, as well as in the world. The work on the return of the water of the Aral Sea, which has become a global problem for many years, will be described. The activities of the Island Rescue Fund and the results of the work will be discussed.*

***Kirish so‘zlar:** Orolni qutqarish xalqaro jamg‘armasi, “Butunjahon suv zaxirasi”kuni, SATREPS, TRAST fondi, USAID*

***Ключевые слова:** Международный фонд «Спаси остров», Всемирный день запаса воды, SATREPS, Фонд TRUST, USAID.*

Key words: *Save the Island International Fund, World Water Reserve Day, SATREPS, TRUST Fund, USAID*

Kirish. Butun dunyo bo‘ylab e‘tibor markazida turgan suv resursi haqida hamma yaxshi ma‘lumotlarga ega. Suv inson ehtiyojlarining asosiy qismidir. Uning hayotimizdagi o‘rniga kelsak, hozirgi kunda fan-texnika rivojlanishi natijasida turli gidroelektr vositalari, samarali va samarasiz irrigatsiya tizimining joriy etilishi ham suv bilan shubhasiz bog‘liqdir. Shu jumladan, Markaziy Osiyo davlatlarida ham shu muammoni ko‘rishimiz mumkin. Hozirgi davlatlarda suv bilan bog‘liq muammo yetarlichadir. Bir hududda suv yetishmasa, yana bir hududda toza ichimlik suviga bo‘lgan ehtiyojdir. Bunday ayanchli holatlar, afsuski, Markaziy Osiyo davlatlarini chetlab o‘tmadi. Bunga asosan Orol dengizi hamda ba‘zi joylardagi toza ichimlik suvi tanqisligi, ekinlar uchun suv yetishmovchiligi hamda yaqin yillarda suv hajmi sezilarli darajada pasaygani bo‘ldi.

Olimlarning fikricha, sayyoramizdagi eng birinchi hayot belgilari suvda paydo bo‘lgan degan edilar. Inson paydo bo‘lgan ekan uning ehtiyoj va talablari ham shakllandi. Million yillardan beri yer sayyorasi evolyutsiyasiga ta‘sir qiluvchi suvga inson omili aralashdi. Buning oqibatida eng suv bilan bog‘liq bir qancha muommolar paydo bo‘ldi. Sayyoramizdagi toza ichimlik suvi zaxirasini asrash, sanoat va ishlab chiqarishda tabiyatga zarar bermagan holda ishlarni olib borish, “ekologik toza” innovatsion uslublarni qo‘llash, aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish maqsadida har yili 22-mart “Butunjahon suv zaxirasi” kuni sifatida dunyoning barcha davlatlarida nishonlanadi.⁵ Bugungi kunda dunyo aholisining 22 %i toza ichimlik suvi bilan ta‘minlanmagan. Suv havzalariga etkazilagan salbiy ta‘sir natijasida Markaziy Osiyo va butun jahon muammosiga aylanib bo‘lgan Orol fojiasi misolida ko‘rishimiz mumkin. XX asrning birinchi yarimida dunyoga o‘z baliq sanoati bilan mashhur Orol dengizi chekina boshladi. Maydoni 68 ming km³

---

⁵ Azizbek Ramazonov. Suv – hayot manbai. // <https://pravacheloveka.uz/oz/articles/suv-aet-manbai>

bo‘lgan, dengiz qishloq xo‘jaligida va tejamkorlik bilan ishlatilmagani tufayli hudud kichirayib, hududda Orolqum cho‘li paydo bo‘ldi. Orol dengizi joylashgan davlatlar va unga yondosh davlatlarni ham ekologik zarar yetkazdi. Asosan, Markaziy Osiyo davlatlari ekologiyasi va turli qulaysizliklar keltirib chiqardi. Markaziy Osiyo davlatlarida bu muammo keng muzokara qilindi va davlatlar o‘rtasida sherikchilik asosida “Orolni qutqarish jamg‘armasi” tashkil qilindi. Bu esa davlatlar o‘rtasida iliqlikni kuzatsak bo‘ladi. Jamg‘arma 1993-yilda tashkil etilgan. Jamg‘arma Turkmaniston Prezidenti tomonidan tashkil qilingan. Jamg‘arma raisi ham Turkmaniston Prezidenti edi. Jamg‘arma raisi 3 yil muddatda ish olib boradi. Ta’sis davlatlar ushbu jamg‘armaga galma-galdan raislik qiladi.⁶ Xalqaro jamg‘arma faoliyati muntazam uchrashuvlar bilan faoliyat yuritgan. Keyingi yillarga kelib mintaqadagi ziddiyatlar natijasida ahamiyatini yo‘qotdi. Xalqaro jamg‘arma doirasidagi sammit o‘tkazish tashabbusi Turkmaniston rahbari G.Berdimuhammedov tomonidan Toshkentda O‘zbekiston rahbari Sh.Mirziyoyev bilan o‘tkazilgan muzokaradalar davomida aytib o‘tilgan edi. Orolning asosiy qismi joylashgan O‘zbekiston, Qozog‘iston va Turkmaniston hududlarida so‘ngi yillarda keskinlashdi, bu holat esa mintaqalar birlashishini ta’kidladi. Qariyb 10 yil o‘z faoliyatini, ahamiyatini yo‘qgan jamg‘arma qayta bir joyda jamlanishiga erishildi. Sammitda yetakchi moliyaviy muammolar, chet el investrlarining jamg‘arma haqidagi qiziqishlari, chet el donorlik kompaniyalari hamda yirik biznes hamjamiyatining qiziqishlari ko‘rib chiqildi. 2013-2017 yillarda Orolbo‘yi mintaqasini qayta tiklash bo‘yicha 500 dan ortiq loyiha amaldaga taqdim qilindi. Ularning yarimidan ko‘pi milliy loyihalar edi.

---

⁶ O‘zA. Orol muammosini bartaraf erish bo‘yicha mintaqaviy hamkorlik yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. <http://uzembassy.kz/uz/article/orol-muammosini-bartaraf-etish-boyicha-mintaqaviy-hamkorlik-yangi-bosqichga-kotarilmoqda>

Jamg‘arma faoliyati davomida Toshkentda “Orol fojiasi oqibatlarini yumshatish bo‘yicha hamkorlikdagi harakatlar: yangicha xalqaro yondashuvlar, innovatsion yechimlar va intestitsiya” mavzusida xalqaro konferensiya, uning doirasida Markaziy Osiyo ekologik forumi bo‘lib o‘tdi. Markaziy Osiyo davlatlari hamkorlikda Orolbo‘yi mintqasi uchun tejamlı, samarali va qulay texnologiyalar joriy qilish, xorijiy investerlarni jalb qilishga erishildi. Keyingi yillarda jamg‘arma faoliyatida turli soha vakillari uchun o‘rin ajratildi. Bularga O‘zbekiston, Turkmaniston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Tojikistondan delegatsiyalari a‘zolari, moliya bo‘yicha mutahasislar, shuningdek, ekologik delegatsiya qatnashdilar. Majlisda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev nutq so‘zladi. Nutqida tashkilot faoliyatida yangilik va yangi sahifalar ochish, hamkorlik va sherikchilik, muammoga urg‘u berib nutq so‘zladi.

Taklif va talablar oshishi natijasida dunyoning yirik davlatlari ham takliflar bilan chiqa boshladilar. Ulardan biri Yaponiya. Davlat tomonidan “SATREPS” (Barqaror rivojlanish yo‘lidagi ilmiy tadqiqot va texnologik hamkorlik) dasturi doirasida ham Orol fojeasiga to‘g‘risida ham loyiha ishlab chiqildi.⁷ Loyiha mazmuni shundan iborat ediki, Orolbo‘yi mintaqasida yer sho‘rlanishi, uning turli tabiyatga zararsiz yo‘llar bilan unumdorli qilish, suv resurslaridan foydalanish monitoringini ishlab chiqish, yangi texnologiyalarni joriy qilish haqida bo‘ldi. Mazkur loyiha O‘zbekiston balki Markaziy Osiyoni boshqa davlatlari uchun dastlabki va eng yirik tashabbus hisoblanadi. Loyiha kutilgan natijani bera boshladi. Loyihada aytib o‘tilgan yangi texnologiyalar Yaponiyani Tottori universiteti professorlari tomonidan ishlangan texnologiyalar keltirildi. Bundan keyin Yaponiyaning 11 ta eng nufuzli universitetlari loyiha bilan taklif bildirdi.

---

⁷ Orolbo‘yi mintaqasidagi Yer maydonlarining sho‘rlanishiga qarshi kurashish mumkinmi? [//https://gov.uz/oz/news/view/33638](https://gov.uz/oz/news/view/33638)

Turkman yozuvchi jurnalisti Ak Velsapar orol dengizi va xalqaro jamg‘arma haqida shunday aytgandi: “Unitilgan Orolni yuzasidan mintaqa prezidentlarining sammitga to‘planishi umidli, ammo bu hali jamg‘arma kuchayishidan darak emas. Orol jamg‘armasi faoliyatiga kelsak, unga a‘zo davlatlar vaziyatni yaxshilash uchun aniq bir yordam doirasida hamkorlik qilishganini eslolmayman. Ammo jamg‘armaga a‘zo boshqa davlat Turkmaniston, Tojikiston yoki Qizg‘iziston tomonidan harakat kuzatilmadi. Ehtimol, ularga o‘z vaqtida bu jamg‘armani tashkil etish qarorini qo‘llagani uchun raxmat aytishi kerakdir, ammo nafaqat Markaziy Osiyo, balki dunyodagi eng yirik ko‘l bo‘lgan bu zaxirani saqlab qolish uchun yordam, aniq choralar kerak edi. Albatta, Orol muammosi birinchi galda O‘zbekiston, Qozog‘iston va turkmaniston o‘z ta’sirini ko‘rsatganini ham inobatga olish kerak” dedi jurnalist yozuvchi.

Bugungi kunda o‘tkazilayotgan sammitlarda Orolni qayta tiklash mumkinligini kam baholandi. Turkmanistondagi sammitda Orolni qutqarish emas, suvdan foydalanishga oid vaziyat yuzasidan daryo boshi va daryo quyilishidagi davlatlar o‘rtasida keng muzokoraga sabab bo‘ldi. Bugungi kunda Markaziy Osiyodagi suv resurslarining 90 %i sug‘orma dehqonchilikda foydalaniladi. Suv Markaziy Osiyodagi beshta davlat iqtisodiyotida muhim o‘ringa ega bo‘lgan tabiiy resursdir. Shuni aytib o‘tish kerakki, Markaziy Osiyoda suv resurslarining 60 %igacha qismi joylashgan va foydalanib kelinmoqda. Asosan bu foizning ham katta qismi qo‘shni Tojikiston hududdiga to‘g‘ri keladi. Tabir joizki, Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining paydo bo‘lishidan tortib, hozirgi paytgacha bo‘lgan taraqqiyotida har tomonlama muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Shu bilan birga davlatlar birgalikda, hamjihatlikda muammolarni iloji boricha hal qilib kelmoqda. Shuni aytib o‘tishimiz kerakki, 2018-yilning 6-7 noyabr kunlari Seul shahrida “Koreya Respublika – Markaziy Osiyo” 11 hamkorlik forumi bo‘lib o‘tdi. Forum mazmuni shundan iboratki, suv xo‘jaligi va ekologik muammolar haqida edi. Yana

Forumda dunyo miqyosida global muammoga aylanib ulgurgan Orol fojeasi ham muhim masala qilib tahlil qilindi. Uni bartaraf qilish bo‘yicha ham taklif va maslahatlar berildi.⁸

Prezident Sh.Mirziyoyev tononidan jamg‘arma loyihalari doirasida Orolbo‘yi mintqasi uchun davlat dasturi tuzildi. Moliya vazirligi huzurida dastur uchun 200 milliard so‘mdan ortiq mablag‘ yo‘naltirildi va bu mablag‘ asosan Qoraqalpog‘iston Respublikasi va xorazm viloyati uchun ajratildi.

Vazirlar Mahkamasi tomonidan “Orolni qutqarish Xalqaro jamg‘armasi Ijroiya qo‘mitasidagi O‘zbekiston Respublikasining doimiy vakili faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror qabul qilindi va nizom tasdiqlandi.

Nizomda quyidagilar nazarda tutildi:

- Orolni qutqarish xalqaro jamg‘armasi organlarida O‘zbekiston Respublikasi manfaatlarini ilgari surish va himoya qilish;
- Orolni qutqarish xalqaro jamg‘armasi organlari o‘rtasidagi hamkorlik aloqalarini amalga oshirish;
- Xalqaro moliya tashkilotlari, donor davlatlar hamda sohaga oid jamg‘armalar bilan o‘zaro aloqalarni kengaytirish;
- Doimiy vakilning faoliyatini tashkil etish va moliyaviy ta‘minlash.

O‘zbekiston Respublikasidagi jamg‘arma quyidagi nizomlarga amal qiladi va shular bo‘yicha o‘z faoliyatini olib boradi:

- Orolni qutqarish xalqaro jamg‘armasi organlarida O‘zbekiston manfaatlarini ilgari surish va himoya qilish:

---

⁸ Seulda “Koreya Respublikasi – Markaziy Osiyo” forumida Orol muammosi e‘tibor markazida bo‘ldi. <https://www.uzreport.news/politics/seulda-koreya-respublikasi-markaziy-osiyo-forumida-orol-muammosi-etibor-markazida-boldi>

- Orolni qutqarish xalqaro jamg‘armasi doirasida amalga oshiriladigan ko‘p tomonlama xalqaro shartnomalar, loyihalar va dasturlarda O‘zbekistonning samarali ishtirokini ta‘minlash bo‘yicha takliflarni ishlab chiqish:
- O‘zbekistonning manfaatdor vazirlik va idoralari bilan Orolni qutqarish xalqaro jamg‘arma organlari o‘rtasidagi hamkorlik aloqalarini amalga oshirish:
- Orolni qutqarish xalqaro jamg‘armasi faoliyati bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha xalqaro konferensiyalar, simpoziumlar va seminarlarni tashkil qilishda ishtirok etish:⁹

Bu tashkiliy ishlar uchun har yili davlat hisobidan mablag‘ ajratiladi. Shu jumladan hozirgi kunda bu jamg‘armaning Nukus filiali tashkil etilib, faoliyat yuritmoqda. Bu mablag‘ asosan jamg‘arma tomonidan moliyalashtiriladi. Shu bilan birga jamg‘arma Markaziy Osiyo davlatlari elchixonasi maslahatchisi maqomiga ham tenglashtirildi. Bu jamg‘arma faoliyatida kamchiliklarni bartaraf qilish uchun O‘zbekiston Orolbo‘yi mintaqasini rivojlantirish davlat dasturi bo‘yicha 8.422 trln so‘mlik loyiha larni ko‘zda tutgan. Shuningdek, shu hududda yashovchi muhtoj oilalarga bir martalik eng kam oylik ish haqining 2-5 baravarida berildi.

27-noyabr kuni Nyu-Yorkdagi BMT qarorgohida Orolni qutqarish birinchi masalada bo‘lgan tadbir bo‘ldi. Unda ilk so‘z boshidan tilga olingan Orol muammosini bartaraf etish edi. Bu tadbirda BMT tomonidan TRAST fondi tashkil etildi.¹⁰ Tadbirda bir qator davlatlar ishtirok etdilar. O‘zlari uchun sherikchilikka to‘g‘ri keladigan turli taklif va fikrlar bilan chiqishdilar. Tadbirda O‘zbekiston,

---

⁹ Orolni qutqarish Xalqaro jamg‘armasi Ijroiya qo‘mitasida O‘zbekistonning doimiy vakili lavozimi joriy qilindi. // <https://kun.uz/uz/news/2021/03/30/orolni-qutqarish-xalqaro-jamgarmasi-ijroiya-qomitasida-ozbekistonning-doimiy-vakili-lavozimi-joriy-qilindi>

¹⁰ Orolbo‘yi mintaqasi uchun Inson xavfsizligi bo‘yicha ko‘psheriklik Trast fondi tashkil etilmoqda. // <https://www.gazeta.uz/oz/2018/11/27/orol/>

Norvegiya va yaponiya hukumati tomonidan ko‘pshirikchilik jamg‘armasi tashkil etildi. Bu jamg‘arma ham Orolbo‘yi mintqasi va u yerda yashovchi aholiga ko‘p yordam qo‘lini cho‘zdi. Fondni yordami bilan O‘zbekiston hukumati, BMT agentliklari birgalikda mintaqada jarayonlarga yordam ko‘rsatdi. Orolbo‘yi mintaqasi uchun bu fond tashabbusi bilan u yerga yangi bilimli yoshlar, innovatsion texnologiyalar, texnika va moliyaviy resurslar jalb qilindi. Yuqoridagi aytib o‘tilgan jamg‘arma singari bu jamg‘arma ham turli manfaatdor tomonlarning, shu bilan birga milliy va mintaqaviy, mahalliy hokimiyat organlari, BMT agentliklari va jamoatchiliklarini tajribasini o‘zida birlashtirdi. Endi Orolbo‘yi mintaqasi uchun turli fond va tashkilotlar tomonidan ajratilgan mablag‘larga to‘xtalamiz.

O‘zbekiston va BMT sherikchiligi asosida bir qator loyihalar amalga oshirilib, ularga 60 mln dollarlikga teng ishlar jamlandi. Bu mablag‘ni katta 19 ta loyihaga yo‘naltirildi. Bundan tashqari jahon tan olgan kompaniyalar ko‘magida hujjatli filmlar tayyorlandi. Bu hujjatli filmlar asosan BMT tomonidan tafsiya etilgan Animal Planet, National Geographic, Wild BBC kabi telekanallar hamkorligida suratga olingan. Shu bilan birga, AQSH Xalqaro taraqqiyot agentligi (USAID) Orol dengizi uchun alohida loyiha ishlab chiqdi, unga ERAS II deb nomladi.¹¹

Loyiha natijasida 1.6 mln dollar ajratildi va u asosan aholi yashash sharoiti uchun ajratilgan ta’kidlangan. Eng ilg‘or davlat hisoblangan Yaponiya ham astoydil o‘z ko‘magini berdi. Tokioning eng mashxur jurnali hisoblangan “OISCO”ning navbatdagi sonida O‘zbekiston elchisi va jurnal prezidenti tomonidan Orolni qutqarish bo‘yicha sa’y-harakatlar to‘g‘risida suhbatlashilgan

---

¹¹ AQSH Orol dengizining O‘zbekiston qismi tubini obodonlashtirish uchun mablag‘ ajratdi. <https://kun.uz/uz/news/2022/11/11/aqsh-orol-dengizining-ozbekiston-qismi-tubini-obodonlashtirish-uchun-mablag-ajratdi>

edi. Joriy yilning sentabr oyida Osiyo taraqqiyot banki O‘zbekiston Respublikasiga 25 yillik kafolat yana 5 yillik imtiyoz asosida 150 mln dollar kreditlar ajratishga erishildi. Yana shuni aytib o‘tish kerakki, 2021 yil ma’lumotlariga ko‘ra Jahon banki tomomidan Orol dengizi havzasida iqlim o‘zgarishiga moslashish dasturini amalga oshirish uchun 19 mln dollar ajratilganini xabar bergan. 2019 yilda Vazirlar Mahkamasining Orol dengizi qurigan qismida turli melaratsiya ishlari uchun bosqichma-bosqich 100 mlrd so‘m mablag‘ ajratilgan. O‘zbekiston o‘zi ajratadigan mablag‘larni nazarda tutgan.

Orol dengizi foziyasi Qozog‘iston hududida ham o‘z tasirini o‘tkazdi. Buning natijasida 33 % yer sho‘rlanish kuzatildi. Bu muammoni yechish maqsadida Qozog‘iston ekologiya hukumati bilan kelishilgan holda Jahon bankidan 85 mln dollar kredit olindi. Orol dengizi qurigan qismida saksovullarni ekish jarayonlari ham ishlandi. Buning natijasida Orol dengizi qurigan joyidagi tuz va qumlar uchishi qisman bartaraf qilindi. Bu loyihani esa Koreya agentligi moliyalashtirdi. Jamg‘arma o‘z faoliyatini olib boraveradi, lekin uni samarasini biror natijasini yaratish o‘z qo‘limizda, qilgan mehnatlarimiz samarasida deyishimiz mumkin. Endilikda maqsatimiz qurigan qism uchun jon kuydirishimiz emas, qolgan qismda suvni hayvonot, o‘simlik dunyosini asrash bo‘lishi kerak deb o‘ylayman. Endi o‘sha hududda cho‘l zonasini yaratish uni asrashimiz kerakdir. Umuman, Orolbo‘yi mintaqasi uchun ko‘p izlanish va harakatlarni Markaziy Osiyo davlatlari olib bordi. Uni natijasi uchun juda ko‘p loyihalar amalga oshirilganini ko‘rib o‘tdik. Zero, Orol muammosi – dunyo muammosi. Shunday ekan, uni birga hamjihatlikda, birlikda yecha olishimiz kerak. O‘zbekiston ham bu fojea oqibatida Orolbo‘yi mintaqasida estalik hoida qilgan Orolqum cho‘lida, “Yashil makon” dasturi asosida saksovul ekish ishlarini ham olib bordi. Bu ishlar natijasida o‘sha dunyoni kichkina zarrasi bilan qo‘rqitayotgan ko‘tarilayotgan qumlar va tuzlar uchishi oldi olindi.

Xulosa o‘rnida aytib o‘tamizki, Orol dengiz bu insoniyat uchun berilgan bir ne‘mat edi. Uni bugungi kundagi axvolga insonlarning o‘zi sababchi. Oldingi yillarda mavjlanib, jo‘sh urib turgan Orol dengizi chekinishi bu O‘zbekiston muammosi edi. Unga yetarlicha e‘tiborsizligimiz natijasida bu butunjahon muammosiga aylandi. Keyingi paytda, har bir mintaqa Orol dengizining qanday qudratga ega ekanligin tushunib yetdi. Sabab, undagi millionlab tuzlar va tiriklik uchun xavf keltiruvchi ximikatlarning birgina Markaziy Osiyoda emas, balki Yevropa mamlakatlarida ham topilishi edi. Orol dengizi uchun turli loyiha hamda jamg‘armalar ishlab chiqildi. Jamg‘arma ko‘magi bilan samarali va natijali ishlar olib borildi. Shuni ta‘kidlab o‘tamizki, insoniyat va tabiyat o‘rtasida muloqot buzilmasligini, inson o‘z hukmini tabiyatga o‘tkazmasligini so‘rab qolardik.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Azizbek Ramazonov. Suv – hayot manbai. // <https://pravacheloveka.uz/oz/articles/suv-aet-manbai>
2. O‘zA. Orol muammosini bartaraf erish bo‘yicha mintaqaviy hamkorlik yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. // <http://uzembassy.kz/uz/article/orol-muammosini-bartaraf-etish-boyicha-mintaqaviy-hamkorlik-yangi-bosqichga-kotarilmoqda>
3. Orolbo‘yi mintaqasidagi Yer maydonlarining sho‘rlanishiga qarshi kurashish mumkinmi? // <https://gov.uz/oz/news/view/33638>
4. Seulda “Koreya Respublikasi – Markaziy Osiyo” forumida Orol muammosi e‘tibor markazida bo‘ldi. // <https://www.uzreport.news/politics/seulda-koreya-respublikasi-markaziy-osiyo-forumida-orol-muammosi-etibor-markazida-boldi>
5. Orolni qutqarish Xalqaro jamg‘armasi Ijroiya qo‘mitasida O‘zbekistonning doimiy vakili lavozimi joriy qilindi. // <https://kun.uz/uz/news/2021/03/30/orolni-qutqarish-xalqaro-jamgarmasi-ijroiya-qomitasida-ozbekistonning-doimiy-vakili-lavozimi-joriy-qilindi>

6. Orolbo‘yi mintaqasi uchun Inson xavfsizligi bo‘yicha ko‘psheriklik Trast fondi tashkil etilmoqda. // <https://www.gazeta.uz/oz/2018/11/27/orol/>

7. AQSH Orol dengizining O‘zbekiston qismi tubini obodonlashtirish uchun mablag‘ ajratdi. // <https://kun.uz/uz/news/2022/11/11/aqsh-orol-dengizining-ozbekiston-qismi-tubini-obodonlashtirish-uchun-mablag-ajratdi>

TURIZMNING ATROF-MUHITGA TA’SIRI VA UNING EKOLOGIK OQIBATLARI

Siddiqov Sadridin Shuhratjon o‘g‘li

Atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish yo‘nalishi 2-bosqich tayanch doktoranti

Abdisalomova Rayxonoy Donyorjon qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti
geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo‘nalishi 1 kurs talabasi*

Tel: +998902785095

***Anotatsiya:** Ushbu maqolada turizmning atrof-muhitga bo‘lgan salbiy ta‘siriga doir ilmiy izlanishlar va ularning klassifikatsiyalari shuningdek turizmning atrof-muhitga bo‘lgan salbiy ta‘silari oqibatlari haqida yoritilgan.*

***Аннотация:** В данной статье освещены научные исследования негативного воздействия туризма на окружающую среду и их классификации, а также последствия негативного воздействия туризма на окружающую среду.*

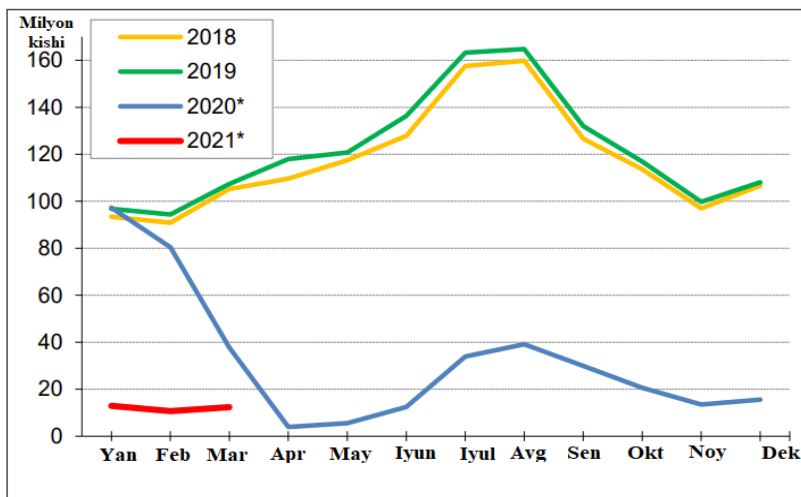
***Annotation:** This article highlights scientific studies of the negative impact of tourism on the environment and their classification, as well as the consequences of the negative impact of tourism on the environment.*

***Kalit so‘zlar:** UNWTO, Ekologik turizm, turizm, flora, fauna, ekotizim.*

***Ключевые слова:** ЮНВТО, Экологический туризм, туризм, флора, фауна, экосистема.*

***Key words:** UNWTO, Ecotourism, tourism, flora, fauna, ecosystem.*

Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) bergan ma’lumotlariga ko‘ra, turizm sohasi dunyodagi eng tez o‘tib borayotgan daromadli soha hisoblanadi. 1997 yilda xalqaro sayohatlar (shu jumladan biznes sayohatlari) yiliga 613 million kishini tashkil qilgan, 2000 yilda esa 698 millionga kishiga yetgan. Sayohat va turizm saohasida 200 million kishidan ortiq ishchi menat qilmoqda (boshqacha aytganda, dunyoda ish bilan band bo‘lgan har o‘n ikkinchidan biri). 2000 yilda uning umumiy aylanmasi qariyb 469 milliard AQSH dollarini tashkil etdi, bu jahon yalpi milliy mahsulotining deyarli 11 foizini tashkil etadi. Hajmi bo‘yicha bu avtomobilsozlik, metalurgiya va yoqilg‘i sanoatidan ko‘p daromad keltirgan. Mazkur ko‘rsatkichlar mamlakatlarning iqtisodiy, madaniy jihatdan taraqqiyoti uchun xizmat qilsa-da atrof-muhit uchun salbiy oqibatlarni keltirib chiqarmoqda. Atrof-muhitni muhofaza qilishga davlatlararo etibor 1948-yilda tashkil etilgan

2-rasm. Dunyo aholisining turistik sayohati Manba Jahon turistik tashkiloti

Xarqaro tabiatni muhofaza qilish tashkiloti tashkiloti tuzilishi bilan kuchaydi.

Turizmni iqtisodiy geografik jihatdan baholashda aholi va uning xo‘jalik faoliyatining o‘sishi, tabiatga va tabiiy

muhitga salbiy ta’siri o‘rganilsa, tabiiy geografiyada esa atrof-muhit, tabiiy komponentlar va landshaftlarning antropogen omil ta’sirida o‘zgarishi bilan bog‘liq muammolar tahlil etiladi. Ushbu masalalar bilan turizmning nisbatan yangi yo‘nalishi bo‘lgan ekologik turizm yoki ekoturizm shug‘ullanadi. 1997 yil Braziliyada bo‘lib o‘tgan Butunjahon kongresida qayd etilgan ma’lumotga ko‘ra dunyo bo‘yicha jami sayohatga chiqqanlarning 12 foizi ekoturizmدا ya’ni,

«yashil» sayohatga chiqishgan. Yevropalik olimlarining baholashicha, 1993 yil ekoturizmdan tushgan daromad 30 mlrd. AQSH dollarini, ya’ni uning xalqaro turizmdagi daromad hissasi 10 foizni tashkil etgan. Sayohatning bu turi asosan AQSH, Kanada, Avstraliya, Nepal, Ekvador, Braziliya, Fillipin, Keniya, JAR davlatlarida tez rivojlanmoqda (Aleksandrova, 2002).

Dunyo miqyosida turizmning eng yangi yo‘nalishlaridan biri- «ekoturizm»ning asosiy maqsadi turistik marshrutlarni hududiy tashkil etishda atrof muhitni, tabiiy muvozanatni saqlab qolishga e’tiborni kuchaytirishdir. Shu nuqtai nazardan ekologik turizm umumiy ekologik muammolarni yechish bilan uyg‘unlashib ketadi. Bunda turizm landshaftlar ekotizimida turistik salohiyatidan ularga zarar ko‘rsatmagan holda foydalanish jiddiy ahamiyat kasb etadi[1]. Bu esa 1992 yilda Rio-de-Janeyroda BMT-ning atrof muhitni muhofaza qilishga bag‘ishlangan konferentsiyasida qabul qilgan “barqaror rivojlantirish” tamoyiliga muvofiq keladi. Turistik sayohatlarga chiqishdan maqsad sayohat paytida yangi joylarni ko‘rish, tabiat go‘zalligidan, toza tog‘ yoki o‘rmon havosidan bahra olish, yovvoyi tabiat bag‘rida dam olish, shuningdek, o‘zga halq urf-odati, madaniyati, san’ati, tarixiy obidalarini ko‘rishdan iboratdir. Binobarin, ekologik toza hudud ajoyib tabiat va boshqa rekreatsiya resurslari ekoturizmning muhim ob’ekti bo‘lishi bilan birga, ayni vaqtda ekologik tang hududlarni ham tadqiq qilish ahamiyatdan xoli emas.

Ekologik turizmning o‘shishini shundan ham ko‘rish mumkinki, asosiy xalqaro turistik marshrutlar go‘zal ekzotik tabiati va betakror turistik resurslari mavjud bo‘lgan Avstraliya, Yangi Zelandiya, Janubiy Amerika, Afrika davlatlariga, Gavayya orallariga to‘g‘ri kelmoqda.[2] Ba’zi ma’lumotlarga ko‘ra, xalqaro turizm bozorida ekoturizmning hissasi hozirgi vaqtda 20 foizga yetdi.

Dengiz va okeanlarda nihoyatda katta turistik imkoniyatlar mavjud. Keyingi paytlarda dunyo okeani bo‘ylab yer sharining turli qismlariga sayohatlarga

chiquvchilar soni tez o‘shib bormoqda. Chunki, dengiz sarguzashtlari, iqlimi, go‘zalligi, tabiati, hayvonot dunyosi, orollarining o‘ziga xos tabiati bilan tanishish kishiga zavq bag‘ishlaydi.

O‘rmon ham dam oluvchi va tabiat qo‘yniga sayr qiluvchi sayyohlarni o‘ziga tortadi. O‘rmon o‘zining kislorod zaxirasi, o‘simlik va xayvonot dunyosi bilan, shuningdek, sog‘lig‘ini tiklovchi va sokinlikni istovchi sayyohlar uchun muhim turistik ob‘ekt hisoblanadi. Shu bois, botanik bog‘lar, parklar, milliy bog‘lar sayyohlarning eng gavjum joylaridir. Daryo va ko‘llar o‘ziga xos landshaft, mikroiklim hususiyatlari kishilarning asosan mavsumiy dam olishi, baliq tutishi, suv sporti, cho‘milish joylari (plyajlar) va hokazolar sayyohlarni qisqa vaqt davomida maroqli dam olishini ta‘minlaydi. Bejis emaski, hozirgi paytda ko‘plab dam olish uylari ushbu turistik ob‘ektlarda qurilgan.

Turizm yaxshi rivojlangan Italiya, Shveysariya, Ispaniya kabi mamlakatlarda mahalliy va chet ellik sayyohlar uchun turistik firmalar tomonidan har xil marshrutlar asosida ekskursiyalar ko‘proq daryo va ko‘llarga uyushtiriladi. Bunda daryo va ko‘llarning ekologik jihatdan tozaligini saqlab qolish nazarda tutiladi [3]. Respublikamizda ham qator katta va kichik daryo va ko‘llar, suv omborlari mavjud bo‘lib, ularning turistik salohiyati hozircha uncha ko‘ngildagidek emas. Binobarin, bunday gidrologik ob‘ektlaridan samarali foydalanish uchun avvalo keng ko‘lamli geografik va kartografik tadqiqotlar o‘tkazish, sayyohlik bilan shug‘ullanadigan firma va kompaniyalar qiziqishini oshirish lozim. Masalan, Samarqand shahri va uning atrofi ko‘l va bog‘lari nihoyatda turizm uchun qulay. Ammo shaharni kesib o‘tgan Zarafshon daryosi qirg‘oqlariga faqatgina tartibsiz mavsumiy, mahalliy sayyohlar kelib ketadi, xolos. Vaholonki, shaharning qulay turistik imkoniyati va demografik sig‘imini hisobga olib, Zarafshon daryosi sohilida, Samarqand dengizi (Xishrav suv ombori) va boshqalarda turistik xizmatni yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Orol

dengizi va Orolbo‘yi hududlari ekologik tang zona hisoblanadi. Bu hududga bevosita tanishtiruv ahamiyatiga ega bo‘lgan ekoturistik sayohatlar uyushtirish ham o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, o‘lkamizda qator baliq-ko‘llar (mozorlar) mavjud bo‘lib, ular Baxmal, Nurota, Yangiqo‘rg‘on, Chortoq va boshqa tumanlarda joylashgan. Albatta bunday ob‘ektlarni ham mahalliy va xalqaro turizm dasturlariga kiritish lozim.

Tarixiy obidalar ekoturizmi. O‘zbekistonning boy tarixi, uning bosib o‘tgan yo‘li va shon-shuhratidan dalolat beruvchi tarixiy obidalar uzoq yillardan beri saqlanib kelinmoqda.

Biroq, keyingi yillarda aholi soni va ehtiyojining o‘ssishi, shaharlarning kengayishi va rivojlanishi (urbanizatsiya) sanoat hamda transportning yuksalib borishi ta‘sirida bunday ob‘ektlarda ekologik vaziyatning keskinlashuvi yuzaga kelmoqda. Demak, aytish mumkinki, tabiiy muhit, tabiat bilan jamiyat o‘rtasidagi nomutanosiblik oxir oqibat ekologik vaziyatning yomonlashuvi, ekoturistik vaziyatning salbiy ko‘rinishini vujudga keltiradi. Tarixiy yodgorliklar bilan tanishish respublikamizda juda ko‘p bo‘lgan qadimiy shahar xarobalarini bevosita ko‘rishni ham nazarda tutadi. Shu jihatdan Axxi, Afrosiyob, Ayoqal’a, Kampirqal’a, Tuproqqal’a, Pop, Nasaf, Kosonsoy kabi shahar qoldiqlari sayyohlar diqqatini o‘ziga jalb qilishi mumkin.

Tog‘ ekoturizmi bevosita tabiat bilan inson o‘rtasida o‘zaro to‘qnashuvi qay tarzda kechishi bilan bog‘liq. Yurtimizdagi ko‘plab tabiat go‘shalari borki, u bevosita sayyohlarning dam olish va sog‘lomlashtirish vazifasini bajaradi. Binobarin, tog‘ hududidagi hushmanzara joylar chet ellik sayyohlar uchun ochilmagan qo‘riqdir. Biz ularni qiziqтира olsak, har bir sayyohni tabiat qo‘ynida dam olish va sog‘lig‘ini tiklashga erisha olsak ekoturizmning imkoniyatlari nihoyatda kengayadi. Ammo buning uchun ekologik vaziyat va turizm xizmatini yaxshilash talab etiladi.

Mahalliy sayyohlarning mavsumiy dam olish paytlaridagi tartibsizligi natijasida o‘simlik va xayvonot dunyosining payhon qilinishi, lola, ravoch, kiyik o‘ti, tog‘ piyozi kabi noyob, tibbiyotda foydalaniladigan o‘simliklarning yo‘q qilinishi shu joylarda noxush ekologik vaziyatni yuzaga keltiradi. Bunday hududlarni qo‘riqlash, avaylab asrash, dam olishni va turistik marshrutlarni to‘g‘ri tashkil etish lozim. Shu maqsadda ekoturistik tadqiqotlar o‘tkazish va quyidagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- tog‘lardagi hushmanzara va noyob tabiat go‘shalarini ilmiy jihatdan chuqur o‘rganish, buning uchun maxsus qo‘riqxonalar va milliy bog‘lar (parklar) tashkil etish;
- hududlarni turistik rayonlashtirish va ularni ekoturistik nuqtai nazardan baholash;
- sog‘liqni saqlash xodimlari tomonidan shifobaxsh joylarni o‘rganib chiqish;
- tog‘ ekoturizmini rivojlangan davlatlar tajribalaridan kelib chiqqan holda yo‘lga qo‘yish va h.k.

Xulosa sifatida ta’kidlash mumkinki, turizmni rivojlantirish maqsadida uning ekologik tomonlarini geografik jihatdan ilmiy o‘rganish kelajakda katta ahamiyat kasb etadi. Buning uchun turistik ob’ekt va rekreatsiya, tabiiy zonalar va landshaftlar salohiyatidan samarali foydalanishda ularning ekologik xususiyatlariga e’tibor qaratish talab etiladi.

Bugungi kunda turizm bu odamlarni mahalliy va xalqaro miqyosdagi diqqatga sazovor joylarga tashrif buyurishlarini, xordiq chiqarib dam olish yoki bilim saviyalarini oshirish, tibbiy tiklanish maqsadidagi bir kundan kam bo‘lmagan sayohatlarini tushunamiz[4]. Jahondagi ko‘plab rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning daromad manbalari hozirgi kunda ishlab chiqarish sohalari orqali emas balki hizmat ko‘rsatish yani turizm ta’lim, tibbiyot orqali hosil qilinmoqda bunga yorqin misol Maldiv orollari, Virjiniya orollari, Gavayi orollari Bagam

orollari, Guam va Arabu, Misr, BAA, Saudiya Arabistoni, Yevropa mamlakatlaridan Fransiya, Ispaniya, Italiya mamlakatlari bunga yorqin misol bo‘la oladi. BMT qoshidagi Jahon turizm tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra dunyod mamlakatlari 2019-yilda turizm orqali 14,878 milliard daromad olishgan bu ko‘rsatkich 2018-yilga nisbatan 1,6 % ga o‘sganligini kuzatishimiz mumkin.

Jahon tajribasida antropogen omillarning rivojlanishi atrof-muhitga bo‘lgan salbiy tasirlar ortashiga sabab bo‘lmoqda bunda atrof-muhitga asosiy ta’sir etuvchi antropogen omillarga insonlarning o‘jalik faoliyati tasirida tabiatga qilgan ta’siri, dam olish yoki davolanish kabi rekratsion va turistik harakatlari, yangi yerlarni turli maqsadlarda o‘zlashtirish hamda ishlab chiqarish korxonalarini qurilishini ko‘rsatishimiz mumkin. Bugungi kunda dunyoda turistik va rekratsion faoliyatning rivojlanishi lanshaftlarga salbiy ta’sir o‘tkazmoqda. Dunyo miqyosida turistlar tashrifiga etibor bersak korona virus pandemiyasidan oldin yildan yilga turistik sayyohlar soni ko‘payotganligini ko‘rishimiz mumkin.

Turizmning atrof-muhit bilan aloqasi murakkab jarayon hisoblanib, bu jarayonlar ko‘pincha atrof-muhitga salbiy ta’sirlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu ta’sirlarning aksariyati umumiy infratuzilmani shakllantirish va riojlantirish orqali namoyon bo‘ladi. Bu infratuzilmalarga transport yo‘llar, aeroportlar va sayyohlik ob’ektlari, jumladan, kurortlar, mehmonxonalar, restoranlar, do‘konlar va boshqa turdagi hizmat ko‘rsatish ob’yektlarini isol keltirishimiz mumkin. Bugungi kunda juda ko‘plab rivojlangan mamlakatlarda turizm atrof-muhitga foydali ta’sir ko‘rsatishga doir chora tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Shu o‘rinda turizm sohasi orqali ko‘plab mintaqalar iqtisodiyotida yuqori natijalarga erishish mumkin. Bu orqali daromad va aholi bandligini ta’minlashi mumkin. Yana shuningdek, investitsiyalarning ta’sirini, ya’ni mavsumiy ishchilar va turistlarning o‘zlarini qabul qilish va joylashtirish uchun zarur infratuzilmani ta’minlashni ham e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. Biroq, bu kabi foydali ta’sirlarga qaramay,

turizm sektori iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ta’sirlar manbai bo‘lib ham hisoblanadi. Natijada aholi salomatligi bilan bog‘liq muammolarga olib keladi. Turizmning eng muhim ekologik ta’sirlaridan biri qattiq maishiy chiqindilarni hosil qilishdir[5].

Turizmning atrof-muhitga ta’siri hududning geografik o‘rni va mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanganlik darajasiga bog‘liq holda tadqiq etiladi. Birlashgan millatlar tashkilotining atrof-muhit muhofazasi dasturi YUNEP turizmni atrof-muhitga ta’sirni quyidagi yo‘nalishlarga ajratgan.

1. Tabiiy boyliklarning (suv, o‘rmon va boshqalar) yo‘qotilishi;
2. Ifloslanishlar (havoning ifloslanishi, shovqin, kanalizatsiya, chiqindilar);
3. Jismoniy ta’sirlar (qurilish faoliyati, suv havzalarida orol mehmonhona va suniy plyajlarni barpo etilishi, bioxilma-xillikni yo‘qotish). Mazkur yo‘nalishlar jahon miqyosida umumiy holatda olingan [6].

Germaniyaning madaniy geografiya instituti tadqiqotchisi S.Gosling atrof-muhitga turizmning ta’siri natijasida o‘zgarishini 5 ta yo‘nalishga bo‘lib o‘rgangan. Jumladan:

1. Tuproq qoplamasining o‘zgarishi va yerdan foydalanish;
2. Energiyadan foydalanish va unga bog‘liq ta’sirlar;
3. O‘simlik va hayvonot dunyosiga ta’sirlar;
4. Kasalliklarning almashinuvi va tarqalishi;
5. Sayohatning psixologik oqibati, o‘zgarishlarning idrok qilish va sayohat natijasida yuzaga chiqqan muhitni tushunish[7].

Shunindek turizmning salbiy ta’sirini eng keng qamrovli sharhlaridan biri Hector Seballos-Lascurain tomonidan 1996-yilda taqdim etilgan. Ushbu tadqiqotchi turizmning atrof-muhitga ta’sirini quyidagi yo‘nalishlarga ajratadi:

- Turizmning geologik jarayonlarga ta’siri;
- Turizmning tuproqqa ta’siri;

- Turizmning suv resurslariga ta’siri;
- Turizmning o’simliklarga ta’siri;
- Turizmning hayvonlarga ta’sir qilish;
- Turizmning sanitariya sharoitlarini o’zgartirish;
- Turizmning landshaftning estetik xususiyatlarini o’zgartirish;
- Turizmning madaniy muhitga ta’siri.

Yuqoridagi yo’nalishlardan mamlakatimizning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanganlik darajasiga mos holatdagi hamda, turistlarning eng ko’p ta’sir qiluvchi yo’nalishlari sifatida quyidagilarni tanlab olishimiz mumkin.

- ✓ **Suv resurslari orqali**
- ✓ **Tuproq resurslari**
- ✓ **Atmosfera havosining ifloslanishi orqali**
- ✓ **Flora va faunaning o’zgarishi orqali**

Suv resursari. Bugungi kunda suv resurslari va ulardan oqilona foydalanish global daradagi kun mazusi hisoblanadi. Jumladan chuchuk suv resurslari XXI asrda asosiy muammolardan biriga aylanib bormoqda boisi iqlim o’zgarishi va sanoatning rivojlanishi suv resurslari taqchilligini vujudga keltirmoqda[8].Turizm sohasi rivojlanishi negizida uning atrof-muhitga ta’siriga doir ilmiy tadqiqotlar ham rivojlanmoqda. Jumladan sharqiy Yava orolida N.I. Nazila tomonidan qirg’oq turizimining suv resurslari sifatiga ta’siri Baluran milliy bog’i misolida o’rganilgan[9], shuningdek avstriyalik M.T.Dokulli o’zining ilmiy ishlarida ko’llarga turizmning ta’sirini tadqiq etgan bo’lib, suvdagi fauna va flora ta’sirlarga etibor qaratgan. Turizm sohasi odatda mehmonxonalar, basseynlar, golf maydonchalari va suvdan kundalik ehtiyojlarida foydalanish uchun suv resurslaridan ortiqcha foydalanishadi. Bu esa suv taqchilligi va suv ta’minotida yetishmovchiliklarga olib kelishi mumkin, shuningdek juda katta miqdorda oqava

suvlar vujudga keladi va bu suvlarni karerlarga tashlash natijasida atrof-muhit ifloslanishi ortib boradi. Mazkur soha Turistlar tomonidan suv obyektlari atrofida dam olinishi natijasida suv bo‘ylarida maishiy chiqindilarning tashlanishi ham suv rursurklarini ifloslanishiga sabab bo‘lmoqda

Tuproq resurslariga turistik ta’sirlar va ularning ekologik oqibatlariga doir ilmiy tadqiqotlarga Polshalik tadqiqotchilar I.Makuch-Pietras, N.Piyeta, M. Pieniazeklarning Janubiy Polsha hududidagi “Lisa Gora tabiat rezervati misolida rekratsiya va turizmning tuproq resurslariga ta’siri” misolida ko‘rishimiz mumkin[10]. Mazkur tadqiqotda rekratsiya va turizm natijasida yuzaga kelgan tuproq xossalaridagi o‘zgarishlarni hisoblashga asosiy etibor berilgan. asosiy ta’sir turistik zonalarda hizmat ko‘rsatish sohalari bino va inshootlar, transport va piyodalar yo‘lkalarini qurilishi va ulardan to‘g‘ri foydalanilmasligi oqibatida tuproq qoplamiga zarar beriladi. Shuningdek sayyohlar tomonidan gulhanlar yoqilishi nazoratsiz qoldirilishi oqibatida o‘rmon yong‘inlarining kelib chiqishi, yer osti suvlarini sathini ko‘tarilishiga sabab bo‘luvchi antropogen ta’sirlar natijasida tuproq qatlami sho‘r bosish holati kuzatiladi. Aytish joizki juda ko‘plab hududlarda turistlar va turistik ob’jekt hodimlari tomonidan va maishiy chiqindilarning tashlanishi nafaqat tuproq resurslariga balki o‘sha hudud atrof-muhitiga ham salbiy ta’sirini o‘tkazadi.

Atmosfera havosining ifloslanishi juda ko‘plab yirik ishlab chiqarish korhonalari kabi turizm sohasi ham atmosferaning ifloslanishiga ta’sir o‘tkazadi. Worldatlas.com sayti olib borgan tadqiqotlar natijalariga ko‘ra turistlar tomonidan atrof-muhitni ifloslovchi asosiy omillardan biri bu transport hisoblanadi. Mazkur soha turizmning barcha sohalarida qo‘llanilganligi bois zarar ko‘lami katta hisoblanadi. Atmosferaning turizm orqali ifloslanishiga o‘rmon yong‘inlari, maishiy chiqindilarning bir hududda uzoq vaqt davomida to‘planib qolishi, turistik mavsumda avtomobillarning bir tomonga yo‘nalishi sabab bo‘lmoqda.Havo

transportining rivojlanishi natijasida havo transporti yo‘lovchilarining 60 % ortig‘i turistlar hisoblanadi bu esa qatnovlar sonini ko‘payishi va ma‘lum bir hududlarga tomon yo‘nalganligi atmosferaga chiqadigan CO₂ gazini ortishiga sabab bo‘lmoqda.

Flora va faunaning o‘zgarishi bevosita turistik marshrutlarning mavsumlar bo‘yicha o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘lib, o‘simlik dunyosiga bo‘lgan tasir asosan bahor va qish mavsumlarida nisbatan ko‘proq bo‘ladi. Shuningdek bugungi kunda ov turizimi toboro kuchayib borishi „qizil kitob“ sahifalarining ortishi olib kelmoqda bu esa tabiatga to‘g‘ri munosabatda bo‘lish kerakligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Becken S., Hughey K. Linking tourism into emergency management structures to enhance disaster risk reduction. *Tourism Management*. 2013;36:77–85.
2. Cró S., Martins A.M. Structural breaks in international tourism demand: Are they caused by crises or disasters? *Tourism Management*. 2017;63:3–9
3. J. Rossello, S. Becken, M. Santana-Gallego The effects of natural disasters on international tourism: A global analysis *Tour Manag.* 2020 Aug; 2-4 p
4. H. Mirzaahmedov *Turizm geografiyasi Namangan* 2007. 24-26 b.
5. A.M. Martins The Impact of Tourism on Solid Waste Generation and Management Cost in Madeira Island for the Period 1996–2018
6. 1.5 Impacts of Tourism – Introduction to Tourism and Hospitality in BC – 2nd Edition (opentextbc.ca)
7. S. Gossling and C. Hall, “Tourism and Global Environmental Change: Ecological, Social, Economic and Political Interrelationships,” Routledge, London, 2006
8. Hanjra, M.A. and Qureshi, M.E. (2010) Global Water Crisis and Future Food Security in an Era of Climate Change. *Food Policy*

9. The Impact of Coastal Tourism Activities on Water Quality at Baluran National Park

1. 10.I. Makuch-pietrace, N. Pieta , M. Pieniyek Impact of recreation and tourism on selected soil characteristics in the Lisia Góra Nature Reserve area (south-east Poland) DOI: 10.1515/ssa-2017-0009

TIFLOPEDAGOGIKA VA TIFLOPSIXOLOGIYANING UMUMIY MASALALARI

Ziyovaddinova Mashhura Botirjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maxsus pedagogika logopediya yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Tiflopedagogika fani va tiflopsixologiyaning dolzarb muammolari va ko‘z kasalliklar turlari hamda ko‘z bilan bog‘liq nuqsonlarni bartaraf etish usullari ko‘rsatilgan.

Аннотация: Показаны актуальные проблемы тифлопедагогической науки и тифлопсихологии, виды заболеваний глаз и методы устранения дефектов зрения.

Annotation: Current problems of typhlopedagogical science and typhlopsychology, types of eye diseases and methods of eliminating eye defects are shown.

Kalit so‘zlar: Tiflopedagogika, ko‘zi ojizlik, tiflopsixologiya, korreksiyalash, ko‘rish o‘tkirligi, kompensatsiya, ijtimoiy omillar, tug‘ma ko‘rlik.

Ключевые слова: тифлопедагогика, слепота, тифлопсихология, коррекция, острота зрения, компенсация, социальные факторы, врожденная слепота.

Key words: typhlopedagogy, blindness, typhlopsychology, correction, visual acuity, compensation, social factors, congenital blindness.

Kirish: Hozirgi kunda butun jahon mamlakatlarida, shu jumladan, O‘zbekistonda ham ko‘rish bilan bog‘liq qator kasalliklar aniqlanmoqda. Bunga sabablar ko‘p, misol uchun: ajdodlaridan o‘tadigan irsiy ko‘zi ojizlik, no‘tog‘ri hayot tarzi, mehnat faoliyatini noto‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi, internetga bog‘lanib qolish, no‘to‘g‘ri ovqatlanish, o‘zini ijtimoiy tarmoqlardan tiya olmaslik, ko‘plab insonlar orasida ko‘z qurishi va bir qator ko‘z kasalliklarining rivojlanib, aholi orasida tarqalishi ko‘p kuzatilmoqda.

Asosiy qism: Psixolog va defektologlar tadqiqotlariga ko‘ra bolada ilk yoshida ko‘rish idrokining buzilishi tajriba to‘plashiga xalal beradi. Soha mutahassislaridan John n J.Riesser, Daniel H.Ashmed va boshqalarning fikricha ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning bosh miya funksiyalari ko‘rishi me‘yordagi shaxslardan farq qiladi.[1:7] Ko‘ruv nuqsoning yo‘qolishi bosh miyada o‘zgartirishlar qilib, afferent kishilarni bosh miyada afferent talablariga mos o‘zgartirib axborotni qayta ishlash jarayonida o‘z aksini topadi. Ko‘rish nuqsoni ayniqsa ko‘zi ojizlik bosh miyada yangi bog‘lanishlarni hosil qiladi va bu axborot olish asosini tashkil etadi. Aynan shu o‘zgarishlar ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni adaptatsiya jarayonini yengillashtiradi, xulq-atvoriga ta’sir etishi, reabilitatsiya jarayonini chegaralashi mumkin.

Ko‘zi ojizlarda ko‘proq boshqa sezgilar yaxshiroq rivojlanadi. Misol uchun: ko‘rish, ta`m bilish, eshtish, hid bilish, teri sezgilari boshqa insonlarga nisbatan kuchli rivojlanadi.

Tiflopedagogika – ko‘r va zaif ko‘ruvchi bolalarni o‘qitish, tarbiyalash, shuningdek, ularni mehnatga o‘rgatish masalalarini o‘rganuvchi soha. Bolalarning aqliy va jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish, umumiy o‘rta ma’lumotga ega bo‘lishlari, zaif ko‘ruvchi bolalar uchun ta’limni takomillashtirish yo‘llarini o‘quv tarbiya jarayoni tashkil etish metodlarini maxsus maktab hamda maktabgacha ta’lim muassasalar tuzilmasini, ularning ta’lim-tarbiyasini tashkiliy shakllarini ishlab chiqadi.

Tiflopedagogikaning eng muhim vazifasi bolalarda saqlanib qolgan ko‘rish imkoniyatlaridan o‘qish jarayonida to‘g‘ri foydalanish va uni rivojlantirish, ko‘rish imkoniyatlarini saqlash uchun, sharoit vujudga keltirish shu kabi qator vazifalarni bajaradi. Tiflopsixologiya – umumiy psixologiya, maxsus pedagogika, maktab gigiyenasi, oftalmologiya, pediatriya kabi qator fanlar bilan chambarchas bog‘liq.

Tiflopedagogika tarixi qadim zamonlarga borib taqaladi, ya’ni renesans davri faylasuflaridan biri Dioptriki Dekarta 1635-yilda barmoq uchlari sezgilari asosida dunyoni bilish mumkinligi haqida ma’lumot beradi. Tiflopedagogika fan sifatida ajralishi va rivojlanishi maxsus maktablarda o’qitishni tashkil etish bilan bog’liq.

Birinchi maktab Parijda Valentin Gayui tomonidan ochilgan. Ko’zi ojizlar uchun birinchi tahlil fransuz psixologiyasida moddiyunchilik (materealistik) oqimi asoschisi Deni Didroning “Ko’radiganlarga nasihat tarzidagi ko’zi ojizlar haqida xat” asarida amalga oshirilgan.

Xorij psixologiya maktabi doirasida Luriya A.R,Leontov A.N.Rubenshteyn va boshqa olimlar ishlari ko’rish idrokini o’rganishga bag’ishlangan.

Keyingi vaqtlarda pedagogika va psixologiya fanlari ko’zi ojizlar hayoti va faoliyatini o’rganishga maqsad qilgan holda fanlarni ular bilan birlashtirib yangi “Tifologiya” tushunchasi fanga kiritilmoqda.

Bir qator adabiyotlarda hanuzgacha ko’zi ojizlar psixologiyasi me’yorda ko’radiganlar rivojlanishiga qanchalik yaqinligi o’ziga xosligiga nisbatan ikki xil nazariya mavjud, bu esa psixik rivojlanishning o’z standartini yaratishni talab etadiki, har bir ko’zi ojizning rivojlanishi unga tenglashtirilgan. Bu ikki xil nuqtai nazar butunlay ko’zi ojiz va zaif ko’ruvchi bolaga nisbatan yondashuvdan farq qiladi, deya o’z fikrlarini ilgari surgan (Xayes, Tillmen, Uilz, Daniel H.Ashmed va b.) olimlar.

Ko’zi ojiz bolalar uchun o’qitish tizimida brayl alifbosidan foydalaniladi. Ammo ko’pchilik xorijiy davlatlarda uning zaminida tez o’quv ishlarini olib borish tashkillashtirilmoqda, chunki L.Brayl shrift bo’yicha yozish va o’qish sog’lom insonlarning o’qish va yozishidan bir muncha sekinroqdir.

Bundan tashqar psixolog va defektolog mutaxassislar tadqiqotlarida bola ilk yoshida ko’rish idrokining buzilishi uning sensor tajribani mustaqil to’plashiga

qiyinchiliklar keltirib chiqaradi, bu esa o‘z navbatida nutqning psixik bazasi shakllanishi kechikishini isbotlashgan. Sensor tajribalarning past darajasi o‘z navbatida saqlangan psixik funksiyalar rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi (Fridman, W. Belmer, H. Fekden va b.). SHu sababli ko‘rish patologiyasi bo‘lgan bolalarda nutqning shakllanishi ko‘radigan bolalarnikidan murakkab bo‘ladi. Bolada ko‘rish va nutqning buzilishi murakkab nuqsonga olib keladi.

Murakkab nuqson bu ikki va undan ortiq nuqsonlarning birgalikda kelishi, ilmiy tilda murakkab tizimli nuqson deb ataladi. Ko‘pchilik bolalarda eng ko‘p uchraydigan zaif eshtish yoki eshitmaslik kabi muammolar gapirishga to‘sqinlik qiladi. Sababi inson-eshita olmagan narsasini ifodalab bera olmaydi. Bu o‘z navbatida nutqning buzilish shu bilan bir qatorda so‘zlashish qobiliyatining batamom yo‘qolishiga olib kelishi ham mumkin. Bir nuqson ikkinchisiga sabab bo‘lyapti bu ham albatta murakkab nuqsonga to‘la to‘kis misol bo‘la oladi.

Ko‘rish qobiliyatining nisbatan keyin buzilishi ko‘r bo‘lib qolganlarga ko‘rish asosida shakllanib ulgurgan aloqalarni bilish faoliyatida qo‘llash imkonini beradi va bu nuqsonni kompensatsiyalashda yordam berishi ham mumkin.

Kompensatsiya bu almashtirish bir a‘zo vazifasini boshqasiga almashtirish, ko‘zi ojizlarda kompensatsiyalash jarayonini o‘rgatish ham muhim. Ko‘rish analizatori vazifasini sezgi a‘zolariga yuklash ya‘ni inson ko‘ra olmasa uni ushlab ko‘rib his qilishi va tasavvur qilishga o‘rgatish mumkin.

Bundan tashqari ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalar rivojlanishining ijtimoiylik va biologik omillar belgilaydi. Emmy Csocsan, Solveig Sjostedlar biologik (tipologik, yoshga doir va b.) hamda ijtimoiy omillar namoyon bo‘lishini qator holatlarda buzib ko‘rsatuvchi omillarni ajratdi.

A.G.Litvak aytadiki: ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchilar psixik rivojlanishi murakkab o‘zaro munosabatlarda bo‘lgan biologik, anomal ijtimoiy omillar yig‘indisi deb belgilaydi. Bunda olim aniqlashtirdiki, biologik deganda

tugʻilishdagi, irsiy tabiiy nuqsonlar tushiniladi hamda nafaqat orttirilgan, balki tugʻma nuqsonlarni biologik, omil deb boʻlmaydi deb fikrini ilgari surgan.

Koʻzi ojizlik va zaif koʻruvchilik sabablari tahlili bu qarashni u qadar mustahkam emasligini koʻrsatdi. Zaif koʻruvchilik 92% va koʻzi ojizlik 88% tugʻma xarakterda ularning 30% dan ortigʻi irsiy shakllarga ega. Bunda bolalar koʻzi ojizligi sabablari orasida koʻrish aʼzosi rivojlanishining tugʻma anomaliyalari chastotasi ortib borishi ham kuzatiladi. Tugʻma koʻrish patologiyasi M.I.Zemestova va L.I. Solenteva ishlarida 60,9%, I.V.Kaplan 75%, L.I.Krilova ishlarida 91,3% va A.V.Xvatova 92% zaif koʻruvchi va koʻzi ojizlarni kuzatgan I.L.Ferfilfayn 84,2% boʻlgan bolalar va kattalarning psixik rivojlanishida koʻrishni muhim omil deb sanaganlar. Koʻzi ojiz va qisman koʻruvchi bolalarning rivojlanish davrida ichki va tashqi omillar koʻrish aʼzosining buzilishiga olib kelishi aniqlangan.

Koʻzi ojizlik tushunchasiga taʼrif beradigan boʻlsak, adabiyot va amaliyotlardan olingan xulosa va tekshiruvlar natijasiga koʻra koʻz bilan bogʻliq muammolar haqida maʼlumotlar shu bilan birgalikda koʻplab olimlar tadqiqotlariga koʻra koʻrishning buzilishi 2 xil yaʼni tugʻma va orttirilgan boʻlishi aniqlanilgan.

Tugʻma koʻzi ojizlik, asosan, bola rivojlanish davridagi yaʼni emrional davrdagi salbiy oʻzgarishlar natijasida onaga taʼsir etgan tashqi va ichki omillar, virusli kasaliklar va onaning turli shikastlanish va jarohatlari oqibatida yuzaga kelishi ham aniqlangan. Bundan tashqari, koʻrish nuqsonining nasldan naslga irsiy oʻtishi sabab boʻladi.

Orttirilgan koʻzi ojizlik esa biologik va ijtimoiy omillar sabab kelib chiqadi. Bundan tashqari patologik omillar hamda oliy nerv sistemasining turli buzilishlari, koʻzga jarohat, notoʻgʻri turmush tarzi va mehnat ish faoliyati natijasi ham koʻz bilan bogʻliq turli muammolar ham koʻzi ojizlikka olib keladi.

Ko‘zlarning haddan tashqari zo‘riqishi-ko‘z o‘tkirligining yomonlashuviga olib keladi. Shuning uchun har bir inson ko‘zlariga tushayotgan og‘riqni ichki holati orqali sezishga harakat qilishi kerak.

Kirilova L.I ko‘zi ojizlik va zaif ko‘rishning asosiy klinik shakllariga tug‘ma yaqindan ko‘rish, asigmatizmli va ambliopiya uzoqni ko‘rmaslik, tug‘ma katarakta gavhar nuqsonlari, afaksiya, ko‘rish nervining atrofiyasi, ko‘z to‘r pardasidagi patalogik o‘zgarishlar, tug‘ma glaukoma va hokazolar kiradi deb ta’kidlaydi. Bolalarning ko‘zi ojiz bo‘lib tug‘ilganligi yoki erta bolalik davrida ko‘rish qobilyatini qisman yoki butunlay yo‘qotganligi muhim. Sababi bola nuqsoni tufayli ehtiyojlarni seza boshlaydi.

Odatda keyinchalik paydo bo‘lgan ko‘zi ojizlik ko‘rish organlarining zararlanishi oqibatida – to‘r parda, shox parda markaziy nerv sistemasining kasalliklari (meningit, miyadagi shish, miningoensafalit) organizmning umumiy kasallanishi oqibatida miyaning travmatik shikastlanishi oqibatida paydo bo‘ladi Ko‘ruv analizatorlarining buzilishlari rivojlanuvchi va turg‘un turlari mavjud. Rivojlanadigan ko‘rish nuqsonida patalogik jarayonlarning ta’sirida ko‘ruv jarayonining doimiy ravishda yomonlashuvi ro‘y beradi.

Sog‘lom ko‘zning ko‘rish o‘tkirligi tibbiyotda 1,0 deb qabul qilingan. Ammo ko‘ruv o‘tkirligi 1,5:2,0 Birlikdagi kishilar ham uchraydi.

Ko‘zi ojiz bolalar faolligi sustlashuvi ya’ni kamligi ilk rivojlanish va maktabgacha ta’lim davrlarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. L.I.Solntseva ta’kidlashicha me’yor bolaga nisbatan ko‘r bolalar rivoji umumiy orqada qolish bilan farqlanadi. Umumiy rivojlanish ulardagi ko‘rish tasavvurlari kamligi va zaifligi bilan bog‘liq.

Ko‘zi ojizlik va ko‘rishning jiddiy buzilishlari rivojlanish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Faoliyatning barcha turidagi og‘ishlarning paydo bo‘lishiga olib

keladi. Atrof-olamdan olinadigan axborot va ma’lumotlar sifatining o’zgarishida ham namoyon bo’ladi.

Ko’rish nuqsoning erta yuzaga kelishi psixikaning shakllanishiga kuchli ta’sir qiladi. Ko’rish qobilyatining nisbatan keyin buzilishi ko’r bo’lib qolganlarga ko’rish asosida shakllanib ulgurgan aloqalarni qo’llash imkoni boricha kompensatsiyalashga olib keladi. Ya’ni almashtirish organizmning buzilgan yoki rivojlanmagan funksiyalarining o’rnini to’ldirish tushuniladi.

Ko’z bilan bog’liq muammosi bo’lgan insonlarda hissiy bilish sohasida idrok va tasavvurning jiddiy qisqarishi yoki mutlaqo yo’qolishi bu o’z navbatida xotira hamda obrazlar shakllanishi shuningdek tasavvurlar paydo bo’lishiga ta’sir qiladi.

Ko’zi ojizlar faolyatini ta’kidlar ekan B.I.Kovalenko ko’zi ojizlik uning asoratlari faolikni pasaytiradi, egallagan bilimlarni amalda qo’llay olishiga to’sqinlik qiladi. Bu kamchiliklar ayniqsa tug’ma ko’zi ojizlarda, ilk yoshda ko’r bo’lganlarda hamda qisman ko’rmaydigan bolalarda uchraydi deb fikr yuritgan. Ko’zi ojiz bolalarda faollikning sustligi ularning xulqi, o’zini tutishida ham yaqqol seziladi, yana bir qator olimlarning ilmiy nazariyalariga ko’ra “Ko’zi ojiz bolalar sezgilar va idrok haddan tashqari imkoniyati chegaralangandir. Ular faol emas va kamharakatdirlar, ko’rish sezgilarining kamligi natijasida ushlar harakatlari ham ba’zan sustlashishi mumkin. Bola intilmaydi, qo’l uzatmaydi, sudralmaydi, tik turmasligi, qo’llari bilan narsa buyumlarni ushlar qiziqmay qo’yishini tadqiqotlarda kuzatganlar. Mo’ljal olish refleksining salbiy natijalari o’z navbatida bolaning shakllanishiga ham to’sqinlik qiladi. Ko’rish faolyatining buzilishi bir tomondan tushkinlikka berilish, vasvasaga tushish hadiksirash va kabi psixik holatlarni keltirib chiqarishi mumkin”.

Lekin ko’zi ojizlardagi psixik o’zgarishlarni erta aniqlash ulardagi bor imkoniyatlarni aniqlab psixologik tizimning shakllantirish bilan bevosita bog’liq.

Shunday qilib tiflopedagogikada 2 ta turlicha yoʻnalgan jarayon koʻrishda nuqsoni boʻlganlarga nisbatan ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash, oʻz-oʻziga xizmat koʻrsatishga oʻrgatish shu bilan birgalikda psixik rivojlanishdagi darajasini bilish, ularga yordam, maxsus korreksiyalash mashgʻulotlari hamda kompensatsiya ishlarini olib borish koʻrish bilan bogʻliq muammosi boʻlgan insonlar uchun bevosita yordam hisoblanadi.

Tiflopedagogikaning obyekti koʻr, zaif koʻruvchi, ambliopiya va gʻilaylikka ega boʻlgan shaxslardir. Tiflopedagogika va tiflopsixologiya fanlarining asosiy maqsadi koʻzi ojizlik sabablari va zaif koʻrishning oldini olish bunday bolalarning ruhiyatini, rivojlanish bosqichlari, ularda kasallikning kechish qonuniyatlarini oʻrganadi, vazifalarini bajaradi. Tiflopedagogika va Tiflopsixologiya hamkorlikda faoliyati natijasida koʻrishda nuqsoni boʻlgan va koʻradigan bolalarning rivojlanishini yaqinlashtirish pozitsiyasi bugungi kunga kelib mustahkamlash koʻrish nuqsonlarini kompensatsiya shu bilan birgalikda korreksiyalash kabi koʻplab ishlarni maqsad qilgan.

Maxsus pedagogika yoʻnalishining tiflopedagogika boʻlimi Tiflopsixologiya fani bilan birgalikda yosh avlod tarbiyasining zamon talablari asosida yangicha oʻqitish texnologiyalarini, taʼlim olish davrida rivojlanishi, aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish ularga har tomonlama koʻmak berishni oʻz oldiga maqsad qilib qoʻygan.

Bu fanlar rivojlanishi uchun albatta yetuk kadrlar yetishib chiqishi ham muhim. Bundan tashqari koʻz bilan bogʻliq kasalliklarni oldini olish uchun aholi qatlamiga sohaning dolzarb muammolari, ayrim sabablar yoki xato kamchilik sababli yuzaga kelishi mumkin boʻlgan kasalliklar haqida maʼlumotlar va tushuntirish ishlarini olib borish kerak. Inson oʻzi uchun qulay sharoitda mehnat faoliyatini olib borishi, sogʻlom hayot tarziga amal qilishi ovqatlanish ratsioniga alohida eʼtibor berishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abidova.N.Z. Maxsus psixologiya (Tiflopsixologiya). –T: “Barkamol fayz media”, 2017. – 192 bet.
2. Wikipediya.uz
3. Lex.uz.
4. Mirzakarim Norbekov.Tentakning hayot tajribasi [yoxud ko‘zing ochilishiga kalit]. Ko‘zoynakdan qutulish. –Urganch: “Xorazm nashriyoti”, 2008. –B.200

ХАТТОТЛИК САНЪАТИНИНГ ШАРҚ МАМЛАКАТЛАРИДА ЎЗИГА ХОСЛИГИ

Садриддинова Фарангиз Баркамол қизи
Наманган давлат педагогика институти

Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси йўналиши 1-босқич талабаси

Tel: +998937080945

Аннотация: Мазкур мақолада Ўрта Осиё хаттотлик санъати тараққиёти тарихига ва кейинчалик халифаликнинг бошқа ҳудудларига тарқалган хат турларидан фойдаланган ҳолда Мовароуннахр хаттотлик мактаби вужудга келганини билиб оламиз.

Аннотация: В данной статье мы узнаем об истории развития искусства каллиграфии в Средней Азии и возникновения мовароуннарской школы каллиграфии с использованием типов письма, распространившихся в другие регионы халифата.

Annotation: In this article, we will learn about the history of the development of the art of calligraphy in Central Asia and the emergence of the Movarounnahr school of calligraphy using the types of letters that spread to other regions of the caliphate.

Калим сўзлар: Амалий безак санъати, сулс, насх, муҳаққақ, райхоний, тавқиъ, риқоъ, нақш.

Ключевые слова: декоративно-прикладное искусство, сулы, насх, мухаккак, райхани, тауки’, рика’, нақи.

Key words: Practical decorative art, suls, naskh, muhaqqaq, raykhani, tavqi’, rika’, naqsh.

Хаттотлик шарқ мамлакатларида ўзига хос алоҳида йўналиш касб этган ва фан даражасига кўтарилган бебаҳо санъатдир. Ўрта Осиё халқлари ислом

динини қабул қилиши билан бу ўлкага араб ёзуви ҳам кириб келди ва инсонлар орасида муомалада бўлган қадимий уйғур, ўрхун-энасой, суғд, хоразмий ёзувлари аста-секин истеъмолдан чиқиб, уларнинг ўрнида VII аср охиридан араб ёзуви илму фан ва давлат ишларида расмий ёзувга айланди. Шу билан бирга араб хатини ўзлаштириш ва уни санъат даражасида кўтаришга жиддий аҳамият берилди бошланди.

Бир неча аср давомида амалда қўлланилган араб ёзувининг 100 дан ортиқ тури мавжуд. 28 ҳарфдан иборат бўлган араб алифбосининг дастлабки шакли “Хатти маъқалий” бўлиб, тик чизиқлар билан ифодаланган. Аммо узок истеъмолда бўлса-да, шуҳрат қозона олмаган. VII асрдан бошлаб унинг ўрнини араб ёзувининг энг қадимийси ва машҳури ҳисобланган “Хатти куфий” эгаллайди. Кейинчалик хатти маъқалий ва куфий хати асосида араб ёзувининг санъаткорона яратилган 8 хил асосий услуби майдонга келган.

Булар: сулс, насх, муҳаққак, райхоний, тавқиъ, риқоъ, девоний ҳамда настаълиқ хати. Бу хатлар ичида энг кўп қўлланиладигани ва барча учун бирдек манзур бўладигани, тез ва осон ўқиладигани насх хати бўлиб, 22 араб давлати ва Эрон Ислом Республикасида шу хатдан фойдаланилади. Қуръони карим ҳозирги вақтда асосан насх хатида чоп этилади.

Шарқда хаттотларнинг хатлари маъно ифодасидан ташқари, кишини ҳаяжонга солиб, унга эстетик завқ берган.

Ўрта Осиёда китоб босиш вужудга келгунига қадар қўлёзма китоб тайёрлаш, уларнинг нусхаларини кўпайтириш (матн кўчириш) билан хаттотлар шуғулланган (Китобат санъати). Хаттотлар саройларда, гуруҳ бўлиб ишлаган. Ҳар бир хатга санъат мўъжизаси сифатида қаралган.[4]

Шу сабабли бу санъат ривожланиб, турли хаттотлик мактаблари юзага келди.

Ўрта Осиё хаттотлик санъати тараққиёти тарихига бир назар солсак, VII–X асрларда Араб халифалигининг марказий шаҳарлари – Макка, Кўфа ва Басрада яратилиб, кейинчалик халифаликнинг бошқа ҳудудларига тарқалган хат турларидан фойдаланган ҳолда Мовароуннаҳр хаттотлик мактаби вужудга келганини билиб оламиз.

Аҳмад ибн Умар Ашъас Абу Бакр Самарқандий (XI аср), Аҳмад Табибшоҳ Мовароуннаҳрий (вафоти 1215 йил), Али Банокатий (XIII аср), Жамшид Шоший (XIV аср) каби хаттотлар ушбу мактаб вакиллари сифатида донг таратганлар.

XIV–XV асрларда илм-фан, маданият ва санъатнинг барча соҳаларида бўлгани каби хаттотлик санъатида ҳам мисли кўрилмаган юксалиш кузатилди. Марказий Осиёда Темурийлар, Шайбонийлар ва сўнгги сулолалар (аштархонийлар, манғитлар) даврида бу санъат тури юксак даражада тараққий этган. Шу даврлардан бошлаб Ўрта Осиёнинг турли минтақаларида бир неча хаттотлик мактаблари пайдо бўлди.

XV асрда Темурийлар сулоласи ҳукмдорларининг кўллаб-қувватлашлари билан Ҳирот хаттотлик мактаби вужудга келган. Амир Темур даврида Мавлоно Шамсуддин Мунший, сангтарош ва хаттот Олтун жуда машҳур бўлган.[2]

Алишер Навоийнинг шахсий кутубхонасида 11 та йирик хаттот санъаткорлар «Хаттотлар султони» Султонали Машҳадий (1437–1520), “настаълик” хатини ихтиро қилиб, уни санъат даражасига кўтарган Мир Али Табризий (1330-1405), Дарвеш Муҳаммад Такий Ҳиравий (XV асрнинг биринчи ярми), Абдулжамил Котиб (вафоти 1505/1506 йил), Дарвеш Муҳаммад Токий (XV асрнинг иккинчи ярми XVI аср бошлари) каби вакиллари самарали ижодлари билан элга танилган.

Иброҳим ибн Шоҳрух, Бойсунғур Мирзо, Бадиуззамон Мирзо каби Темурий шаҳзодалар ҳам хаттотликка ҳомийлик қилиш билан бирга ўзлари бу санъат тури билан шуғулланган.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур эса янги хат ва алифбо «Хатти Бобурий» ихтирочисидир. Темурий шаҳзодалардан Бойсунғур Мирзо (1397—1433) эса ўз замонасининг етук олимларидан эди. У Ҳиротда ташкил қилган кутубхонада мусаввир, наққош ва бошқа усталар билан бир қаторда 40 дан ортиқ хаттотлар қўлёзма китоблар тайёрлаш, яроқсиз ҳолга келганларини таъмирлаш билан машғул бўлган. XVI асрда Шайбонийлар сулоласи ҳам хаттотликка катта эътибор қаратди.

Ҳукмдорлардан Муҳаммад Шайбонийхон ва Убайдуллахон хаттотлик билан шахсан шуғулланган ва насх хатида юксак маҳорат билан ёзган. Шайбонийхонлари саъй-ҳаракатлари билан Бухоро хаттотлик мактабига асос солинган.[4]

Унда Мовароуннахр хаттотлик мактабини юзага келишида ҳаёти ва ижоди алоҳида ўрин тутган Мир Али Ҳиравий (вафоти 1557 йил), Мир Убайд Бухорий (ваф. 1601 й.), Мир Ҳусайн Кўланкий Бухорий (XVI аср), Саййид Абдуллоҳ Бухорий (вафоти 1647), Ҳожи Ёдгор (вафоти 1663), Аҳмад Дониш (1826–1897) каби етук хаттотлар юксак маҳоратлари билан шуҳрат қозонди.

XVIII аср бошларида Хива ва Қўқон хонликлари ҳудудида Хоразм ва Фарғона хаттотлик мактаблари, XIX асрда эса Самарқанд ва Тошкент хаттотлик мактаблари шаклланди.

Хоразм хаттотлик мактаби ўзининг Мунис Хоразмий (1778–1829), Комил Хоразмий(1825–1899) каби намояндалари билан танилган бўлса, Фарғона хаттотлик мактаби Мирзо Мирзо Шариф Дабир (XIX аср), Муқимий (1850–1903), Самарқанд хаттотлик мактаби Очилдимурод Мирий Каттақўрғоний (1830–1899), Абдулжаббор Ургутий Самарқандий (1885–

1910), Тошкент хаттотлик мактабис эса Муҳаммад Юнус Котиб (XIX аср) ва Муҳаммад Шохмурод Котиб (1850–1922) каби вакиллари билан машҳур бўлди.

Босмахона пайдо бўлгунига қадар котиб, хаттотлар меҳнати китоб тайёрлашда муҳим ўрин тутган.

Хаттотлик санъатидан меъморчилик ва халқ амалий санъатида ҳам кенг фойдаланилган. Юртимизда азалдан меъморий иншоотлар – масжидлар, мадрасалар ва мақбараларнинг ташқи ва ички деворлари, пештоқлари турли нақшлар билан биргаликда хаттотлик услубларида ёзилган битиклар – Қуръони карим оятлари, ҳадислар, ҳикматли сўзлар ва шеърӣ парчалар билан безатилган. Мусулмон хаттотлик санъати Хитой, Япония ва Европада ҳам кенг тарқалган.[3]

Фойдаланилган адабиётлар

1. Суяров Н.Т. Использование регионального компонента на уроках изобразительного искусства 5-7 классов. Jackson ville Florida, USA. December 30 th 2021. – P.1-3. <https://conferencepublication.com>.
2. Suyarov N.T., Erkaev E.T. (2021). Implementation of national-regional component in the educational process in the republic of Uzbekistan. Current research journal of pedagogics. Impact factor: 5.7. (USA), 2 (08), Volume 01, Issue 06, August, 2021. –P.117-121. (ISSN 2767-3278). (Ulrich’s Periodicals Directory 18)
3. Ghiasi G., Larivière V., Sugimoto C.R. On the compliance of women engineers with a gendered scientific system // PLOS ONE. 2015.
4. Ганиева Г.Ж. Гендерные исследования в Центральной Азии. ЎзР ФА Шарқшунослик институти илмий тўплами. № 16 сон. Т. 2013, Б.131-136.
5. Кулиева Ш.Х., Каримова М.Н., Давлаткулова М.Х. (2014) Организация теоретических и практических занятий в процессе подготовки

учителей профессионального образования на основе системного подхода. Молодой ученый №8, стр.804-807.

6. Умумий ўрта таълим ўқув дастури. Тасвирий санъат. //А.Сулаймонов ва б. Таълим тараққиёти б-махсус сон. – Т.: “Шарқ” НМК, 1999. –Б.100.

INSON RUHIYATINING O‘ZGARISHI VA UNGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

Mingboyev Shohruxbek

*Namangan davlat universiteti pedagogika
amaliy psixologiya yo‘nalishi 2-kurs talabasi*

Аннотация: Ushbu maqolada shaxsning ruhiyati va unga ta’sir etuvchi omillar to‘g‘risida fikr yuritilgan, tashqi va ichki omillar va ularning asosi bo‘lgan hayolot olami ham muhim o‘rin tutadi.

Аннотация: В данной статье дается мнение о психике человека и влияющих на нее факторах, также немаловажную роль играют внешние и внутренние факторы и мир фантазий, который является их основой.

Annotation: In this article, an opinion is given about the psyche of a person and the factors affecting it, external and internal factors and the world of fantasy, which is their basis, also play an important role.

Калит so‘zlar: Sezgi, idrok, хотира, idrok, tafakkur, olam, depressiya, stress, dunyoqarash, ruhiyat.

Ключевые слова: Интуиция, восприятие, память, познание, мышление, мироздание, депрессия, стресс, мировоззрение, психика.

Keywords: Intuition, perception, memory, cognition, thinking, universe, depression, stress, outlook, psyche.

Insonga ato etilgan aql, idrok, sezgi, хотира, xayol, tafakkur bularning barchasi inson uchun ruhiyat, ya’ni inson xayolot olami bilan uzviy bog‘liq. Insonga ta’sir etayotgan omillar ikkiga bo‘linadi. Birinchisi ichki omillar va tashqi omillar. Bu omillarning insonga ta’sir qilishi har xil. Chunki, har bir insonning hayoti, hayolot olami ham o‘zgachadir. Ichki omillar inson ichiki hissiyotlar bilan amalga oshiruvchi, o‘ylar, tafakkurlar va hokazolar kiradi. Tashqi omillar esa, muhit ta’sirida paydo bo‘ladigan, tashqi olam orqali qabul qilinadigan reaksiyalar.

Albatta, inson ruhityati o‘zgarib turadi. Bu o‘zgarishga tashqi va ichki omillar ta’sir qiladi. Ma’lumki, har bir inson o‘ylashi, fikrlashi, xarakteri, qilayotgan va qaytarayotgan reaksiyasi har xil. Bularning natijasi va ta’siri ham hamma shaxslarga alohida ta’sir ko‘rsatadi. Misol uchun, bir inson yomon narsalarni o‘ylayversa, faqat shu to‘g‘risida fikrlayversa, uning ongiga shu negativ tushuncha singga boshlaydi, natijada esa uning qaramog‘iga tushib qoladi. Yashayotgan xalq, millat va elatlarning dunyoqarashi va hayotiy tushunchalari har xil. Bularning asosini ongli tafakkur tashkil etadi. U esa insonning hayotini belgilab beradi. Mavlono Rumi shunday gaplarni gapirgan edi “O‘ylaring so‘zlaringa, so‘zlaring, fe’linga, fe’ling esa taqdiringfa nuqs etadi. Go‘zal o‘yla, go‘zal yasha” bu gapning tagida katta tushuncha, katta ilmni ko‘rish mumkin, bu ilm esa insonni yanada fikrlashga va hayotini yaxshi tomonga o‘zgartirishga sababchi bo‘la oladi. Shuning uchun taqdiringizni yaxshi va komil etish uchun avvalo, o‘ylaringiz, fikrlaringizni, hayollaringizni va tafakkuringizni o‘zgartira olishingiz darkor. Miyaga yomon o‘y yoki, fikr keldimi, uni darkor yaxshilik bilan pozitiv narsalarga o‘zgartish eng katta inson uchun tanlovdur. Bu tanlovdan o‘ta olmasa, keyingi hayoti ham yomon, ya’ni negativ bo‘lib ketaveradi. Har bir inson stress holatlarini o‘zi yaratadi. Valeriy Sinelkinov bu haqida shunday deydi. “Sizning g‘azab va nafratingiz oxir-oqibatda o‘zingizga yana qaytib keladi (o‘xshash o‘xshashini tortadi), biroq kattaroq kuch bilan, o‘zida yanada qo‘rquv, qayg‘u, depressiya va stress vaziyatlarning barcha ko‘rinishlarini ko‘targan holda qaytadi. Buni ko‘tarish esa yanada og‘irroq bo‘ladi. Siz bu fikrlardan ularni kimgadir yo‘llab qayta-qayta qutulishga hatak qilaversiz. Bu to ana shu yopiq doira kasallik, yoki jarohat yoki o‘lim bilan uzilmaguncha davom etaveradi [1].

Depressiya ham insonning ruhiyatiga qattiq ta’sir ko‘rsatadi. Misol uchun, Inson hayotda yashar ekan, har on, yoki har lahzada depressiya, stress va qiyinchilik holatlariga duch keladi. Buning asosiy sabablaridan biri inson uchun

uning psixikasiga va ongiga qiyin bo‘lgan holatlar, hodisalar va amaliyotlar sabab bo‘lish ehtimoli katta. Uning ong faoliyati ham ba’zida inson uchun qarama-qarshi ishlashi mumkin. Misol uchun, bir inson depressiyaga, stressga tushdi. Uning ongi shu tarzda ich-ichigacha azobga kirib boraveradi. Buni, balki o‘zi sezmas, lekin uning ruhiyati, uning jismidagi holatida o‘zgarishlar katta bo‘ladi. Depressiya so‘zi tushkunlik, ya’ni stressdan oldin paydo bo‘ladigan kuchli, hissiyotli, o‘zida yomon illatlar qoldiradigan, o‘zida mudxish voqealar keltirib chiqaradigan holatlardan biridir. Har bir insonda sodir bo‘ladigan yomon hissiy holatlardan biri bu-stress hisoblanadi. Stress har bir insonning yomon holatlaridan, siqilishlardan, depressiyaga tushishdan kelib chiqadi. Insonlarning hissiy holatlarini yomonlashtiradigan, xavotirni kuchaytiradigan zararli psixik jarayon. Bu esa psixologik kasalliklarini keltirib chiqaradi. Mavlono Rumi shunday ta’kidlaydi, “Boshingga eng qiyin kunlar tushib, sen bardosh bera olmaydigan nuqtaga kelganingda aslo sabringdan voz kechma, ana shu nuqta taqdiringni o‘zgartiradigan nuqtadir” [2]. Jumladan, yashayotgan o‘rni va amaliy hayoti ham alohida o‘rin egallaydi. Ularning ongi va hayolot dunyosi ham shunga asoslanib o‘sib boraveradi. Jamiyat qanday ketsa, u ham shunga qarab harakat qiladi. Mazmun, mohiyat, ilm, ong, ma’rifat, ma’naviyat ham alohida o‘rin egallaydi. Inson psixikasi esa aynan shu hodisalarga bo‘lgan jarayonlarni boshqarib boraveradi. Bir bora yaratilgan narsadan ko‘p bora foydalangani singari, bizning psixikamiz ham yaratgan olamshumul ta’sir va reaksiyalardan har doim foydalanib kelmoqda. Bu reaksiya esa ularning yashayotgan atrof-muhitga ta’sir qilmay qolmaydi. Jumladan, yashayotgan o‘rni va amaliy hayoti ham alohida o‘rin egallaydi. Ularning ongi va hayolot dunyosi ham shunga asoslanib o‘sib boraveradi. Jamiyat qanday ketsa, u ham shunga qarab harakat qiladi. Mazmun, mohiyat, ilm, ong, ma’rifat, ma’naviyat ham alohida o‘rin egallaydi. Inson psixikasi esa aynan shu hodisalarga bo‘lgan jarayonlarni boshqarib boraveradi. Bir

bora yaratilgan narsadan ko‘p bora foydalangani singari, bizning psixikamiz ham yaratgan olamshumul ta‘sir va reaksiyalardan har doim foydalanib kelmoqda. Bu reaksiya esa ularning yashayotgan atrof-muhitga ta‘sir qilmay qolmaydi. Misol uchun, fikr paydo bo‘lgandan keyin uning amaliyotga tatbiq bo‘lishi boshlanadi. Amaliyot esa uni rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Bu rivojlanish strong holatga keladi, ya‘ni eng kuchli holatga. Bu esa inson psixikasida portlashga olib keladi. Bir dinamit qanday portlasa, negativ fikrlar ham inson ongida va miyasida shunday portlaydi. Bizning o‘ylarimiz sababi ham aynan shudir. Bir inson asabi buziladi va cho‘qqiga chiqish pallasida uyning ta‘siri ortib borayotganini sezadi. Bu esa oxir-oqibat nimanidir sindirish bilan yakunlanadi. Tashqi olam ichki olamni aks ettiradi. Bizning yashayotgan olamimiz ruhiyat bilan uzviy bog‘liqdir. Olam bu-psixika asosida tashkil etiladigan va unga doimiy reaksiyaga kirisha oladigan bir butun holatdir. Sharq mutafakkirlarining farzand tarbiyasi haqidagi fikrlari Farobiy bilimidan ma‘rifatli yetuk odamning obrazini tasvirlar ekan, bunday deydi: ”Har kimki, ilm hikmatini o‘rganmagan desa, uni yoshligidan boshlasin, sog‘-salomatligi yaxshi bo‘lsin, so‘zining uddasidan chiqsin, yomon ishlardan saqlangan bo‘lsin, barcha qonunqoidalarni bilsin, bilimdon va notiq bo‘lsin, ilmi va dono kishilarni hurmat qilsin, ilm va ahli ilmdan mol-dunyosini ayamasin, barcha real moddiy narsalar to‘g‘risida bilimga ega bo‘lsin” [3]. Bu fikrlardan albatta Farobiy ham ta‘lim va tarbiyaga katta e‘tibor bergan. Uning fikricha, bilim, ma‘rifat albatta yaxshi axloq bilan bezatmog‘i lozim, unday bo‘lmasa maqsadga erishib bo‘lmaydi, yoshlarimiz ham yetuk kadr bo‘lib chiqa olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Valeriy Sinelkinov “Dardingni sev” Toshkent Navro‘z nashriyoti. 2019-yil, 66-bet.
2. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sadirboyprogrammer.mavlonOrumiyhikmatlari>.

3. <http://www.myshared.ru/amp/1434130/>.

YANGI O‘ZBEKISTONDA JISMONIY MADANIYAT FUNKSIYALARINING ILMIIY METODIK ASOSLARI

Xamidjonov Abdunazar Usubjon o‘g‘li
Namangan davlat universiteti
Sport faoliyati yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annatsiya: *Jismoniy madaniyat funksiyalari orqali davlat siyosatining qonun va qonun osti hujjatlari ijrosini ta‘minlashning ilmiy metodik asoslari keltirilgan bo‘lib, bundan tashqari jismoniy madaniyat va sportni ilmiy tomondan tekshirish, insonlarning organizmining funksional imkoniyatlarini hozirgacha ma‘lum bo‘lmagan faktlarni ochib berilgan, qolaversa jismoniy mashqlar mashg‘ulotning aniq vazifalaridan, metodlari va tashkil qilish formalaridan qat‘i nazar, aholining salomatligini mustahkamlanishiga oid ma‘lumotlar ilmiy asoslangan.*

Аннотация: *Представлены научно-методические основы обеспечения реализации нормативных правовых актов государственной политики через функции физической культуры, кроме того, научное рассмотрение физической культуры и спорта, функциональных возможностей организма человека, неизвестных доселе вскрываются факты и физические упражнения – это конкретные задачи, методы независимо от формы организации здоровье населения информация об укреплении научно обоснована.*

Annotation: *The scientific methodical basis of ensuring the implementation of laws and regulations of the state policy through the functions of physical culture is presented, in addition, the scientific examination of physical culture and sports, the functional capabilities of the human body, the hitherto unknown facts are revealed. and physical exercises are specific tasks, methods and regardless of the form of organization, the health of the population information on strengthening is scientifically based.*

Kalit so‘zlar: *Jismoniy madaniyat, qonun, hujjatlar, ilmiy, metodik, salomatlik, Estetik funksiyasi, Normativ funksiyasi, Axborot funksiyasi, Ta‘lim va tarbiya funksiyasi, Sport funksiyasi, Rekriativ va sog‘lomlashtirish-reabilitatsiya funksiyasi.*

Ключевые слова: *физическая культура, право, документы, научная, методическая, оздоровительная, эстетическая функция, регулирующая функция, информационная функция, воспитательно-тренировочная функция, спортивная функция, оздоровительная и оздоровительная функция.*

Keywords: *physical culture, law, documents, scientific, methodical, health, aesthetic function, regulatory function, information function, educational and training function, sports function, recreational and health-rehabilitation function.*

Dolzarbli. Yangi O‘zbekistonda aholi, bolalar va o‘quvchi yoshlarning sport bilan ommaviy shug‘ullanishlari, faol dam olish shakllaridan foydalanishni ta‘minlovchi amaliy chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish, sog‘lom avlodni tarbiyalash respublikamiz davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan, “... butun ta‘lim tizimining eng muhim vazifasi – yosh avlodga puxta ta‘lim berish, ularni jismoniy va ma‘naviy yetuk insonlar etib tarbiyalashdan iboratdir” [1]. Umumta‘lim maktablari sharoitlarida monitoring ma‘lumotlaridan foydalangan holda o‘quvchilarining tabaqalashtirilgan jismoniy tayyorgarligi metodikasini ishlab chiqish bizning ilmiy tadqiqotlarimizning dolzarbligini belgilab beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son “Yoshlarni ma‘naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta‘lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori [2], 2018-yil 5-martdagi PF-5368-son “Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni [3], 2020-yil 24-yanvardagi PF-5924-son “O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi [4], farmoni hamda shu sohaga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu tadqiqot mavzusi muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi. Umumiy funksiyalari. Madaniyatga taalluqli bo‘lgan hamma umumiy funksiyalar, u yoki bu holda jismoniy madaniyat sohasida ham ko‘rinadi.

1) Estetik funksiyasi. Jismoniy madaniyatni o‘ziga xos xususiyatlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, insonlarni jismoniy kamolotga, sog‘lom bo‘lishga, umumiy garmonik rivojlanishiga bo‘lgan talablarini qondiradi. Shuning uchun ham har xil san’at turlarida jismoniy madaniyat turlarini qayd qilish keng yo‘l olgan bo‘lsa, sportning o‘zi ham san’atning ko‘pgina ko‘rinishlarini qabul qiladi.

2) Normativ funksiyasi. Jismoniy madaniyatni jamiyatdagi amaliyotda ishlatilishi bilan, ma’lum mezonlar ishlab chiqiladi va mustahkamlanadi. Bular esa tartiblashtirilgan, sport ko‘rsatkichlarini me’yorlashtirilgan ko‘rsatkichi, jismoniy kamolotning umumiy kriteriyalari, jismoniy yuklamani me’yorlashtirish qoidalari va h.k. bo‘ladi. Bular amaliyotda “Alpomish” va “Barchinoy” sport majmuasi va O‘zbekiston Respublikasi sport klassifikatsiyasida yaxshi ko‘rsatilgan.

3) Axborot funksiyasi. Jismoniy madaniyat vositalari va ularni ko‘paytirish yo‘lida, avloddan avlodga qimmatbaho ma’lumotlarni qoldirishda va ularni yig‘ishda inson va uning imkoniyatlari katta o‘rin egallaydi.

Jismoniy madaniyat sohasida yaratilgan moddiy va ma’naviy boyliklar insonni o‘zini tabiiy sifatlarini takomillashtirish va uni yutuqlarini tashish axboroti bo‘lib xizmat qiladi. Kundan kunga jismoniy tarbiya va sportda ko‘pgina yangi ma’lumotlar paydo bo‘lmoqda va ular asosida qonuniyatlar topilmoqda.

Masalan: Sportni ilmiy tomondan tekshirish, bizning organizmimizning funksional imkoniyatlarini, fiziologiyada hozirgacha ma’lum bo‘lmagan faktlarni ochib berdi. Bugungi kunda jahonda sport bo‘yicha musobaqalar xalqlar o‘rtasidagi do‘stlikni mustahkamlashga, insonlar salomatligini rivojlantirishga, turli xil kasalliklarni oldini olishga qaratilgandir. Sportni ommaviy tarzda targ‘ib qilinishi o‘sib kelayotgan yosh avlodni ham, butun dunyo ommasini ham unga jalb qilishdir.

Jismoniy tarbiya va sport bilan shug‘ullanish shaxslar, jamoalar va xalqlar o‘rtasidagi aloqalar million-million xalqlarni birlashtirib, eng ko‘p tarqalgan

shakllardan biri bo‘lib qoldi. Jismoniy madaniyat harakatini o‘sib boruvchi oqimida xalqaro shakllarini ham hisobga olganda xalqlar o‘rtasida, do‘stlik va tinchlik orqali g‘oyaviy birlashish va do‘stona aloqa qilish turibdi. “Sport tilining” universalligi, hamma insonlarni tarjimasiz tushunishi, haqqoniy kurasha olishi, kishilarni tarqatmasdan balki birlashtirishga olib keladi.

Maxsus funksiyalari. Jismoniy madaniyatning maxsus funksiyalari deganda, madaniyatning boshqa turlariga taalluqli bo‘lmagan, alohida xususiyatga ega bo‘lgan funksiyalar tushuniladi. Bular uni ko‘rinishlari va har xil turlarini xususiyatiga qarab bo‘linadi. Umuman jismoniy madaniyatga xos bo‘lgan hamma yoki ko‘pgina turlarini birlashishi sharoitida amalga oshiriladigan funksiyalarni hamda ayrim bo‘limlarga, ko‘rinish va har xil turlariga taalluqli o‘ziga xos funksiyalarni ajratish mumkin. Jismoniy madaniyatning maxsus funksiyalari umuman uni o‘ziga xos xususiyatlari, kishini harakat faolligini tibbiy talabini qondirishga mo‘ljallangan bo‘lib, shu asosda organizmni jismoniy holati va rivojlanishini, sog‘liqni mustahkamlash qonuniyatlariga binoan optimal darajaga keltirish va hayotda kerak bo‘ladigan jismoniy ish qobiliyatini ta‘minlashdan iboratdir.

Jamiyat tomonidan tuzilgan ma‘lum sotsial sharoitda, jismoniy madaniyatning asosiy maxsus funksiyalarini maqsadga muvofiq ravishda jismoniy kamolotga erishish omili sifatida ishlatilishi shaxsni har tomonlama garmonik rivojlanishiga olib keladi. Inson organizmining yashashi, me‘yorda ishlashi va rivojlanishi uchun harakat faolligi bo‘lishi va unga kerakli sharoitlar yaratilishi shart. Agarda harakat faolligi olib tashlansa, yoki minimum miqdorgacha pasaytirilsa, kishi organizmi yomon oqibatlarga tushib qoladi.

Buyuk donishmand Aristotel bejizga “Inson organizmini hech narsa uzoq vaqt jismoniy harakatsizlikdek darmonni quritishi va yemirishi mumkin emas” demagan. Bizning davrimizda ishlab chiqarish jarayonini mexanizatsiyalash,

avtomatlashtirish, kompyuterlashtirish kishini harakat faoliyatining asosiy sohasini harakat faolligi hajmini kamaytirib, asr kasali gipodinamiyani yaratdi. Jismoniy madaniyatni har kungi turmushga muntazam ravishda singdirish ishlab chiqarish gipodinamiyasining yomon ta’sirini yo‘qotadi, jismoniy sifatlarni rivojlantirib, insonni har tomonlama kamol toptirishga yo‘naltiriladi.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda jismoniy madaniyatning maxsus funksiyalarini ajratamiz:

1) **Ta’lim va tarbiya funksiyasi.** Jismoniy madaniyatning umumiy ta’lim tizimidagi doimiy tarzda, hayotda kerak bo‘ladigan, harakat ko‘nikmasi va malakalarini, ular bilan bog‘liq bilimlarni tashkil topishida foydalanganda to‘liq ko‘rinadi.

2) **Amaliy funksiyasi.** Jismoniy madaniyatning mehnat faoliyatida, professional amaliy tayyorgarlik omili sifatida maxsus tayyorgarlik tizimida qo‘llanganda ko‘rinadi.

3) **Sport funksiyasi.** Sportni yuqori ko‘rsatkichlar sohasida, jismoniy madaniyat maksimal natijalarga erishish omili hamda jismoniy va unga bevosita taalluqli imkoniyatlarni ko‘rsatishda aniq ko‘rinadi.

4) **Rekreativ va sog‘lomlashtirish-reabilitatsiya funksiyasi.** Jismoniy madaniyatni dam olishni tashkil qilish sohasida yoki organizmni maxsus qayta tiklash tizimida, charchashga qarshi kurash omili sifatida, emotsional talablarni qondirishda va organizmni vaqtincha yo‘qotgan funktsional imkoniyatlarini qayta tiklashda ko‘proq ko‘rinadi. Ko‘pgina ilmiy ishlarda gipodinamiya yurak qon-tomir tizimi kasalliklariga olib kelishi isbotlangan. Shuning uchun ham rekreativ va sog‘lomlashtirish funksiyasining ahamiyati juda katta.

Xulosa. Bugungi kunda yangi O‘zbekistonda Jismoniy tarbiyaning sog‘lomlashtirishga yo‘naltirilganligi jismoniy tarbiyaga xosdir. Shunga ko‘ra, har qanday jismoniy mashqlar mashg‘ulotning aniq vazifalaridan, metodlari va tashkil

qilish formalaridan qat’iy nazar, aholining salomatligini mustahkamlanishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining SH.M Mirziyoyev Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. Toshkent-2017 y 145-b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-3907-sonli qarori. www.lex.uz
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martdagi “Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida PQ-5368-sonli farmoni www.lex.uz
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-5924-sonli farmoni/ Xalq so‘zi gazetasi. 25-yanvar 19-son. 1-3-bet
5. Kerimov F.A Sport kurashi nazaryasi va uslubiyoti. UzDJTI nashriyot-manbaa bo‘limi. 2018. 198-190 b
6. Kerimov F.A Yakka kurash elementlariga ega bo‘lgan harakatli o‘yinlar. Ilmiy texnika axboroti-press, 2020.-79 b
7. Kerimov F.A Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar. Toshkent, 2021, 334 b

KORXONALARDA ISHLAB CHIQRISH RISKLARINI BAHOLASH USULLARI VA ULARNI KAMAYTIRISH YO‘LLARI

*Muftaydinov Qiyomiddin Xamdamovich, i.f.d.,
Andijon mashinasozlik instituti “Iqtisodiyot” kafedrasida professori*

Yusupova Robiya

Andijon mashinasozlik instituti “Iqtisodiyot” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Tel: +998 90 217 55 32

E-mail: https://t.me/yusupova_0801

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada, korxonalar tomonidan ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirish jarayonidagi risklarni tahlil qilish, baholash va boshqarish muammosi bugungi kunda O‘zbekiston iqtisodiyotidagi dolzarb muammolardan biri ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan. Ushbu risklarning oldini olish uchun esa sug‘urta vositalaridan foydalanish hollarida, sug‘urtalangan shaxsga yangi xaridorlarni topish, tovarlarni qaytarish zarurati bilan bog‘liq zararlar qoplashlari bayon etilgan.*

***Аннотация.** В данной статье показано, что проблема анализа, оценки и управления рисками в процессе производственной деятельности предприятий на сегодняшний день является одной из актуальных проблем в экономике Узбекистана. В целях предотвращения данных рисков в случае использования страховых средств указано, что застрахованному лицу будут возмещены убытки, связанные с необходимостью поиска новых покупателей и возврата товара.*

***Annotation.** This article shows that the problem of analysis, assessment and risk management in the process of production activities of enterprises today is one of the urgent problems in the economy of Uzbekistan. In order to prevent these risks in the case of using insurance funds, it is indicated that the insured person will be reimbursed for losses associated with the need to find new buyers and return the goods.*

***Kalit so‘zlar:** risk, xavflarni bashorat qilish, sug‘urta, raqobat, diversifikatsiya, mablag‘larni zaxiralash.*

***Ключевые слова:** риск, прогнозирование риска, страхование, конкуренция, диверсификация, резервные фонды.*

***Key words:** risk, risk forecasting, insurance, competition, diversification, reserve funds.*

Risk jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy hayotining ajralmas qismi bo‘lib, bozor sharoitida faoliyat yurituvchi har qanday tashkilot faoliyatining barcha sohalari va yo‘nalishlari bilan muqarrar ravishda hamroh bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy korxonaning normal hayotiyligining asosiy va ajralmas mezoni yuqori boshqaruvning qat’iy ilmiy asosga tayangan holda, xavflarni bashorat qilish, oldini olish, oqilona nazorat qilish va samarali boshqarish qobiliyatidir. Risk boshqaruv bilan bog‘liq bo‘lib, boshqaruv qarorlarining samaradorligi, asosliligi va o‘z vaqtida qabul qilinishiga bevosita bog‘liqdir.

Korxonada risklarni boshqarish “xavf – menejmenti” tushunchasi bilan o‘zaro bog‘liqdir.

Xavfni boshqarish mumkin bo‘lishi kerak, ya’ni xavf hodisasining yuzaga kelishini iloji boricha oldindan bashorat qilish va xavf darajasini pasaytirish uchun tegishli choralarni qo‘llash uchun ma’lum choralar qo‘llanilishi kerak. Bugungi kunda sanoati rivojlangan mamlakatlarda korxonalar risklarini boshqarishning ikkita uslubiy yondashuvi keng tarqalgan:[1]

- Eski yondashuvda, aksariyat tashkilotlarning rahbarlari an’anaviy ravishda risklarni boshqarishni ixtisoslashgan va asosli faoliyat deb bilishadi, bu sug‘urta va valyuta risklarini boshqarishga tegishli.
- Yangi yondashuv xodimlar va menejerlarning butun tarkibini butun risklarni boshqarishga qaratishdir. O‘zbekistonda, bizning fikrimizcha, an’anaviy ravishda korxonalar risklarini boshqarishda eski yondashuv qo‘llaniladi, bu umuman faoliyatning rivojlanishiga sezilarli darajada to‘sqinlik qiladi.

Bozorda yetakchi o‘rinni egallashga intilayotgan va maksimal foyda olishni xohlaydigan korxonalar risklarni boshqarishdagi o‘zgarishlar, yangi qarashlar va yondashuvlardan uzoq turolmaydi. Natijada, tashkilotning o‘z maqsadlariga erishishiga to‘sqinlik qilishi mumkin bo‘lgan barcha ichki va tashqi xavflarni hisobga olish kerak.

Korxonalar tomonidan ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirishda xavflarni tahlil qilish, baholash va boshqarish muammosi bugungi kunda O‘zbekiston iqtisodiyotidagi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston iqtisodiyotida sodir bo‘lgan o‘zgarishlar nazariy va amaliy xususiyatga ega bo‘lgan va iqtisodiyotning sanoat sektorining barqaror ishlashi va rivojlanishi uchun juda muhim bo‘lgan bir qator munozarali va dolzarb muammolarni ochib berdi.

Bozor munosabatlari sharoitida boshqaruv jarayonining alohida elementlarining roli va ahamiyati tubdan o‘zgaradi, shuning uchun korxonada ularni tahlil qilish, baholash va tashkil etishga mavhum yondashuvlar ham o‘zgarimoqda. Raqobat muhiti vujudga kelgan hozirgi davrda sanoat korxonalarida iqtisodiy va ishlab chiqarish xatarlarini boshqarish sohasidagi hal etilmagan muammolar soni sezilarli darajada oshdi.

Ishlab chiqarish xavfi mahsulot, tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish, ishlab chiqarish faoliyatining har qanday turini amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda tadbirkorlar xom ashyodan noto‘g‘ri foydalanish, tannarxning ko‘tarilishi, ish vaqtini yo‘qotishning ko‘payishi va boshqa muammolarga duch kelishadi.

Ishlab chiqarishning yangi usullaridan foydalanish.

Hozirgi vaqtda statistik usullar va xavflarni baholash modellari to‘liq ishlab chiqilgan bo‘lib, ular iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarda aniqlangan xavfni miqdoriy tahlil qilish uchun ko‘pincha qo‘llaniladi. Ammo yaqinda analitik usullar korxonaning risk darajasini aniqlash va baholashning eng yangi va istiqbolli usullaridan biri sifatida birinchi o‘ringa chiqdi.[4] Kompaniya rahbariyatining vazifasi xavf darajasini pasaytirishdir. Buning uchun turli xil usullar qo‘llaniladi: diversifikatsiya, sug‘urta, cheklash, kutilmagan xarajatlarni qoplash uchun mablag‘larni zaxiralash, xavfni tarqatish, yaqinlashib kelayotgan tanlov va natijalar haqida ko‘proq ma’lumot olish.

Ishlab chiqarish xavfini baholashning ishlab chiqilgan metodologiyasi, shu jumladan ishlab chiqarish xavfi namoyon bo‘lishining asosiy turlarini aniqlash, ishlab chiqarish xavfi namoyon bo‘lishining asosiy turlarining xavf yaratuvchi omillari va subfaktorlarini aniqlash, xavf yaratuvchi omillar dinamikasini tavsiflovchi ko‘rsatkichlarni aniqlash, regressiya tenglamalarini yaratish. Ishlab chiqarish xavfining namoyon bo‘lishining asosiy turlari uchun, xavfni yaratuvchi

omillarning o‘zaro ta‘sirini hisobga olgan holda, umumiy xavfni aniqlash, xavfning o‘zaro ta‘sirini hisobga olgan holda ishlab chiqarish xavfning asosiy ko‘rinishlarining dinamikasini baholash va bashorat qilish imkonini beradi.[3]

Jami xavf uning namoyon bo‘lishining asosiy turlarini qo‘shib hisoblab chiqiladi, pul shaklida taqdim etiladi. U nafaqat rejalashtirilgan davr uchun, balki xavf omillarining rivojlanishini hisobga olgan holda uzoqroq davrlar uchun ham ishlab chiqarish xavfi darajasini aniqlash uchun ishlatiladi. Olingan natijalarni tahlil qilib, ishlab chiqarish xavfi darajasiga katta ta‘sir ko‘rsatadigan xavf-xatarni yaratuvchi omillarni aniqlash mumkin.

Har bir aniq holat uchun risklarni boshqarishning barcha sanab o‘tilgan usullarini bir-biriga nisbatan qo‘llash samaradorligi qiyosiy tahlil orqali baholanishi mumkin. Kichik yo‘qotishlar uchun, masalan, ularning paydo bo‘lish ehtimolidan qat’i nazar, xavfni qabul qilish tavsiya etiladi. Kichik yo‘qotishlar uchun, ularning paydo bo‘lish ehtimolidan qat’i nazar, shuningdek, ularning yuzaga kelish ehtimoli past bo‘lgan taqdirda maqbul yo‘qotishlar uchun bron qilish tavsiya etiladi. Prognoz qilingan yo‘qotishlar miqdori ortishi bilan xavfni sug‘urta qilish tavsiya etiladi.[6] Yo‘qotishlar ehtimoli birga teng bo‘lgan va yo‘qotishlar miqdori “o‘rtacha” yoki “yuqori” deb tavsiflangan hollarda, ekspertlar xavfdan qochishni tavsiya qiladi. Eng yaxshi natijaga faqat korxonalar xatarlarini kamaytirishning turli usullaridan kompleks foydalanish bilan erishish mumkin.

Shuni ta‘kidlash kerakki, bugungi kunda O‘zbekiston korxonalarini beqaror siyosiy va ichki iqtisodiy muhitga duch kelishlari mumkin. Iqtisodiy va siyosiy vaziyat deyarli boshqaruvga bog‘liq bo‘lmagan va korxonalar darajasida ba‘zi qarorlar va choralar qabul qilish orqali himoyalaniishi mumkin bo‘lmagan xavflarni birinchi o‘ringa qo‘yadi. Bu korxonalarining sug‘urta kompaniyalari tomonidan qoplanishi mumkin bo‘lgan xavflarni sug‘urtalashga, jumladan yong‘inlar va boshqa favqulodda vaziyatlar natijasida korxonalar mulkining shikastlanishi va

yo‘qolishi bilan bog‘liq klassik risklarni, xodimlarni baxtsiz hodisalardan sug‘urtalashga qiziqishning yo‘qligini aniqlaydi. ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar, uchinchi shaxslar oldidagi javobgarlik.

O‘zbekistonning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda shuni ta’kidlash kerakki, risklarni boshqarish sohasidagi yetakchi mutaxassislarining fikriga ko‘ra, mahalliy korxonalar uchun eng muhimi - bu investitsion risklar, shartnomalarni bajarmaslik xavfi, bozor kon’yunkturasining o‘zgarishi, raqobatning kuchayishi, ishlab chiqarilgan mahsulotlarga bo‘lgan talab, kutilmagan xarajatlar va daromadlarning kamayishi, mulkni yo‘qotish xavfi, shuningdek noto‘g‘ri soliqqa tortish xavfi mavjuddir.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, ushbu risklarning oldini olish uchun sug‘urta vositalaridan foydalanish imkoniyatlari haqida gapirganda, shuni ta’kidlash kerakki, bunday risklarni sug‘urtalashga misol sifatida tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari duch keladigan xavflardan sug‘urta himoyasini ta’minlaydigan savdo kreditini sug‘urtalashdir. Ba’zan, shuningdek, ko‘rsatilgan sabablarga ko‘ra oldindan tuzilgan shartnomalar bo‘yicha tovarlarni etkazib berishning imkoni bo‘lmaganda, shuningdek, xaridor tovarni qabul qilishdan bosh tortgan taqdirda sug‘urta shartnomalarini tuzish amaliyoti ham qo‘llaniladi.[5] Bunday hollarda sug‘urtalangan shaxsga yangi xaridorlarni topish, tovarlarni qaytarish zarurati bilan bog‘liq zararlar qoplanadi. To‘lovga layoqatsiz sheriklar bilan shartnomaviy munosabatlarga kirishish xavfi moliyaviy ahvoli yomonligi sababli o‘z majburiyatlarini bajara olmaydigan etkazib beruvchilar bilan resurslarni sotib olish bo‘yicha shartnomalar tuzishda ham namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. АЛЬГИН А.П. Риск в предпринимательстве / А. П. АЛЬГИН. - Спб. : Питер, 2019. – 340б.

2. Алексеев П.Д. Финансово-экономическое состояние предприятия / П.Д. Алексеев. - М.:Издательство «ПРИОР», 2018. – 340б.
3. Артеменко В.Г., Белендир М.В. Финансовый анализ: Учебное пособие. М.: ДИС НГАЭиУ, 2017. – 645б.
4. Бахов В. П. Анализ финансовой устойчивости и процедуры, связанные с банкротством. М.: Ось - 89, 2017. – 546б.
5. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения / В. М. Гранатуров. - М.: Дело и Сервис, 2017. - 512 б.
6. Илюхина М.С., Анализ финансово-экономической деятельности предприятия.- М.: Дело и сервис, 2018. – 489б.

INNOVATION STRATEGIYALARNING TURLARI VA KO‘RINISHLARI

*Odilova Zarnigor,
Andijon Mashinasozlik instituti,
“Iqtisodiyot” fakulteti Menejment yo‘nalishi 4-kurs talabasi*

Аннотация. Hozirgi paytdagi korxonalar iqtisodiyoti uchun xos bo‘lgan murakkab holat avval amalda bo‘lgan boshqaruvning ma‘muriy buyruqbozlik tizimi bilan bog‘liqdir. U resurslarni ishlab chiqarishning haqiqiy ehtiyojlarini hisobga olmasdan markazlashtirilgan holda rejalashtirish va taqsimlash, davlat byudjeti hisobidan ishlab chiqarish investitsiyalarini tekinga moliyalashtirish, ishlab chiqaruvchilarning yakka hokimligi, mulkchilikning davlat shaklidan farqlanuvchisining yo‘qligi va xo‘jalik yuritishning bir turdagi shakllarini ko‘zda tutadi.

Аннотация: Сложная ситуация, характерная для современной экономики предприятия, связана с действовавшей ранее административно-командной системой управления. Он предусматривает централизованное планирование и распределение ресурсов без учета реальных потребностей производства, бесплатное финансирование производственных вложений из государственного бюджета, монополии производителей, отсутствие формы собственности, отличной от государственной, и тип хозяйственного ведения.

Annotation: The complex situation that is typical for the economy of the enterprise now is associated with the administrative command system of Management, which was previously in practice. It

provides for centralized planning without taking into account the actual needs of the production of resources and taqsimlash, free financing of production investments from the account of the state budget, the individual municipality of producers, the absence of a distinguishing entity from the state form of ownership and some form of Economic Conduct.

Kalit soʻzlar: *Yangilik, shiddatli dinamika, xuquq, samara, yangi texnologiyalar, innovatsion faoliyat, jahon tajriba.*

Ключевые слова: *Инновации, интенсивная динамика, право, эффективность, новые технологии, инновационная деятельность, мировой опыт.*

Keywords: *Innovation, fierce dynamics, power, samara, new technology, innovation activity, world experience.*

Oʻzbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohatlar iqtisodiy jarayonlarni takomillashtirish har taraflama oʻzgartirishga qaratilgan. Uzoq muddatda korxonani samarali faoliyat koʻrsatishi, uning raqobatbardoshligini oshirish va rivojlanishning yuqori darajalariga erishish korxonaning innovatsion faolligi darajasi va innovatsion faoliyat diapazoni kengligi bilan belgilanadi. Iqtisodiyotning yangilanishi innovatsiyalarga bogʻliqlik ekan, ushbu masalaga jiddiy yondoshish talab etiladi. Oʻzbekiston Prezidenti ham ushbu soxaga katta eʼtibor berib 2022 yilning 21-dekabridagi Oliy Majlisga va xalqqa qilgan Murojaatnomasida innovatsiya masallariga bir necha bor toʻxtab oʻtdilar va jumladan shunday dedilar: “Bu yil ilm-fan va innovatsiyalarga 1,5 trillion soʻm yoʻnaltirildi. Bu – 2017-yilga nisbatan qariyb 6 barobar koʻp, degani. Olimlarning ish haqi ham 4,5 barobar oshirildi. Bularning barchasi hisobidan nano va biotexnologiyalar, raqamli geologiya kabi 18 ta yangi ilmiy yoʻnalish tashkil etildi. Kelgusi yili ilm-fan va innovatsiyalarga 1,8 trillion soʻm ajratiladi”.¹²

“Innovatsiya” soʻzi ingliz tilidan oligan boʻlib “yangilik va yangilik kiritish” deganini maʼnosi bildiradi. Bu yangilik zamirida yangi tartibni, yangi odatni, yangi uslubni, kashfiyotni tushunish lozim. Yangilikni bozorga kiritish jarayonini tijoratlashish jarayoni deb atash lozim. Yangilikning paydo boʻlishi va uni xayotga

¹² Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 21.12.2022 y.

tatbiq etilishi oraligʻidagi vaqt innovatsion loyixasi deb ataladi. Kunlik amaliyotda otdada, yangiliklar, yangilik kiritish, innovatsiya tushunchalarini oʻxshatish koʻp uchraydi. Qachonki xar qanday kashfiyotlar, yangi voqealar xizmatlar va metodlar xillari tarqalishiga qabul qilinsa (tijoratlashish) oʻshanda xalq ommasi tomonidan tan olinadi.¹³

Innovatsion strategiya kutilayotgan natijalar, loyihalarning investitsiya xatarlari yuqori darajadagi noaniqlik sharoitida tashkilot maqsadlariga erishishning radikal vositalaridan biri sifatida tan olingan. Innovatsion strategiyalar bir nechta maxsus strategiyalarga boʻlinadi: mahsulot, funktsional, resurs va tashkiliy - boshqaruv.

Asosiy yoki mos yozuvlar ishlab chiqish strategiyalari universaldir. Ular intensiv, integratsiya va diversifikatsiyani rivojlantirish strategiyalarini oʻz ichiga oladi. Intensiv rivojlanish bilan, ichki va tashqi imkoniyatlardan yaxshiroq foydalanish orqali tashkilotning potentsialining jadal oʻsishi kuzatiladi. Integratsiyani rivojlantirish tashkiliy va boshqaruv innovatsiyalari bilan bogʻliq boʻlib, tarkibiy oʻzgarishlarga qaratilgan. Diversifikatsiyani rivojlantirish mavjud mahsulotlarga qoʻshimcha ravishda yangi mahsulotlar va texnologiyalarni yaratishga qaratilgan.

Innovatsion strategiya - bu tashkilot (korporatsiya, firma) maqsadlariga erishish vositalaridan biri boʻlib, u oʻzining yangiligi bilan boshqa vositalardan, birinchi navbatda, ushbu tashkilot va, ehtimol, sanoat, bozor va isteʼmolchilar uchun farq qiladi. Umuman olganda strategiyalar, xususan, innovatsion strategiyalar tashkilotning potentsialini rivojlantirish va undan foydalanishga qaratilgan boʻlib, ular tashqi muhitning oʻzgarishiga reaksiya sifatida qaraladi.

---

¹³ Махмудов Э.Х., Исаков М.Ю. Бизнес планирование. Учебное пособие. – Т.: Издательство Литературного фонда Союза писателей Узбекистана, 2004. - 160с

Shuning uchun innovatsion strategiyalarning xilma-xilligi korxonaning ichki muhiti tarkibiy qismlarining tarkibi bilan belgilanadi.¹⁴

Innovatsion strategiyalar quyidagilar bo‘lishi mumkin:

1. Tashkilotning yangi mahsulotlar, texnologiyalar va xizmatlarni olishga qaratilgan innovatsion faoliyati;
2. Tadqiqot va ishlanmalar, ishlab chiqarish, marketing va boshqaruvda yangi usullarni qo‘llash;
3. Yangi tashkiliy tuzilmalarga o‘tish;
4. Resurslarning yangi turlarini qo‘llash va an’anaviy resurslardan foydalanishga yangi yondashuvlar.

Shunday qilib, ichki muhitga nisbatan innovatsion strategiyalar bir nechta katta guruhlariga bo‘linadi: mahsulot (yangi mahsulotlar, texnologiyalar va xizmatlarni yaratish va amalga oshirishga qaratilgan portfel, tadbirkorlik yoki biznes strategiyalari); funktsional (ilmiy-texnik, ishlab chiqarish, marketing, xizmat ko‘rsatish); resurs (moliyaviy, mehnat, axborot va moddiy-texnikaviy); tashkiliy va boshqaruv (texnologiyalar, tuzilmalar, usullar, boshqaruv tizimlari). Bu maxsus innovatsion strategiyalar.

Strategik va loyihalarni boshqarish nazariyasi va amaliyoti keng ommalashgan bir qator universal strategiyalarni ishlab chiqdi. Bunday strategiyalar odatda «asosiy» yoki «mos yozuvlar» deb ataladi. Ular kompaniyaning raqobatdosh ustunliklarini rivojlantirishga qaratilgan, shuning uchun ularni kompaniyaning «rivojlanish strategiyalari» yoki «o‘sish strategiyalari» deb ham atashadi. Asosiy rivojlanish strategiyalari ko‘pincha quyidagi guruhlariga bo‘linadi:

1. Intensiv rivojlanish strategiyalari;
2. Integratsiyani rivojlantirish strategiyalari;

---

¹⁴Губарев В.Г. Основы экономики и предпринимательства: Учеб. пособ. –Ростовна-Дону: Феникс, 2003. –287 с.

3. Diversifikatsiyani rivojlantirish strategiyalari;
4. Kamaytirish strategiyalari.

Ushbu guruhlarning har biri bevosita innovatsion strategiyalarga ega. Boshqa strategiyalar ba’zi innovatsion jihatlarga ega. Asosiy strategiyalar firmaning raqobatdosh ustunliklarini rivojlantirishning umumiy qabul qilingan yo‘nalishlarini aks ettiradi. Ular muqobil strategiyalarni tanlashda standart kataloglar sifatida foydalaniladi.¹⁵

Innovatsion strategiyalar loyiha, firma va korporativ boshqaruv uchun ayniqsa qiyin sharoitlarni yaratadi. Bu shartlarga quyidagilar kiradi:

- Natijalarning noaniqlik darajasini oshirish. Juda murakkab strategik menejment vaqt, xarajatlar, sifat va samaradorlik nuqtai nazaridan natijalarning noaniqlik darajasining keskin oshishi bilan bog‘liq qiyinchiliklar bilan to‘ldiriladi, bu esa innovatsion risklarni boshqarish kabi o‘ziga xos funksiyani ishlab chiqish zarurligini keltirib chiqaradi;
- Loyihalarning investitsiya xatarlarining oshishi. Investitsion risklar hal etilayotgan vazifalarning yangiligi, ya’ni innovatsion komponentning qo‘shilishi tufayli ortadi. Loyihalarni boshqarishning murakkabligiga o‘rta muddatli va ayniqsa uzoq muddatli loyihalar ustunlik qiladigan innovatsion loyihalar portfelining tuzilishi bilan bog‘liq qiyinchiliklar qo‘shiladi. Investitsiyalarni jalb qilish uchun yanada qiyinroq ish talab etiladi, chunki ko‘proq xavfli investorlarni topish kerak. Shuningdek, innovatsiya va investitsiya jarayonlarini yanada moslashuvchan muvofiqlashtirish talab etiladi. Boshqacha aytganda, ushbu tashkilotning boshqaruv tizimi oldida boshqaruvning sifat jihatidan yangi ob’ekti - innovatsion-investitsiya loyihasi paydo bo‘ladi;

---

¹⁵Бринк И.Ю., Савельева Н.А. Бизнес-план предприятия. Теория и практика F Серия «Учебники и учебное пособие» - Ростов Дон. «Феникс», 2003. -384 с.

- Innovatsion qayta qurish tufayli tashkilotdagi o‘zgarishlar oqimining ortishi. Har qanday innovatsion strategiyani amalga oshirish korxonani qayta qurish yoki ular aytganidek, uni qayta qurish muqarrarligi bilan bog‘liq. Chunki kamida bitta element holatining o‘zgarishi barcha boshqa elementlarning holatini o‘zgartirishga olib keladi. Ushbu strategik o‘zgarishlar oqimlari barqaror davom etayotgan ishlab chiqarish jarayonlari bilan birlashtirilishi kerak. Innovatsion strategik o‘zgarishlar oqimi, shuningdek, mahsulotlar, texnologiyalar, talab, tovarlar, tashkilotning turli xil hayot davrlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Innovatsion strategik o‘zgarishlar oqimlarini boshqarish, ya’ni logistika tamoyillarini qo‘llash muammolari mavjud;

- Tashkilot rahbariyatidagi qarama-qarshiliklarning kuchayishi. Innovatsion strategiyalarni tanlash va amalga oshirish muqarrar ravishda turli boshqaruv guruhleri va tashkilotning alohida rahbarlari o‘rtasida manfaatlar va boshqaruvga yondashuvlar to‘qnashuvini keltirib chiqaradi. Bu manfaatlar uyg‘unligini va strategik, ilmiy-texnikaviy, moliyaviy va ishlab chiqarishni boshqarish qarorlarini, shuningdek marketing qarorlarini muvofiqlashtirishni ta’minlash uchun talab qilinadi.

Strategiyani tanlashning ahamiyati shundagi, strategiyani tanlash innovatsiya muvaffaqiyatining kalitidir. Agar firma o‘zgaruvchan vaziyatlarni oldindan ko‘ra olmasa va ularga o‘z vaqtida javob bermasa, inqirozga duch kelishi mumkin.¹⁶

Strategiyani tanlash innovatsiyalarni boshqarish tsiklining eng muhim tarkibiy qismidir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida menejerning yaxshi mahsulotga ega bo‘lishining o‘zi yetarli emas, u raqobatchilardan ortda qolish uchun yangi

---

¹⁶ Мескон М. и другие. Основы менеджмента. Пер с англ. -Москва: «Дело», 1992

texnologiyalarning paydo bo‘lishini diqqat bilan kuzatishi va o‘z korxonasida joriy etishni rejalashtirishi kerak.¹⁷

Strategiya qaror qabul qilish jarayoni bilan birlashtirilishi mumkin. Ikkala holatda ham maqsadlar (strategiya ob’ektlari) va maqsadlarga erishish vositalari (qarorlar qabul qilinadi) mavjud.

Aniq ifodalangan strategiya innovatsiyalarni rag‘batlantirish uchun muhimdir.

Strategiya deganda ma’lum bir korxonaning (firmaning) raqobatchilarga nisbatan hayotiyli va qudratini mustahkamlash yo‘lidagi o‘zaro bog‘langan harakatlar majmui tushuniladi.

Boshqacha qilib aytganda, strategiya - bu sizning maqsadlaringizga erishish uchun batafsil, keng qamrovli, keng qamrovli rejadir.

Ilmiy izlanishlarimizga yakun yasab shuni aytish mumkinki, fan-texnika taraqqiyotining asosiy tarkibiy qismlaridan biri innovatsion faoliyat bo‘lib, iqtisodiy rivojlanishning mazkur yo‘nalishida faollikni ta’minlovchi omillarni, shuningdek innovatsion strategiyani ishlab chiqarish uchun asos ishlab chiqarishning hayot nazariyasi, kompaniyaning bozordagi ilmiy-texnik siyosati va uning ilmiy-texnik siyosati o‘ta muximdir.

Innovatsion strategiyalarni tanlashda korxonalar quyidagi turlariga e’tiborni qaratishi kerak:

1. Hujumkor – o‘z rivojlanishi tadbirkorlik faoliyatiga asos soluvchi firmalar uchun xosdir. Bu kichik innovation firmalar uchun xosdir.

2. Himoyaviy – mavjud bozorlarda kompaniyaning boshqaruvbardosh mavqeini saqlab qolishga olish. Bunday strategiyani yaratishda yangilanish jarayonida foyda-xarajat nisbatini faoldan iborat.

---

¹⁷Фатхудинов Р. А Система менеджмента. - М.: «Инфра-М», 1997

3. Imitatsiya - kuchli bozor va texnologiya mavqega ega firmalar tomonidan ishlab chiqilgan.

4. Taqlid strategiyasi bozorga ma’lum innovatsiyalarni chiqarishda pioner bo‘lmagan firmalar tomonidan ishlab chiqilgan. Shu bilan birga innovatsion firmalar yoki kichik ishlab chiqarish korxonolari bozorga innovatsiyalarning iqtisodiy iste’mol xususiyatlari yangilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 21.12.2022 y. www.turkiston.uz
2. Махмудов Э.Х., Исаков М.Ю. Бизнес планирование. Учебное пособие. – Т.: Издательство Литературного фонда Союза писателей Ўзбекистана, 2004. - 160с.
3. Губарев В.Г. Основы экономики и предпринимательства: Учеб. пособ. – Ростовна-Дону: Феникс, 2003. –287 с.
4. Бринк И.Ю., Савельева Н.А. Бизнес-план предприятия. Теория и практика F Серия «Учебники и учебное пособие» - Ростов Дон. «Феникс», 2003. -384 с.
5. Мескон М. и другие. Основы менеджмента. Пер с англ. -Москва: «Дело», 1992
6. Фатхудинов Р. А Система менеджмента. - М.: «Инфра-М», 1997
7. <http://senat.uz/>
8. <http://www.budgetrf.ru/>
9. <http://www.press-service.uz>
10. <http://www.gov.uz/>
11. <http://www.tsue.uz>.
12. <http://www.press-review.uz>.
13. center-yf.ru/data/stat/problems-...

O‘SMIRLIK DAVRIDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKILLANISH OMILLARI.

Xudaynazarov Suhrob Ikrom o‘g‘li
Xalqaro Islom Akademiyasi, magistrant.

E-mail: [Sukhrobkhudaynazarov.@gmail.com](mailto:Sukhrobkhudaynazarov@gmail.com)

Annotsiya: *Mazkur maqolada o‘smirlarda deviant xulq-atvor shakllanish omillari haqida nazariy ma‘lumotlar handa tahlillari bayoni va ijtimoiy-psixologik yondashuvlar berilgan. Voyaga yetmaganlarning xulqiy og‘ish tendensiyalari va ularga sabab bo‘luvchi muamolari. Bola shakllanishida oilaning o‘rni va dinning hamiyatili tomonlari. Notinch oilalardagi bolalarning xulq-atvorda og‘ishishga bolgan moillikning yuqori bo‘lishi.*

Аннотация: *В данной статье рассмотрены факторы формирования девиантного поведения у подростков и социально-психологический подход. Поведенческие тенденции несовершеннолетних и проблемы, которые их вызывают. Роль семьи в формировании ребенка и важные аспекты религии. Высокая склонность к девиации в поведении детей из неблагополучных семей.*

Annotation: *In this article, the factors of the formation of deviant behavior in adolescents and the socio-psychological approach. Behavioral tendencies of minors and the problems that cause them. The role of the family in the formation of a child and the important aspects of religion. High propensity to deviation in behavior of children from troubled families.*

Kalit so‘zlar: *deviant xulq-atvor, omillar, sabablar, ijtimoiy-psixologik, shaxs shakllanishi, me‘yor va qoidalar, qimmatli yo‘nalishlar, oila va dinning ahamiyati.*

Ключевые слова: *девиантное поведение, факторы, причины, социально-психологические, формирование личности, нормы и правила, ценностные ориентиры, семья и важность религии.*

Key words: *deviant behavior, factors, causes, social-psychological, personality formation, norms and rules, valuable directions, family and the importance of religion.*

Bugungi kunda voyaga yetmaganlar orasida turli xil huquqbuzarlik, o‘z-joniga qasd qilish tendensiyalari, narkotik moddalarni iste‘mol qilish kabi salbiy illatlarning paydo bo‘lishi va kuchayshi dolzarb muammoga aylanmoqda. Deviant xulq-atvor shakllari o‘zaro bog‘liq bo‘lib ularning biri ikkinchisini olib keladi. Bundan tashqari yoshlarda taqlidchanlik yuqori bo‘lib o‘zlaring do‘stlar davrasida shunday xulqiy og‘ishganlarga ergashishga moilik yuqori bo‘ladi. Bu shuni ko‘rsatadiki bola shakllanishida muhitning ro‘li ham yuqori bo‘ladi. Deviant xulq-

atvor muammosi ko‘plab ilm doiralar-falsafa, pedagogika va psixologiya, sotsiologiya va ijtimoiy ish nazariyasi, kriminologiya, tibbiyot va boshqa ijtimoiy inistut bo‘lgan mahallarni ham oziga qamrab oladi.

Og‘uvchi xulq (deviant, lot. deviatio – og‘ish) deb, kishining qilmishlari, faoliyati turi odatiy, umum e’tirof etilgan me’yorlardan farq qiladigan yoki u o‘zi a’zosi bo‘lgan jamiyat tomonidan qabul qilingan me’yorlarga mos kelmay, barqaror ravishda ularning ijtimoiy me’yorlaridan og‘ishida namoyon bo‘ladigan axloqqa aytiladi. “Me’yor” (lot. - norma) atamasining asosiy ma’nolaridan biri bu o‘rnatilgan o‘lchov, biror narsaning o‘rtacha qiymati. Demak, deviant xulqli shaxs deb, birinchi navbatda, axloqiy jihatdan qarindosh-urug‘lari va do‘stlarining ko‘nglini og‘ritadigan va atrofdagilarning hayoti uchun xavf tug‘diradigan shaxslarga (individlarga) aytiladi. Katta yoshdagi individ avval boshdanoq ichki maqsadga intilish kuchiga ega bo‘lib, shunga ko‘ra, faolligining barcha ko‘rinishlari yuzaga chiqadi. V.A. Petrovskiyning fikricha , bu o‘ziga xos muvofiqlik postulati (isbotsiz qabul qilinadigan qoida)da ifodalanadi. Bu o‘rinda har qanday ruhiy jarayonlar va xulqiy xatti-harakatlarning boshlang‘ich moslashuv yo‘nalishi haqida so‘z yuritilmoqda. Muvofiqlik postulatlarini uch turga ajratiladi: gomeostatik, gedonik, pragmatik (huzur-halovatga intilish insonga xos xislat deb hisoblovchi axloqiy ta’limot).

— Gomeostatik variantida muvofiqlik postulati muhit bilan o‘zaro munosabatlardagi ziddiyatlarni bartaraf qilish, ruhiy zo‘riqish darajasini pasaytirish, muvozanat o‘rnatish shaklidagi talablar kabi namoyon bo‘ladi.

— Gedonik variantida kishining harakatlari ikki birlamchi affekt: qoniqish va azob orqali aniqlanadi; axloqning namoyon bo‘lishi esa qoniqishni maksimalashtirish va azobni kamaytirish sifatida izohlanadi.

— Pragmatik variant maqbullashtirish tamoyilidan foydalanadi, bunda diqqat markaziga axloqning tor amaliy jihati: foyda, naf yoki muvaffaqiyat qo‘yiladi.

Demak, kishining voqelik (borliq) bilan o‘zaro aloqalarining tahlili deviant axloqni baholashning asosi bo‘lib xizmat qiladi, zero me‘yorning hukmron tamoyili shaxsning nimagadir yoki kimgadir (ya‘ni real borliqqa) moslashuvidan kelib chiqadi.[1]

Devian xulq-atvor shakilanishida turli xil omillar mavjud bo‘lib ular asosan 6 ta yondashuv fanga tadbiq qilingan:

- 1) Biologik-genetik yondashuv
- 2) Sotsiologik yondashuv
- 3) Kriminogen yondashuv
- 4) Ijtimoiy-psixologik
- 5) Shaxsiyatli yondashuv
- 6) Motivatsion-patologik yondashuv

Yuqoridagi ilmiy nazariyalardan eng muhimlaridan biri ijtimoiy-psixologik yondashuvda deviant xulq-atvorning shaklanishini tahlil qilamiz.[3:6-b]

Ijtimoiy-psixologik yondashuv. Delikvent muhitni xarakterlovchi mazkur yondashuvning muhim tushunchasi jinoiy kriminal submadaniyat ta‘rifi hisoblanadi.

Jinoiy submadaniyat - jamiyatning cheklangan qismiga, jinoiy yo‘nalishdagi fuqarolarga nisbatan bo‘lgan ma‘naviy hayotdir. Jinoiy submadaniyat huquqbuzarlarni birlashtiradi, ularning axloqini tartibga soluvchi sifatida chiqadi. Lekin uning asosiy xavfi shundaki, u jamiyat ongini buzib ko‘rsatadi, jinoiy tajribani boshqa shaklga aylantiradi, aholining odamiyligini zaiflashtiradi, yoshlarni ijtimoiylashtirish jarayonini susaytiradi, ma‘lum huquqiy me‘yorlarni buzishning (masalan, soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash) maqsadga muvofiqligi to‘g‘risida jamoatchilik fikrini shakllantiradi, ayrim toifadagi jinoyatchilarning ijobiy qiyofasini yaratadi, aksincha, huquqni muhofaza qiluvchi organlarga yordam beruvchi fuqarolarni qoralaydi. Boshqacha aytganda, bu jihatdan jinoiy

submadaniyat umumiylikni, avvalambor, yoshlar muhitini kriminallashtirishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Submadaniyatning markaziy elementi kriminal psixologiya, ya’ni jinoiy hayot tarzi va huquqbuzarlik sodir etilishini oqlovchi va rag‘batlantiruvchi odamlar ongida yozilmagan ijtimoiy qadriyatlar va tasavvurlar tizimi hisoblanadi.

Rus psixologi V.L.Vasilyev jinoyatchilarning turli toifalarini tadqiq qilib, yaqin muhitning salbiy ta’siri, ularni ijtimoiylashtirish darajasining pastligi va egotsentrizmni ta’kidlab o’tadi. Masalan, 85 % ga yaqin shaxsga qarshi jinoyatlar, jabrlanuvchilar bilan ish bo’yicha, qarindoshlik, shaxsiy va boshqa yaqin aloqalar bilan bog‘liq shaxslar tomonidan sodir etiladi, ya’ni jinoyat munosabatlar keskinlashuvi oqibatida yuzaga kelgan ziddiyatning yakunlovchi bosqichi hisoblanadi. Muallif og‘uvchi axloqni va delinkventlarni o‘rganish uchun mazkur shaxs a’zosi bo‘lgan ijtimoiy guruhlar bilan chuqur tanishuvni qo‘llash zarur deb hisoblaydi. Uning fikricha, delinkventning eng yaqin muhitida qo‘llanilayotgan o‘zaro munosabatlar tuzilmasini o‘rganish, u a’zosi bo‘lgan ijtimoiy guruhning ruhiyatini bilish shaxs va jamiyatning, individual va jinoyatga moyil ong o‘rtasidagi aloqalarni ochish uchun zarurdir.

Boshqa psixolog S.V. Kudryavsev – delinkvent axloqning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni tahlil qiladi. U mazkur omillarga ijtimoiy kayfiyat, axloq me’yorlari va stereotiplari, guruhiy bosim va guruhiy birdamlik mexanizmlarini, shuningdek, shaxslararo o‘zaro munosabatlar mexanizmini, shaxsda psixologik jarayonlarning shakllanishi, guruhiy va ijtimoiy maqomni qo‘lga kiritishni yoki mahalliy an’analar va udumlarni kiritadi. Mutaxassislarning vazifasi, S.V. Kudryavsevning fikrcha, ijtimoiy-psixologik jarayonlarning sifatli o‘zgarishlarini ochib berish va ular qanday modifikatsiyalarda jinoiy axloqni paydo qiluvchi omillar bo‘lib qolishini ko‘rsatishdan iboratdir. Buning uchun bu ko‘rinishlarni darajasi bo’yicha

ommaviy, guruhiy va individual (yakka tartibda) tizimlashtirish zarur. Bundan tashqari, u qayd etilgan jarayonlarni barqaror yoki ijtimoiy shart-sharoitlar o‘zgarishiga qarab kam o‘zgaradigan va kishining labil xususiyati bevosita bu sharoitlarga bog‘liq bo‘lgan jarayonlarga ajratishni taklif etadi. Bunday holda, shakllanishda va bevosita delikvent shaxslarni hosil qilishda nafaqat turli darajaga, balki turli dinamik xarakteristikalar va tashqi muhit shart-sharoitlari bilan o‘zaro aloqada bo‘lgan ijtimoiy-psixologik omillar ishtirok etadi. Vaziyatli yo‘l-yo‘riqlar, sekin-asta shaxs va guruh tuzilmalarida, omma ongida mustahkamlanib borib, uzoq muddatli hosilalar xususiyatlarini o‘zida kasb etadi, ya’ni labil jarayonlar barqaror jarayonga aylanadi.[3,42-43-b]

O‘spirinlar xulq-atvori buzilishiga olib keladigan sabablarning psixologik xususiyatlari **Z.F.Kamaletdinova** ishlarida yoritilgan. Muallif olib borgan tadqiqotlari natijasida deviant xulqning vujudga kelishi g‘oyaviy-mazmuniy xarakterga ega ekanligini ta’kidlab, uning vujudga kelishiga sabab bo‘luvchi ikki omilni ko‘rsatib o‘tadi: birinchisi o‘quvchining doimiy ravishda qoniqarsiz baho olishi natijasida diqqati, intellektual tushuncha bilan bogliqlik harakatlari pasayib ketadi.

Ikkinchi holatda esa ota-onalarining o‘z bolalariga nisbatan mehrsiz va shafqatsizligi oqibatida talablarga nisbatan tushunmaslik mexanizmi kuchga kiradi.[2]

Bu yoshdagi bolalar uchun muloqotga kirishish ehtiyojining mavjudligi ham juda muhim, lekin u yetakchi emas, faqat tanlagan kasb va yo‘nalishlari bo‘yicha mashg‘ul bo‘lmagan o‘spirinlargina ko‘proq tengdoshlari bilan muloqotda bo‘lishga ehtiyoj sezadilar. Bu yoshdagi bolalar mehnat faoliyati bilan xuddi kattalardek shug‘ullana oladilar.

Ilk o‘spirinlik davrini kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarning shakllanishi uchun senzitiv davr deb hisoblash mumkin. O‘spirinning kasbiy taqdirini tasodifan

yoki noto‘g‘ri hal etilishi murakkab ichki kechinmalarga, ikkilanishlarga, ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Bu esa yigit va qiz hayoti uchun ham, jamiyat uchun ham katta zarar keltiradi. Kasb tanlash vaqtida ilk o‘spirinlar o‘z moyilligi va qobiliyatlarini shaxsiy sifatlar, xususan, nerv sistemasining tipi, analizatorlar xususiyati emotsional-irodaviy sifatlarini ham hisobga olishlari zarur.

Oiladagi nosog‘lom psixologik muhit va oilaviy tarbiyadagi yo‘l qo‘yilayotgan nuqsonlar hamda ta‘lim jarayonida kuzatilayotgan nuqsonlar, bolalar va o‘smirlar yashayotgan mahallalar hayoti, ularning psixologik muhiti voyaga yetmaganlarda xulq og‘ishining kelib chiqishiga o‘z ta‘sirini o‘tkazmasdan qolmaydi.

Jinoyatchi hayotini tarixiy tahlil qilishning boshlang‘ich obyekt sifatida YE.G.Samovichev uning oilasi tuzilmasini va subyektning otasi va onasi bilan munosabatining xususiyatlarini tanlashni taklif etadi. Bola shaxsiyatining shakllanishida bu shaxslarning ahamiyati qator empirik tadqiqotlar bilan tasdiqlanadi. Masalan, L.A.Voloshina keltirgan ma‘lumotlarga ko‘ra, tajovuzkor-zo‘ravon jinoyatchilarning oilasida bolalar g‘arazgo‘y jinoyatchilarning oilalaridan ko‘ra o‘zlariga nisbatan 7 marta ko‘p befarqlikni his qilganlar, ular bilan mashaqqat chekishayotganini tushunishgan, ularni deyarli ikki marta ko‘p ortiqcha nazorat qilishgan, ularni o‘z istaklariga bo‘ysunishga majbur qilishgan va jazolashgan. Har beshinchi tajovuzkor-zo‘ravon jinoyatchi (21,6 %) onasiga befarq yoxud unga salbiy munosabatda bo‘lgan. Aksariyat tajovuzkor-zo‘ravon jinoyatchilar ota-onalari ularni bolaligida jismoniy jazoga tortganlar, bunda 40% dan ko‘prog‘i ularni ba‘zi- ba‘zan yoki doimiy ravishda kaltaklashganini, 20 % ga yaqini esa - qattiq kaltaklashganini tan oladi.[3,48-b]

Zo‘ravonlikka moyillik kishi hayotining ilk bosqichlarida, erta bolalikda shakllanadi va bolaning (bo‘lajak jinoyatchining) o‘z oilasida egallagan o‘rni natijasi hisoblanadi. Bu o‘rinning mohiyati uni otaonasi yoqtirmasligi, ba‘zan

to‘g‘ridan-to‘g‘ri undan yuz o‘g‘irishidan iborat bo‘ladi. Bolaning o‘z onasi rad etuvchi, yoqtirmovchi rolida 52 chiqsa, bunday vaziyat o‘ta fojiali bo‘ladi. «Yoqtirmaslik» atamasi onaning o‘z bolasiga shunday munosabatini anglatadiki, farzandini avvalambor tabiiy – ovqatga, issiqlikka, tozalikka ehtiyojlarini o‘z vaqtida va aniq qondirishga qodir emas, yoki istamaydi, yoxud qilolmaydi. Buning natijasida bola surunkali tanqislik, o‘z ehtiyojlarining doimiy qondirilmaligi vaziyatida bo‘lib qoladi. Bu holat uni doimiy ravishda boshqa odamga (onasiga) qaram qilib qo‘yadi, chunki faqat ugina ushbu ehtiyojlarni qondirishi mumkin. Bunday ehtiyoj saqlanar ekan qaramlik ham saqlanib qoladi. Demak, tajovuzkorzo‘ravon jinoyatchilar uchun hayotiy muhim (vital) ehtiyojlarning surunkali ravishda qondirilmaligi xosdir, shuning uchun ham ularni qondira oladigan obyektlarga xuddi shunday surunkali tobelik yuzaga keladi.

Rad etilayotgan bola uning xavfsizligini ta‘minlovchi aniq bir kishi (onasi) yuzida mujassam bo‘lgan uning uchun hayotiy muhim shart-sharoitlarga qaram bo‘lib qoladi. Bu omillarning yetishmovchiligi uning hayoti uchun doimiy tahdid vaziyatini yuzaga keltiradi. U go‘yo so‘nggi darajada yashaydi: hech qachon to‘liq xavfsizlikni va o‘z ehtiyojlarining qondirilganini his etmaydi va shu vaqtning bu hayotiy muhim shart-sharoitlardan to‘liq mahrum bo‘lishgacha borib yetmaydi. Bu potensial ravishda o‘zida halokatli tahdidni olib keluvchi mavjudlikning o‘ziga xos “ekstremaligi”dir. U qotillik va boshqa shakldagi jinoiy zo‘ravonlik namoyon bo‘lishining kelib chiqish manbaidan iboratdir.[3.51-52-b]

Shaxsning rivojlanish jarayoni bir qancha omillar ta‘sirida sodir bo‘ladi. Bular irsiyat ya‘ni biologik omil hamda muhit, ta‘lim va tarbiya, shaxs faoliyati (ijtimoiy omil) shaxsni shakllanishining asosiy omillari hisoblanadi. Aziziddin Nasafiy asarlarida insonning hayvondan farqlanishini faoliyat bilan belgilagan. Shaxs shakllanishidagi asosiy omillardan biri ham faoliyatdir. Shaxs shakllanishining muhim omilidan yana biri bu – irsiyatdir. Alloma bu omilni

yuqori o‘ringa qo‘yib, ota-onadagi jamiki yaxshi va yomon fazilatlari, aqlzakovati farzandga to‘la-to‘kis o‘tishini aytib o‘tadi. Bu orqali olim farzandlar buyuk inson bo‘lishi uchun ota-onalar sog‘lom fikrli oqil bo‘lishi kerakligini aytib o‘tilgan.[5]

Agar inson bolaligidan boshlab dindor bo‘lsa, ishonch bilan aytilish mumkinki, unda dindorlikning shakllanishida ota-onalar namunasi, oiladagi umumiy muhit katta rol o‘ynagan. Psixologlar ko‘plab tadqiqotlar asosida shuni aniqladilarki, maktab yoshigacha bo‘lgan bolalar uchun ota-ona shubhasiz va mutloq avtoritet hisoblanadi. Bola muttasil ravishda va ko‘pincha o‘zi anglamagan holda ota-onalarining xatti-harakatlari, xulq-atvori va ularning so‘zlariga taqlid qiladilar. Ota-onalar namoz o‘qiydigan, butun yer yuzini boshqaradigan, odamlarni gunohi uchun jazolanadigan oliy mavjudot sifatidagi Xudo haqida gapiradigan diniy oilada bolada dindorlikni shakllantirishga imkon beradigan umumiy sotsial-psixologik vaziyat yaratiladi. Ota-onalar yoki katta yoshdagi qarindosh-urug‘lar ongli ravishda va aniq maqsad bilan bolalarni diniy ruhda tarbiyalaydigan, jumladan, ularni namoz o‘qishga, ro‘za tutishga o‘rgatadigan, Qur‘on o‘qiydigan va uning mazmunini tushuntiradigan oilalarda bolalarning diniy xulq-atvori yana ham intensiv (jadal) shakllanadi. Dindorlikning shakllanishi uchun qulay imkoniyat yaratadigan bolalar psixikasining psixologik xususiyatlarini o‘rganish ancha murakkab muammo hisoblanadi. Eng avvalo, maktab yoshigacha bo‘lgan bolalar uchun himoyasizlik, chorasizlik va ota-onaga qaramlikni his etish xosdir. Shu sababli ham ularda ota-onalarning dindorlik ta’siriga qarshilik ko‘rsatish mavjud bo‘lmaydi. Kichik yoshdagi bolalar ota-onalari nimani o‘rgatsa, o‘shanga ishonuvchan bo‘ladi, uni ularda shaxsiy tajriba va bilimning mutlaqo yo‘qligi bilan izohlash mumkin. Ular uchun taqlid qilish hosdir. Taqlid qilish tashqi taqliddan ichki, ixtiyorsiz taqliddan ixtiyoriy taqlidga o‘zgarib, murakkab yo‘lni bosib o‘tadi”[6,148-b]

Ma’lum bo‘lishicha, oilada umuman ota o‘ziga xos xudo rolini o‘taydi. “Ota rozi – Xudo rozi” degan fikr bejiz aytilmagan ekan. Demak, o‘z-o‘zidan ko‘rinib turibdiki, har qanday bolani o‘z otasiga nisbatan e’tiqodi juda yuksak bo‘ladi. Qachonki, bu yuksak ishonch va e’tiqodga putur yetkazilganda bola psixologiyasida kuchli inqiroz vujudga keladi. Natijada ularning psixologiyasida hayotidan norozilik, qasoskorlik, jirrakilik, alamzadalik kabi salbiy xususiyatlar paydo bo‘la boshlaydi. [7,208-b]

Shunday qilib, yuqorida ko‘rib chiqqan olimlar nazariyalari va tajribalaridan ko‘rinadiki, shaxsda deviant xulq-atvor rivojlanish davri asosan bolaning o‘smirlik davrigacha bo‘lgan vaqtni o‘z ichiga oladi. Deviant xulq-atvor shakllanishiga sabab bo‘luvchi bir qancha omillarni ko‘rib chiqdik. Bulardan tashqari shaxs xulq-atvori shakllanishida ijtimoiy-psixologik omilli ko‘p ahamiyat kasb etadi. Bolada yoshlik davridan oiladagi muhitning yomonligi yoki jamiyatda (do‘stlar orasida) bo‘lgan psixologik muhit shaxsning xulq-atvorining shakllanishiga ta’siri katta. O‘smirlik davrida yoshlar orasida o‘zlariga kumer tanlash trendga chiqqan bo‘lib shu davr tanlangan ideal uning keyinchalik xulq-atvori shakllanishida katta ahamiyatga ega. Bolaning qanday oila muhitida shakllanishi uning xulq-atvorida asosiy omillardan bir hisoblanadi. Bolalarda xulq-atvor shakllanishning senzitiv davri asosan oila muhitiga to‘ri keladi va shu davrda oila muhiti notinch holatda bo‘lsa keyinchalik o‘smirning o‘zini tutishi va jamiyat bilan qanday munosabatda bo‘lishini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Петровский В.А. Идея свободной причинности в психологии.
<http://www.psychology.ru>
2. Кабылетдинова З.Ф. Психологические особенности мотивационно-смысловой сферы старшеклассников с отклоняющимся поведением.
Автореф.....к. пс. к. - Т. 1993.-19 с

3. Xakimova I.M. Deviant xulq-atvor psixologiyasi (o‘quv qo‘llanma) –T., 2014. -60, 42-43,52-53-b
4. Чезаре Ломброзо. Гениальность и помешательство.– Минск. 2000, – С.101.
5. Насафий Азизиддин. Зубдат ул-хақойиқ. – Т.: Камалак, 1996
6. (Q. Kalashnikov M. Molodoye pokoleniye i religiY. – S. 148).
7. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ ДИН ИШЛАРИ БЎЙИЧА ҚЎМИТА ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ ЎЗБЕКИСТОНДА ДИН ПСИХОЛОГИЯСИНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАСАЛАЛАРИ Илмий тўплам Тошкент – 2019

UY HAYVONLARIDA QUTURISH KASSALIGI

Tangirbergenov Shamurat

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Nukus filiali assistenti

Tel: +99893-366-19-56

Xojamuratova Gulmira Quanish qizi

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Nukus filiali 1-kurs magistranti.

Tel: +99890-591-20-71

E-mail: xojamuratovag833@gmail.com

Elubaeva Raya Orazbay qizi

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Nukus filiali 2-kurs talabasi

Tel: +99897-096-23-03

Aytimbetov Asamatdiyn Nurmuxammet uli

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Nukus filiali 2-kurs talabasi

Tel:+99891-927-70-99

Annotatsiya: Ushbu maqolada quturish kasalligining odamlarga qanday yuqishi va uning alomatlari haqida soʻz yuritiladi.

Аннотация: В этой статье обсуждается, как бешенство передается человеку и его симптомы.

Annotasion: This article discusses how rabies is transmitted to humans and its symptoms.

Kalit soʻzlar: gipotalamus-Virus - anamnezi-Yumshoq toʻqima.

Ключевые слова: гипоталамус-вирус-история болезни-мягкие ткани.

Key words: hypothalamus-Virus-Anamnesis-soft tissue.

Kirish: Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011-yil 8-iyuldagi 202-sonli “Daydi hayvonlarni parvarish qilish va muhofaza qilish boʻyicha xizmatlar koʻrsatishni jadallashtirish toʻgʻrisida”gi qaroriga asosan Respublikamizdagi tegishli xizmatlar zimmasiga yuklatilgan vazifalar yuklangan. hayvonlar va odamlar uchun juda xavfli boʻlgan quturishning oldini olish. Kasallikning oldini olish va oldini olish maqsadida qafaslardagi qarovsiz itlarni parvarishlash vaqtinchalik muhofaza qilish va konditsionerlik muassasalarida itlarga qarashli brigadalarga topshirilgan. Tadbirkorlik ishlari boshqarmasi profilaktika inspektorlariga itlarni himoya qilish qoidalarini buzgan itlarga jarima solish vazifasi yuklatilgan. Quturish kassaligi koʻpincha yovvoyi hayvonlar va itlar orasida bahor oylarida kuzatiladi. Bu kasallik uy hayvonlariga (tulki, yenot) tishlash natijasida yuqadi.

Asosiy qism: Quturish kassaligi (бешенство) - bu hayot uchun xavfli yuqumli kasallik. Quturish kasaligi miya hujayralarini gipotalamusni yoʻq qiladigan bir qator viruslar tufayli yuzaga keladi. Barcha hayvonlar quturish bilan kasallangan boʻlishi mumkin va kasallik qarovsiz va oʻlayotgan qoramol va tulkilar orqali tarqaladi. Kasallangan hayvonlarning tupuriklari orqali yuqadigan viruslar quturish kasalligini keltirib chiqaradi.

Quturish kassaligi odamga qanday yuqadi?

Ko‘p hollarda kasallik odamga quturgan hayvon tishlash orqali yuqadi. Bu kasallik tuprik bilan aloqa qilish natijasida teri, ko‘z, burun, og‘iz, tomoqqa ham yuqadi. Shuni unutmasligimiz kerakki, bu nafaqat kasal hayvonlarning tishlashi, balki tuprik bilan aloqa qilish ham juda xavflidir.

Kasallik qanday kechadi?

Virus inson tanasiga kirishi bilanoq kasallik darhol boshlanmaydi. Virus asab tizimi orqali miyaga o‘tadi. Virus miya hujayralariga yetib borgunga qadar kasallik belgilari paydo bo‘lmaydi, ya’ni, kasallik yashirin kechadi. Bu davr kasallikning yashirin davri deyiladi. U hayvonning anamnezi tishlagan joyiga qarab 10 kundan 40 kungacha, ayrim hollarda 5-6 oygacha, ba’zan esa 1 yilgacha davom etishi mumkin.

Kasallikning belgilari:

- hushidan ketish;
- tana og‘rishi;
- ko‘kargan, jarohat joyning qishda ham og‘rishi;
- ruhiy tushkunlikka tushish kabi alomatlari kuzatiladi. Bunday belgilar kuzatilganda darhol shifokorga murojaat qilish zarur.

Kasallikning eng yomon davri qanday kechadi?

- Derazadan qo‘rqinchli narsalar ko‘rinadi.
- Nafas olish qiyinlashadi.
- Havo yetishmayti.
- Yumshoq to‘qimalarning qisqarishi natijasida yutina olmaydi.
- Og‘zidan ko‘p joyidan so‘lak oqadi.

Profilaktik choralar:

- Hayvon tishlagan joyni suv bilan, keyin esa sovunli suv bilan yuvish;
- Qoramollarni quturishga qarshi emlash;

- qo‘riqxonada qarovsiz itlar paydo bo‘lgan taqdirda, veterinariya xodimlari va itlarni boshqarish bo‘yicha guruhlariga xabar berish zarur.

Quturgan yoki quturmaganligini aniqlash uchun veterinariya xodimlari odamni tishlagan jonivorni ehtiyotkorlik bilan olib, bir joyiga mahkam bog‘lab, 10 kun davomida saqlashgan.

XULOSA

Uy hayvonlarini parvarishlashda veterinariya sanitariya qoidalariga juda e‘tiborli bo‘lishimiz va o‘z vaqtida veterinariya mutaxasislari bilan birgalikda emlash va profilaktika ishlarini olib borishimiz lozim.

Qoraqolpog‘iston Respublikasi hududida yovvoyi hayvonlar fondining asosiy qismini yovvoyi holda uchrovchi yirtqich sut emizuvchilar (tulki, yovvoyi bori va yovvoyi itsimonlar) egallagan. Bunday hayvonlar asosiy kasallik tashuvchilar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Salimov X,S,.Qambarov A.A. «Epizotologiya darsligi» 2016
2. Parmonov.P.M., va boshqalar «Hususiy epizotologiya» 2010
3. Parmonov.P.M., «Veterinariya epizotologiyasi»

ОСНОВЫ УНИВЕРСАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ.

Журазода Мохинахон Ибодуллохон кизи
Базовый докторант 1-курса НамГУ

Тел: +998911773277

E-mail: mokhinakhonjurazade@gmail.ru

Научный руководитель доц. к.п.н. Б.К.Саттаров

Annotatsiya: Ushbu maqolada universal ta‘lim faoliyati bo‘yicha asosiy ma‘lumotlar ko‘rib chiqilgan. Universal talim faoliyatida o‘quv harakatlarini tizimli shakllantirish uchun o‘qituvchilar va ota-onalar uchun dasturlar, metodik qo‘llanmalar va ko‘rsatmalar yaratish zarurligi to‘g‘risida.

Аннотация: В данной статье рассматривается базисная информация о универсальных учебных действиях. О необходимости создания программ, методических пособий и указаний для учителей и родителей для систематического формирования универсальных учебных действий.

Annotation: This article discusses the basic information about universal learning activities. On the need to create programs, teaching aids and instructions for teachers and parents for the systematic formation of universal learning activities.

Kalit so‘zlar: umumiy ta’lim faoliyati, universal ta’lim faoliyati konsepsiyasi, bilim va ko‘nikma.

Ключевые слова: универсальные учебные действия, концепция универсальных учебных действий, знания, умения и навыки.

Key words: universal learning activities, universal learning activities concept, skills, knowledge and avtomatical skills.

Универсальные учебные действия, это понятие, которое на современном уровне развития науки и практики, обобщает тот позитивный опыт, который связан с формированием важнейшей компетенции «уметь учиться». Компетенция умение учиться обеспечивает не только успешность обучения, но и возможность непрерывного образования на протяжении всей жизни.

Само понятие универсальных учебных действие было востребована изменением парадигма образование. В последние десятилетия в нашей стране и за рубежом от прежней парадигмы знаний умений и навыков мы перешли на компетенции, которое основана на видение задач деятельности. Оно рассматривает цель школьного образования как развития личности учащегося, то есть становления основ предпосылок для непрерывного образования и личностного самосовершенствования учеников.

Л.С.Выготского, А.Н.Леонтьева и П.Я.Гальперин в своих прикладных разработках, которые связаны с процессами образования и обучения говорится, что «методологические основы универсальных учебных действий лежат в основе программы концепция развития личности в онтогенезисе,

развития ребёнка и подростка, который развивается в культурной деятельности.

Концепция универсальных учебных действий основывается на тех передовых педагогических концепциях, которые на сегодняшний день наработанные передовыми педагогами методистами.

Универсальные учебные действия выполняет следующие функции. Первая функция обеспечить способность и возможность учащегося к саморазвитию и самосовершенствованию. Сегодня прогресс науки и технологий, развитие информационной среды, процесса глобализации вынуждают нас на протяжении буквально пятидесяти лет переучиваться либо восстанавливать свой профессиональный базис. Поэтому непрерывное образование и обучения становятся реальностью наших дней.

Вторая функция универсальных учебных действий, обеспечивает процесс регуляции учебной деятельности, которое предполагает и принятии постановку учебных целей и задач, а также поиск необходимых средств и способов решения поставленных задач, выбора наиболее эффективных способов решения задач и наконец реализацию контроля, коррекции и оценки результатов учебной деятельности.

Третья функция это - обеспечение успешности обучения. В широком смысле слова, как формирование в первую очередь целостной картины мира. Целостная картина мира обеспечивает мировоззрения учащегося, его мировосприятие, его понимания закона функционирования общества и природы, место человека в этом обществе и природе.

Если ранее школа была единственным и доминирующим приоритетным институтом социализации, то сегодня мы говорим о том, что информационная среда и информационные каналы многообразны. Сегодня учащиеся может получить знания, приобрести компетентности не только в

школе, но и это возможно и в других сферах, таких как средства массовой информации, это и всевозможные дополнительные образовательные услуги, которые оказывают разные учреждения, религиозные конфессиональные институты в сфере воспитания личности. Поэтому на сегодняшний день школа является далеко не единственным институтом образования и социализации. И всё же за школой остаётся ведущая роль в формировании всесторонней развитой личности.

Программа универсальных учебных действий в которое предлагается направлена на решение следующих задач, это программа устанавливает некие ценностные целевые ориентиры для образования. Особенность современных стандартов том, что мы при планировании учебных планов образовательных программ исходим из определённых целей образовательных стандартов, то есть это то, что должно стать результатом общего образования. Планируемые результаты предполагают несколько видов результатов, это так называемые личностные, метапредметные и предметные результаты.

На сегодняшний день кратко характеризуя этапы разработки концепции развития универсальных учебных действий возникает не на пустом месте. Оно обобщает и объединяет уже имеющиеся наработки развивающих программы обучения. К примеру, можно выделить следующие ориентиры: во-первых, нужно создать методологию и модели универсальных учебных действий, выделить функции, виды и содержание универсальных учебных действий.

Развитие универсальных учебных действий можно выполнить достаточно хорошо знакомыми многим работающим в области система начального образования в этапах формирования ЗУНов. Нужно проанализировать особенности развития универсальных учебных действий в

начальной школе, выделить возрастные особенности, возрастную специфику и возрастные особенности универсальных учебных действий, выделить методы для диагностики сформированности этих действий, разработать систему рекомендаций по проектированию и формированию этих действий на уроках.

В концепции методистами работа которая предстоит сделать создание методических разработок, указаний для учителя как формировать универсальные учебные действия на уроках в начальной школе, пособия для родителей и другие. В них будут привлечены материалы учебников начальной школы и на примере заданий и упражнений будут показаны, как можно обеспечить формирования универсальных учебных действий в начальной школе, каковы особенности в каких предмет на каких уроках и как лучше создавать условия для их оптимального развития и для формирования универсальных учебных действий.

Использованная литература:

1. Асмолов, А.Г. Стратегия и методология социокультурной модернизации образования [Э/р]. – Р/д: <http://www.firo.ru/>
2. Формирование универсальных учебных действий в основной школе: от действия к мысли. Система заданий. Пособие для учителя / А.Г. Асмолов [и др.]. – М., 2011.
3. Стандарт общего образования [Э/р]. – Р/д: <http://www.edu.ru/>
4. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии. – М., 1998.
5. Бабанский, Ю.К. Рациональная организация учебной деятельности. Избранные педагогические труды. – М., 1990.
6. Жукова, Н.Н. Формирование и развитие обще-учебных умений и навыков учащихся как способ повышения качества обучения // Справочник заместителя директора школы. – 2011. – № 6.

ПРЕПОДАВАНИЕ ЯЗЫКОЗНАНИЯ И ЛИТЕРАТУРЫ.

Жураева Маишхура Кодировна
Наманган мухандислик-курулиши институти

Тел: + 99(894) 153 6669

E-mail: mashhura070@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассматривается обзор учебников по методике русского языка и литературного чтения. Методы правильного литературного чтения, пересказ прочитанного, навыки литературного чтения.

Annotasiya: Ushbu maqolada rus tili va adabiy o‘qish metodikasi bo‘yicha darsliklarni birlamchi tahlili yoritilgan. To‘g‘ri adabiy o‘qish usullari, o‘qilganlarni qayta hikoya qilish, adabiy o‘qish ko‘nikmalari haqida bayon etilgan.

Annotation: This article describes the primary analysis of textbooks on the Russian language and the methodology of literary reading. The correct literary reading methods, retelling of what has been read, and literary reading skills are described.

Kalit so‘zlar: til, fikr, metod, ta‘lim, og‘zaki nutq, ba‘adiy o‘qish, malaka, nutq madaniyati, tekhnologiya va ongli o‘qish.

Ключевые слова: язык, идея, метод, обучение, разговорная речь, литературное чтение, квалификация, культура речи, технология обучения и разумное чтение.

Key words: language, thought, method, education, oral speech, literary reading, competence, speech culture, technology and conscious reading.

Введение. В системе образования занятия с использованием современных технологий направлены на то, чтобы учащиеся сами находили уроки, самостоятельно изучали и анализировали их, оценивали свои знания и делали правильные выводы.

Язык — один из способов общения между людьми. С помощью языка выражают друг другу свои мысли и обмениваются идеями. Если мы посмотрим на историю, то нет ни одного племени, не имеющего звука собственного языка. Ученые давно изучают происхождение языков и сходство каждого языка.

По мере развития общества со временем устная речь развивается, а также развивается литература. Место и роль литературы в развитии

человеческого общества велико. Поскольку литература имеет стабильный и постоянно повторяющийся характер, теория литературы определяет принципы и методологию, методы и течения литературного процесса, основанный на этих общих законах, регулирующих развитие литературы.

Художественная литература — одна из древних форм искусства, притом он отличается от музыки, архитектуры, танца, живописи, скульптуры.

Методы. Литературный стиль происходит, когда за основу берутся группа творческих принципов и исторического фона, и интерпретируя основные вопросы периода, которые находятся в решении идеи идеального героизма в этом смысле, понятие стиля сочетается с понятием литературной школы, литературным образом. Единство писателей отражаются в области литературы.

Литература - это историческое явление, которое происходит в определенный период или особый период в национальной литературе и теряется в определенный период. Методология преподавания литературы привела к развитию науки методологии, в частности, методологии преподавания лингвистики как реальной науки.

Основными важными вопросами преподавания языка являются методы формирования грамотности учащихся, культуры речи, в той или иной степени, выражаемые в той или иной степени методологическими и дидактическими идеями. Понятно, что в методологической литературе проблема растущей речи студентов стала объектом обсуждения, например, «Пересказ», «Культура речи», «Техника речи».

В соответствии с этим термином общие вопросы преподавания языка являются такими вопросами, как наблюдение и изучение лингвистических событий, способность студентов выражать свои взгляды в письменной и устной форме. Живая, выразительная, интересная, сочная и значимая речь

учителя положительно влияет на формирование речи учащихся. Поэтому речь учителя должна быть примером для учащихся.

Правильная и выразительная речь - одна из самых насущных проблем в системе образования, которая по-прежнему остается вопросом жизни любого образованного человека. Так, ряд методологов О.Мадаев, В.В.Голубков, А.Ходжаев в методологических рекомендациях по обучению языку, языку и литературе для развития устной и письменной речи студентов, большое внимание уделяется этим вопросам. Каждый преподаватель языка должен разработать различные методологические формы и методы речи учащихся, которые должны показывать все почки живой речи. Ключевые вопросы методологии обучения. результат. Ключевые вопросы методологии обучения. Во время обучения увеличивается богатство студенческой лексики, расширяются их знания. Они постепенно учатся ощущать родной язык.

Известно, что уровень обучения студентов не одинаков. Некоторые студенты быстро читают это, игнорируя содержание произведения, а другие медленно читают его с интересом к содержанию произведения. При преподавании лингвистической литературы рассматриваются следующие вопросы:

1. Навыки обучения студентов;
2. Расширение мировоззрения студентов;
3. Повышение умственной зрелости студентов, духовной красоты, физической зрелости;
4. Помогите студентам иметь вежливый, моральный, эстетический вкус;
5. Совершенствование устной и письменной речи студентов;

Познакомьтесь с родным языком и литературой и привить в них чувство любви. Преподаватель должен решать такие задачи с отличными

методологическими навыками, соблюдая правила образования и обучения. Каждый урок должен иметь определенную цель. Когда учитель готовится к уроку, он выбирает методы работы в зависимости от цели изучаемой темы; Во время урока необходимо определить, какие новые знания будут обеспечены, какая самостоятельная работа по этой теме будет выполняться, что будет делаться по развитию речи, а также экспрессивное чтение, планирование и практика. На каждом уроке обычно изучается конкретная тема. Тема урока должна быть тщательно продумана. Подготовка студентов к уроку (вступительные интервью, история учителей, фотографии и т. д.) должна помочь им заинтересоваться этой темой и помочь им лучше понять тему.

Обсуждение.

Затем студент овладеет знаниями и навыками, необходимыми в программе. Независимая работа студентов должна учитываться в области преподавания языка. Пусть они смогут дать независимые мнения о прочитанных работах, их содержании и образах: для того, чтобы иметь возможность выполнять работу самостоятельно, например, план разделения работ на части. Чем выразительнее и впечатляет текст, тем легче будет привлечь внимание студентов. Когда вы читаете текст, словарный запас учеников увеличивается, а уровень мышления увеличивается. Вы должны быть в сознании. Только тогда вы сможете получить правильные и быстрые навыки чтения. Развивать навыки обучения учащихся. У студентов обучаемость основная задача в обучении литературе. При обучении важно обращать внимание на то, что скорость чтения, правильное чтение, сознательное чтение, умение читать вслух и навыки чтения. Читайте, не сбрасывая его, меняя звук, не «глотаю» последний слог слов. Применение слова «ударить», следуя правилам орфоэпия (слова на русском языке):

скорость чтения. Скорость чтения должна быть увеличена в сочетании с осознанием, точностью и выразительностью. Скорость чтения достигается только в результате упражнений. Чтобы помочь учащимся с плохой скоростью чтения, вы можете организовать текст в роли. выводы. Сознательное чтение — это чтение каждого слова и предложения, в отличие от основных идей в тексте. В нашем языке есть слова, которые имеют несколько значений, и эти значения известны в контексте. Например, не берите эти саженьцы. Первым словом яблоко в слове яблочное растение является командный глагол, а второй — лошадь. В сознательном чтении необходимо уделять пристальное внимание словам и суффиксам, которые означают побалование, сужение и укрепление текста. необходимо определить. Также важно работать над литературным стилем языка, чтобы расширить словарь/словарь студента и полностью понять прочитанный вами текст.

Список литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан». - Ташкент, 7 февраля 2017 г., № УП-4947.
2. М.К.Жураева. Методические указания по предмету «Русский язык» , для студентов 1-курса, нефилологических направлений. Наманган 2021год.
3. М.К.Жураева. Учебное пособие «По работе с лексической темой на уроках русского языка для студентов высших учебных заведений не филологических направлений», Наманган 2021 год Исакова Р.К. Учебное пособие по русскому языку (для самостоятельной работы). НУУз, Т., 2017г
4. Балаев А.А. Активные методы обучения. – Москва: Профиздат, 1996.
5. Талипова Р.Т. Развитие интереса студентов к русскому языку. – Ташкент: Укитувчи; 1996.

6. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. – Москва: Педагогика, 1999.

CALIFORNIA WORM POPULATION AND THE ORGANIZATION OF INDUSTRIAL PRODUCTION OF BIOHUMUS.

*Jo‘razoda Faxriddin Muhaydin o‘g‘li,
NamDU, Biotexnologiyalar fakulteti, 2-kurs magistranti*

Tel: +998905530455

E-mail: jurazadefaxriddin@gmail.com

***Annotatsiya:** Zaharli kimyoviy moddalarning o‘simliklar, hayvonlar va iste‘mol mahsulotlari orqali inson organizmiga tasiri juda zararli xatto mutatsiya bo‘lishi mumkin. Biotsidlarni tozalash va eksport standartlariga javob beradigan hosilni olish uchun, tuproqni qayta tiklash kerak. Kaliforniya yomg‘ir chuvalchaglari populyatsiyasining sun‘iy ko‘payishi va sanoat darajasida biogumus ishlab chiqarish, eksport hajmini ko‘payishiga imkon beradi.*

***Аннотация:** Воздействие токсичных химических веществ на растения, на животных и на людей посредством их употребления, очень губительны, вплоть до мутации. Почву нужно рекультивировать, чтобы очистить от биоцидов и получить урожай, отвечающий стандартам для экспорта. Искусственное воспроизводство популяций червей и получение биогумуса в промышленных масштабах даёт нам выращивание фруктов и бахчевых культур в естественных условиях.*

***Annotation:** The impact of toxic chemicals on plants, animals and people of consumption products is very detrimental, up to the mutation. The soil must be reclaimed in order to clear the biocides and obtain a crop that meets export standards. The artificial reproduction of the population of worms and the production of biohumus in industrial mass-staffs give us the cultivation of fruits in ba melon crops in funds, without any chemicals in the environment, you can hold the same positions.*

***Kalit so‘zlar:** populyatsiya, fermentatsiya, pestitsidlar, biozit, lumbisit, “Kaliforniya qizil qurti”, fosforli o‘g‘it, superfosfat, chirindi, biohumus, mineral o‘g‘it va reultivatsiya.*

***Ключевые слова:** популяция, ферментация, пестициды, биоцид, люмбицид, биогумус, рекультивация и минеральные фильтры.*

***Key words:** population, fermentation, pesticides, biozite, lumbisite, “California red worm”, phosphorus fertilizer, superphosphate, humus, biohumus, mineral fertilizer and Recultivation.*

Introduction. At present, the efficiency of the use of chemicals does not meet the requirements of agriculture and environmental protection at all. When mineral fertilizers and biocides are applied to the soil in excess, most of them are absorbed by plants, but the rest of them accumulate in the soil in a form that plants cannot absorb. For example, when 240-250 kg of nitrogen is applied to 1 hectare of cotton, the plant uses only 30-40% of it, and when 120-130 kg of phosphorus is applied, it uses 15-20%. The rest accumulates in the soil as nitrate and phosphate salts. They gradually melt under the influence of water, add to groundwater and contaminate them. Nitrogen in the form of nitrate in water is harmful if it is 40-50 mg/l. Nitrate was observed to reach and accumulate with water up to the deeper layers of the soil (up to 12 m). According to the data, nitrate accumulation of 900-1200 kg / kg was detected at a depth of 15 m per 1 hectare of cotton field. When phosphorus fertilizers are applied to the soil, they not only accumulate as phosphate salts, but also lead to the accumulation of “heavy metals”. When 1ton of superphosphate was applied to the soil, 20 mg/copper, 100 mg/zinc, 300 mg/arsenic accumulated in 1 kg of soil. Biocides accumulate in the soil without decomposing for several years. 80-100% of the biocides sown in the first year are preserved for subsequent years, and they can only spread depending on the depth and sides of the soil. For example, when DDT is sown, after 2-3 years, 80%, aldrin 43%, hexachlorate 20% are retained in a 15 cm layer of soil. Over the years, as a result of improper use of chemicals, the soil becomes saturated with toxins, which spread from the soil through the plant’s roots to all its organs and poison the plant.

Methods and Result. Toxic chemicals have a negative effect on plants and all other living organisms. Toxic chemicals are present in soil, water, and plants, pass through plants and plant products to farm animals, and accumulate in the human body through plant and animal products. As a result, various infectious diseases occur, even mutating and destroying the human offspring. Therefore, the

identification of lands with high accumulation of toxic chemicals, their reclamation remains an important problem. In the soil of Uzbekistan, where chemical fertilizers are most widely used, there is an opportunity to grow ecologically clean agricultural products. In the future, the improvement of the nation’s gene pool, the liberation of our people from chemical poisons requires special attention to this area and more money. Experience has shown that feeding California worms does not require a lot of money, and it is the most efficient way to grow natural products.

In his Address to the Oliy Majlis on December 29, 2020, President Shavkat Mirziyoyev stressed that the most effective factor in reducing poverty and increasing rural incomes is a sharp increase in agricultural productivity and efficiency. In this process, the priority is to increase the income per hectare from the current average of \$ 2,000 to at least \$ 5,000, and to widely introduce the most advanced biotechnology, water-saving technologies, seeds, science and innovation in agriculture.

It was noted that “it is necessary to create high-efficiency, environmentally friendly agro-technologies for the cultivation of agricultural products, their storage and processing, effective methods of protection against diseases and pests”.

Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 18, 2020 No. PF-995995 “On additional measures to ensure compliance of quality and safety of agricultural products with international standards” and the development of organic agriculture and organic food production A “ROAD MAP” has been developed to implement the concept. Today, organic agriculture is a global trend.

Earthworms, low-haired ringworms, are the most common species of lumbicites in the country. The family of lyumbitsites includes about 180 species of worms, and almost half of them are found in the territory of our country. most species of earthworm are found in the mountainous regions of the Caucasus and Central Asia.

The role of earthworms in increasing soil fertility was first noticed and described by the British naturalist Gilbert White. As early as 1789, he suggested that the soil would be “cold” and “insatiable”. About the positive activity of the worm Ch. Darwin’s 1881 acari, “Earthworms Form a Soil Vegetation Layer and Observe Their Lifestyles,” is the most complete.

By the middle of the twentieth century, people began to put these tireless soil sacrifices into practice. The first artificially specialized farms to breed earthworms appeared in the late 1940s in the United States. In these farms, worms were bred not as humus but as food for fishing. But a decade later, in the mid-1950s, at a time when the United States was experiencing an increase in nitrate levels, scientists began to worry about the artificial production of biohumus. The results of previous experiments were not satisfactory. By the end of the 50s, a new hybrid of rain worms was created in California called the “California Red Worms”.

Beginning in 1979, this hybrid worm species began to be widely propagated industrially in Western Europe. By the end of the 1980s, 700 artificial insemination farms had been established in the United States, 140 in Italy, 40 in France, and 30 in Germany. Vladimir State Pedagogical Institute was the first in the Soviet Union to breed earthworms in 1984. In 1985, the Institute of Biology of the Kyrgyz Academy of Sciences conducted research on the processing of organic fertilizers using earthworms. The experimental station of the Pamir Biological Institute of the Academy of Sciences of Tajikistan observed the effect of earthworms on the decomposition of manure in the soil and the processes of humus. Unfortunately, this experiment, the observations were based only on scientific data and were not put into practice.

Finally, in the late 1980s, practical work on industrial breeding of California worms began in the Fergana Valley. In 1989, 5 million California red worms were brought to the Dustlik collective farm in Sovetabad (now Khanabad), Andijan region.

By March 1992 (within 3 years), their number had reached 5 billion. Dedicated members of the collective farm Rustam Usmanov, O. Thanks to the diligent work of Yuldashev and Irmat Turakhanov, the method of industrial breeding and biohumus production of earthworms was developed for the first time in Central Asia.

Worms can consume 70% of the waste in the dumped area. This will have a positive impact on the environment. Along with increasing soil fertility, it ensures that it is resistant to pests and maintains a normal level of moisture. Biohumus increases crop yields by 30-40% and the effect does not go away for up to 3 years. Bioorganic crop without nitrate content is obtained in intensive orchards and arable lands. This will allow the production of products required by the EOII (Euro-Asian Economic Union).

The advantage of red worm over other species in artificial reproduction is that it does not feel the change of environment, completely eliminates the instinct to leave the space in unfamiliar alien conditions. Therefore, it can be easily propagated in furrows in the open air without fear of extinction. California red worm has another valuable trait that it almost never, ever suffers from, any disease. The main threat to his life is the possibility of poisoning due to excessive concentration of ammonia in the manure as a result of fermentation. As a result, the worm becomes acidic and begins to produce toxic gases that are fatal to the whole family.

Increasing the number of earthworms will increase soil fertility, increase yields rich in natural vitamins and trace elements, which means that the quality of exported fruits and vegetables will increase, resulting in a quality product.

Discussion. Today, the cultivation of pure ecological agricultural products has become one of the most pressing issues in the world. Especially at a time when there is a lot of talk about the safety of agricultural products for health, it is important to pay special attention to increasing the fertility of land in our country. In this regard, first of all, it is necessary to free agriculture from the bondage of chemistry. I think

the most cost-effective and efficient way to do this is by breeding nature-created “bean” worms.

In conclusion, the artificial reproduction of worm populations and the cultivation of biohumus on an industrial scale, the cultivation of fruits and melons grown in our country without natural, without any chemical nutrients, as well as the increase of pores in the soil layer allows oxygen to enter the soil. In this way we achieve the neutralization of chemical sediments in the soil layers.

References:

1. Бовкун Г.Ф; Попкович Л.В; Трувеллер К.А; Мамеева В.Э. «Вермитехнология и селекция компостных червей». 2002.
2. Битютский Н.П; Кудряшева Н.В; Соловьева дождевых червей на доступность микроэлементов растениям», 2004.
3. Винаров А.Ю., Семенов А.Ю., Ипатова Т.В., Эрина Т.Э. «Новая технология получения биоорганического удобрения», 2002.
4. Винокуров ЛЮ. «Влияние вермикомпостов на устойчивость агроэкологических систем», 2004.
5. Гордиенко Л.Э., Байрак Н.В., Зуза В.А. «Опыт применения гранулированных вермикомпостов», «Гумограм-142», 2002.
6. Денисов А.А., Хаврошин Г.Н., Семинсон А.В., Титов И.Н. «Антропогенной нагрузки на водные экосистемы», 2002.
7. Эвтушенко Н.Ю., Саломатина В.Д., Зинковский О.Г., Потрохов А.С, Коновалов Ю.Д., Моеилевич Н.А. «Влияние состава субстрата на жизнедеятельность дождевых червей в условиях искусственной микрогравитации», 2004.
8. Эсков А.л. «Органические удобрения в земледелии России», 2004. Экстин Н.С. «Вермикомпост как интегральная часть фермерского хозяйства для повышения плодородия почв и увеличения урожая в Африке», 2004.

9. Игонин А.М. «Общие свойства гумуса», 2002.
10. Игонин А.М., Титов ЛН. «Переработка органических отходов с промышленной линии дождевых червей», 2002.

“ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI” DARSLARIDA MATNLARNI USTIDA ISHLASH ORQALI O‘QUVCHILARNING NUTQINI TAKOMILLASHTIRISH

Nuriddinova Azizaxon Bahromjon qizi
Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Maqolada o‘quvchilarning fikrlash doirasi, nutqiy kompetensiyasi, so‘z, gap va matn o‘qishga o‘rgatish orqali o‘quvchilar nutqini rivojlantirish haqida so‘z boradi.

Аннотация: В статье говорится о развитии речи учащихся путем обучения их чтению слов, предложений и текста, объеме их мышления, речевой компетенции.

Annotation: The article talks about the development of students’ speech by teaching them to read words, sentences and text, the scope of their thinking, speaking competence.

Kalit so‘zlar: nutq, nutqiy rivojlanish, savod o‘rgatish davrida nutq o‘stirish, harf, bo‘g‘in, tovush, gap, matn, ongli o‘qish, so‘z tarkibi, alifbe davri.

Ключевые слова: речь, речевое развитие, речевое развитие при обучении грамоте, буква, слог, звук, предложение, текст, осознанное чтение, структура слова, период алфавита.

Key words: speech, speech development, speech development during literacy, letter, syllable, sound, sentence, text, conscious reading, word structure, alphabet period.

O‘qish darslarida o‘quvchilar nutqini o‘stirish, ularning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirish orqali o‘qilayotgan matinning mazmunini o‘zlashtirish imkoni yaratiladi. Badiiy matnlarni tahlil qilish usuli orqali o‘quvchilarning nutqini o‘stirish maqsadga muvofiqdir. Ma’lumki, so‘zlashuv tili nutq o‘stirishning dastlabki bosqichi hisoblanib, u asta-sekin takomillashib boradi. So‘zlashuv tili esa o‘qilgan matnlarni og‘zaki hikoya qilishda namoyon bo‘ladi. So‘zlashuvga o‘rganish barcha darslar jarayonida amalga oshadi, lekin o‘qish darslari yetakchib ahamiyat kasb etishi kerak. Kichik-yoshdagi maktab o‘quvchilaridagi ma’naviy

kamolot ona tili orqali mujassamlashadi. Ona tili shu jumladan, o‘qish va nutq o‘stirish ta’lim-tarbiya jarayonidagi eng muhim vositalardandir. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqlarini me’yorlashda, ularning mutanosibligini ta’minlashda, milliy tilning tabiati va o‘ziga xos xususiyatini belgilashda, ifoda va talaffuz qonuniyatlarini aks ettirishda ohangdorlik, ya’ni qiroat bilan o‘qishning amaliy ahamiyatini o‘stirish, adabiy til me’yori va mezonlariga rioya qilish, o‘qish metodlarini takomillashtirish yo‘llarini izlash va eng qulaylarini amaliyotga tatbiq qilish zarur.

Til qonunining ta’limga tatbiqi munosabati bilan bolalarni o‘qishga o‘rgatishdagi usullarni to‘g‘ri qo‘llash (ko‘rgazmalilik, tarqatib beriladigan topshiriqli qog‘ozlar bilan ishlash yo‘llarini bilish) usullari takomillashtiriladi. Bolalarning o‘z fikr-taassurotlarini ifodalashlari uchun savol-javob nutqni egallashlariga ko‘proq o‘rin beriladi. His-tuyg‘uli nutq, fikrni ta’sirli ifoda etish, o‘qish paytidagi nutq, ertak aytib berishdagi ohang va nutq, hazil-mutoyibadagi nutq uyg‘unlashishi, o‘quvchilarga zavq-shavq bag‘ishlashi lozim. Bolalarni faollikka o‘rgatish uchun ma’nodosh so‘zlarni topish o‘yinlarini tashkil etish, bunday so‘zlarni nutqda o‘rinli qo‘llashni gap tuzishda esa so‘zlar orasidagi bog‘lanishga mos turli o‘xshatishlar topish kabi ishlar doimiy ravishda o‘tkaziladi. Rasmlarga yoki tasviriy vositalarga qarab gap tuzishni gapda so‘zlarning tartibiga, ularning bir-biriga bog‘lanishiga, so‘zlar o‘rnini almashtirib, gapni qayta tuzib o‘qishda, izchillikka rioya qilish mashqlarini o‘tkazishga e’tibor beriladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darslarida hikoya, ertaklar matnini so‘zlab berishda qahramonlar ovozigacha taqlid qila bilish; rasm va narsalarni taqqoslab tasvirlash, sayr, tomosha, o‘yin, mehnat haqida hikoya qilish, misollar keltirish, matnda tasvirlangan voqealar haqida xulosalar chiqarish, badiiy matn ustida ishlashga o‘rgatish, matnni qismlarga bolib, ular mazmuniga mos sarlavhalar topish, ijodiy rasmlar ishlash kabi jarayonlarda bolalar tafakkur

qilishga o‘rganadilar. Bolalarda nutq madaniyatini tarbiyalash uchun og‘zaki nutq namunalariidan foydalanish, ularga taqlid qilish, ko‘proq yod olishga e‘tibor berish mashqlarini o‘tkazish tavsiya etiladi. Bolalarga hamisha o‘z nutqiga e‘tiborli bo‘lish, o‘rtoqlarining nutqiga odilona baho berishga o‘rgatiladi. Kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarining yod olish qobiliyatlarini rivojlantirish borasida o‘tmishdagi maktablar tarjibasi juda qo‘l keladi. Qadimda maktablarda bolalar o‘qiganlarini yod olish usullarini o‘zlashtirib olganliklari uchun ularning xotiralari yaxshi bo‘lganligi ma‘lumdir. Shularni hisobga olib, o‘quv dasturida yodlash uchun 12-14 ta she‘r namunalari berildi. Ular ham ta‘limiy, ham tarbiyaviy ahamiyatga egadir. She‘rni yoddan aytishda ifodalilikka, nutq odobiga rioya qilish, shoshilmay, yoqimli ovozda o‘qish talab etiladi.

O‘qituvchi “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darslarida o‘z nutqining bolalarga qanday ta‘sir etayotganini kuzatishi, tushunarli va qiziqarli bo‘lganini hisobga olishi kerak. Agar bolalar darsda e‘tiborsiz o‘tirsalar, demak, o‘qituvchi nutqining ta‘sir kuchi sust. U o‘z nutqini hamma bolalarga, goho ayrim bolalarning xulq-atvoriga qaratgan holda boshqarishi, qiziqarli misollar aytishi, o‘quvchilar e‘tiborini tortib, o‘rinli imo-ishoralar ishlatishi, qo‘lni besabab harakatlantirmasligi, bir nuqtaga qarab emas, balki sinf jamoasining diqqatini tortgan holda gapirishi kerak.

“Ona tili va o‘qish savodxonligi” darslarida ko‘pincha obrazli nutq asosidagi suhbat, savol-javob kabi usullardan foydalaniladi. Tilimizning lug‘at boyligi tarkibida yorqin, ifodali nutqni rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan hamma vositalar mavjud. So‘zlarni ko‘chma ma‘noda ishlatish imkoniyati va buning natijasida so‘zlarning ko‘p ma‘no kasb etishi lug‘atimizning yanada boyishiga imkon beradi. Bola nutqining taraqqiyotini aniqlash yuzasidan o‘tkazilgan tajribalar dastlab so‘zlarning vujudga kelishi va shu asosda dastlabki umumiy tushunchalarning paydo bo‘lib, shakllanishini ko‘rsatadi.

“Ona tili va o‘qish savodxonligi” darslarida xilma-xil usullarni qo‘llash bola uchun qiziqarlidir. Jumladan, ovozni saqlay bilish. O‘qituvchi bu ishga jiddiy e‘tibor berishi, bunda o‘zi namuna bo‘lishi zarur. Bolalarning nutqini o‘stirishda ikki asosiy talabni hisobga olish lozim: og‘zaki nutqdagi izchillik, fikrlash, ifodalilik, pauza (to‘xtam), temp (sur‘at). Yozma nutqda og‘zaki nutq asosida hosil bo‘lgan bilim-malaka va tushunchalarning uzviyligini ta‘minlash. Umumiy o‘rta ta‘limning Milliy o‘quv dasturi talablariga ko‘ra o‘quvchilar erkin fikrlashga o‘rganishlari lozim. Fikrlash esa bolada darrov hosil bo‘lmaydigan jarayon bo‘lib, uni yuzaga chiqarish uchun rejali ish olib borish lozim. Fikrni rejali ifodalash nutq o‘stirish ishlarida ayniqsa, muhim ahamiyat kasb etadi. Reja tuzishni o‘quvchilari birinchi sinfdanoq mashq qilganlari uchun ma‘lum ko‘nikmaga ega ekanliklarini hisobga olib, ikkinchi sinfda bu ishni tez-tez takrorlash maqsadga muvofiqdir. Mazkur sinfda ham reja tuzish ishlariga o‘qituvchi rahbarlik qilishi va o‘quvchilarda mas‘uliyatni sezish hissini yuzaga keltirishi kerak.

Reja darak, so‘roq, ba‘zan atov gap shaklida ham tuziladi. Reja asosida bayon qilingan matn tahlili o‘quvchilarga tushunarli bo‘ladi

Boshlang‘ich sinf “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsliklarida berilgan matnlar o‘quvchilarining nutqining ravon bo‘lishiga, nutqdagi izchillik, fikrlash, ifodalilikning namoyon bo‘lishiga e‘tibor qaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Milliy o‘zligimiz va mustaqil davlatchiligimiz timsoli “O‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o‘ttiz yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi” Xalq so‘zi. – Toshkent, 2019 yil 22 oktyabr. – № 218. – B. 1-4.
2. Azimova I.A. “Ona tili ta‘limida lisoniy malakani rivojlantirishning psixolingvistik asosi. Global ta‘lim va milliy metodika taraqqiyoti” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent: O‘TAU, 2019, 20-aprel. 219-bet.

3. Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi.

EKSTREMIZM VA XALQARO TERRORIZMNING GLOBALLASHUVINI TA’MINLOVCHI OMILLAR VA VOSITALAR

Hamidjonova Mushtariy Islomjon qizi

Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Tel: +998-93-346-66-05

Annotatsiya: Ushbu maqolada terrorizm, uning mohiyati, jamiyat taraqqiyotiga ta’siri, terrorizمنىng globallashuvini ta’minlovchi omillar va vositalar haqida, shuningdek, jahon hamjamiyati, xususan O‘zbekistonda terrorizmga qarshi olib borilayotgan tizimli chora-tadbirlar to‘g‘risida so‘z boradi.

Аннотация: В данной статье говорится о терроризме, его сущности, его влиянии на развитие общества, факторах и инструментах, обеспечивающих глобализацию терроризма, а также о системных мерах, принимаемых против терроризма мировым сообществом, в частности в Узбекистане.

Annotation: This article talks about terrorism, its essence, its impact on the development of society, the factors and tools that ensure the globalization of terrorism, as well as the systematic measures taken against terrorism by the world community, in particular in Uzbekistan. goes

Kalit so‘z: Terrorizm, globallashuv, diniy ekstremizm, mutaassiblik, g‘oyaviy bo‘shliq, narkotrafik, narkobiznes.

Ключевые слова: терроризм, глобализация, религиозный экстремизм, фанатизм, идеологический разрыв, наркотрафик, наркобизнес.

Key words: Terrorism, globalization, religious extremism, bigotry, ideological gap, drug trafficking, drug business.

So‘ngi yillarda barcha davlatlar va mamlakatlarda eng do‘lzarb muammoga aylangan ekstremistik va terroristik harakatlar har bir xalqning yuragida qo‘rquv uyg‘otib bo‘ldi. Bugungi statistik ma’lumotlarga ko‘ra ekstremizm va terrorizm salohiyat sifati va miqdori jihatidan oshib bormoqda. Bunday ekstremistik harakatlar davlatlarning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy sohalarda, xalqaro va davlatlararo munosabatlarda o‘z ta’sirini ko‘rsatib keladi.

Hozirgi davrda diniy ekstremistik va terrorchi guruhlar o‘zlarining vayronkor g‘oyalaridan kelib chiqib diniy ta’limotlarni faqat bir yoqlama, mutaassiblikka berilib noto‘g‘ri izohlashga, insonlarni yot g‘oyalarga berilishiga olib kelmoqda. Faqatgina e’tiqodi zaif insonlargina ana shunday mutaassiblarning yot g‘oyalariga boy bo‘lgan, islomiy aqidalardan ancha yiroqda turuvchi va ular uchun tog‘ri deb bilgan olamiga tushib qoladi. Agar e’tiqod mutaassib, irqiy, millatchilik, tor siyosiy, iqtisodiy manfaatlar bilan cheklangan bo‘lsa bunday holda u buzg‘unchilik, beqarorlikka xizmat qiladi va o‘sib kelayotgan davlatlar rivojiga to‘siq bo‘ladi. Inson ongida g‘oyaviy bo‘shliqlar va e’tiqodning zaifligi uni ohir oqibat har xil oqimlarga tushirib qo‘yadi.” Bunday holatlar ayni mustaqilligimizga erishish arafasida, SSSR dan ajralib chiqayotgan paytida jadallashdi. Bunga asosiy omillar:

Qayta qurish davridagi nafaqat siyosiy, balki iqtisodiy inqiroz hamda mafkuraviy parokandalik ham yuzaga kelgan edi. Sovet imperiyasi barbod bo‘lgach esa mafkuraviy bo‘shliq o‘zining xatarli oqibatlarini namoyon qildi.

E’tiborli diniy ulamolar o‘rnini soxta islomchilar egallashga intilishlari va ular tomonidan mintaqada diniy mutaassiblik ruhidagi adabiyotlarni tarqatish kengaytirildi.

Istiqlol ostonasida mintaqada davlatlar chegaralarining mustahkam emasligi turli ekstremistik kuchlarga narkotrafik, qurol-yarog‘larning noqonuniy savdosi orqali moliyaviy imkoniyatlarni mustahkamlab olishga va mintaqada bo‘ylab erkin harakat qilishga zamin yaratdi.

Qisqa qilib aytganda sho‘ro davrida meros bo‘lib qolgan og‘ir ijtimoiy, iqtisodiy muammolar qayd etilgan sabablar bilan qo‘shilib diniy ekstramistik oqimlarning shakllanishi va faollashuviga qulay sharoit yaratdi”[1]. Insonlar ongida ana shunday g‘oyaviy bo‘shliq paydo boldi va bu fursatdan radikal oqim tarafdorlari foydalanib qoldi. Bu yo‘lda terroristlar OAV ya’ni ommaviy axborot

vositalari, diniy adabiyotlar, internet tarmog‘i va ijtimoiy tarmoqlar orqali insonlar ongiga o‘zining buzg‘unchi g‘oyalarini kirita boshladi.

Terrorchilik guruhlarini g‘oyalarini ommaviy axborot vositalari orqali yoritilmas ekan ko‘zlagan maqsadni, samarani bermaydi deb hisoblashadi. Diniy buzgunchi videoroliklar ommaviy axborot vositalarida qanchalik keng va ko‘p yoritilsa ular shunchalik odamlar ongiga tez yetib boradi va o‘z samarasini ko‘rsatadi. Terrorchilar tomonida ishlab chiqarilayotgan diniy kitoblar odamlar ongini zaxarlaydi albatta. Bunday kitoblar bizning hududimizda taqiqlangan va “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar tog‘risida”gi qonunning 19-moddasida “Diniy tashkilotlarning markaziy boshqaruv organlari diniy maqsadlarga mo‘ljallangan buyumlar, diniy adabiyotlar, diniy mazmundagi boshqa axborot materiallarini O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ishlab chiqarishga, eksport hamda import qilishga va tarqatishga haqlidir

Chet elda nashr etilgan diniy adabiyotlarni olib kelish va tarqatish, ularning mazmunini qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ekspertizadan o‘tkazilgandan keyin amalga oshiriladi

Diniy ekstremizm, separatizm, aqidaparastlik g‘oyalarini bilan yo‘g‘rilgan matbaa nashrlarini, kino, foto, audio, video, mahsulotlarini va shu kabi boshqa mahsulotlarni tayyorlash, saqlash va tarqatish qonun hujjatlariga muvofiq javobgarlikka tortishga olib keladi”[2]

Bugungi kunda OAV ekstremizm va terrorizm qo‘lidagi eng kuchli qurol bo‘lib qolmoqda. Bunday OAV vositalarini , dunyoda sodir bo‘layotgan aktlarni boshqarish va yuritish uchun ko‘p mablag‘ kerak bo‘ladi. Radikal oqimlar bunday mablag‘larni qayerdan oladi?

“Terrorizm xilma xil moliyaviy manbalardan oziqlanishi hisobiga faoliyat qamrovini kengaytirishga, moddiy texnik bazasini mustaxkamlashga intiladi. Noqonuniy qurol-yarog‘ savdosi va narkobiznes yordamida mablag‘ to‘plab, ularni

gʻarazli maqsadlarda ishlatishadi. Terrorchi tashkilotlarning asosiy moliyaviy manbalari:

- Norasmiy faoliyat yurituvchi tuzilmalardan olinadigan daromadlar;
- Uyushma aʼzolari toʻlaydigan badallar;
- Narkobiznes va noqonuniy qurol-yarogʻ savdosi;
- Kidnepping (odamlarni tovon puli undirush maqsadida ogʻirlash);
- Qoʻparuvchilik, qaroqchilik va bosqinchilik.

Terrorchi guruhlariga moliyaviy madad kuchlari davom etar ekan ularga qarshi olib borilayotgan kurash oʻz natijasini bermaydi” [3]. Lekin shunga qaramay dunyo hamjamiyati radikallarga qarshi samarali harakat olib bormoqda.” 1937-yil 20dan ortiq davlat terrorizmni oldini olish va bunday harakatlarni jazolash uchun Konvensiyalar imzoladi. Yana terrorchilik aktlarni oldini olish va sodir etilgan jinoyatlarni jazolash uchun AQSH davlatlari tashkilotlari (1971), Yevropa tashkilotlari (1976), Janubiy Osiyo mintaqaviy hamkorligi asotsatsiyasi (1987) tomonidan qabul qilingan uchta mintaqaviy Konvensiya ham qayd qayd etish lozim”[4].Bu borada Oʻzbekiston Respublikasida ham samarali ishlar olib borilmoqda va dunyoda bolib oʻtayotgan terrorizmga qarshi islohotlarda ozini koʻrsatmoqda. “BMTning terrorizmni oldini olish va unga qarshi kurashga qaratilgan 11 ta Konvensiya va 2 ta protokolni Oʻzbekiston ratifikatsiya qilgan”[5].

Yurtimizning oʻzida ham bu sohada jadal oʻzgarishlar koʻzga tashlanmoqda. Misol qilib qaraydigan bolsak “Oʻzbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Abdugʻanievich Karimovning 1993-yil 28-setyabrdagi BMT Bosh Assambleyasi 48-sessiyasida qilgan maruzasida Markaziy Osiyoni yadro qurolidan holi zoʻna yaratish fikrini ilgari surgan. Diniy ekstremistik va terroristik xalqaro kuchlarning ommaviy qirgʻin quroliga ega bolishiga intilayotgan zamonda yadro quroli yaratilishi uchun zarur boʻlgan materiallar tarqalmasligiga qaratilgan ushbu harakat BMT va jahon hamjamiyati tomonidan yuqori baholandi va 1997-yil 9-dekabrda

bo‘lib otgan 52-sessiyada “Markaziy Osiyoni yadro qurolidan holi hudud yaratish” rezolyutsiyasi qabul qilindi”[6].

Bu borada Jinoyat kodeksida ham gap yuritilgan 155-modda “Terrorizm-xalqaro munosabatlarni murakkablashtirish davlatning suverenitetini, hududiy yaxlitligini buzish, xavfsizlikka putur yetkazish, urush va qonli mojaro chiqarish, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirish, aholini qorqitish maqsadida davlat organi, xalqaro tashkilotni ularning mansab dor shaxslarini jismoniy yoki yuridik shaxsni biror bir faoliyatni amalga oshirishga yoki amalga oshirishdan tiyilishiga majbur qilish uchun zo‘rlik kuch ishlatish, shaxs yoki mol-mukka xavf tug‘diruvchi boshqa qilmishlar uchun, shuningdek terrorchilik tashkilotining mavjud bo‘lishini, ishlab turishini, moliyalashtirilishini ta’minlashga, terrorchilik faoliyatiga ko‘maklashayotgan yoki bunday faoliyatda ishtirok etayotgan shaxslarga - sakkiz yildan o‘n yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi beriladi”[7] Dunyoda bo‘lib o‘tayotgan hodisalardan kelib chiqib, diniy ekstremizm va xalqaro terrorizmga qarshi kurashish uchun sabrlilik va sobitlik talab etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

– Bugungi kunda butun dunyoda terrorizm va diniy ekstremizm g‘oyalari jamiyat taraqqiyotiga havf solmoqda. Va bu g‘oyalarga diniy, siyosiy, ma’naviy jihatdan bilim va saviyasi past bo‘lgan kishilar osongina aldanib qoladilar;

– Sovet Ittifoqining parchalanishi va buning oqibatida possovet mamlakatlarida siyosiy, iqtisodiy va boshqa sohalarda vujudga kelgan beqarorlik jamiyatda mafkuraviy bo‘shliq vujudga kelishiga muhim omil bo‘ldi;

– Ekstremizm g‘oyalarining keng tarqalishiga eng avvalo, ommaviy axborot vositalari, diniy adabiyotlar va asosiy muammo bo‘lib kelayotgan internet tarmog‘i sabab bo‘lmoqda;

- Radikal oqimlar o‘z harajatlarini birinchi o‘rinda norasmiy faoliyat yurituvchi tuzilmalardan kelayotgan mablag‘lar hisobidan qoplashadi.

Shu kungacha dunyo hamjamiyati radikallarga qarshi samarali harakat olib bormoqda va bu sohada O‘zbekiston Reaspublikasi ham dunyoda bo‘lib o‘tayotgan terrorizmga qarshi islohotlarda faol ishtirok etmoqda.

Yakuniy xulosa sifatida, shuni aytish mumkinki, jamiyat hayotida ma’naviy, mafkuraviy bo‘shliqlarning paydo bo‘lishi taraqqiyotga to‘siq bo‘lib kelayotgan diniy ekstremizm va terrorizmning tegirmoniga suv quyadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Diniy ekstremizm va tarrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-marifiy asoslari.O‘quv qo‘llanma. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent 2018 100-101-bet.
2. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘grisdagi Prezident qarori.19-modda.<https://lex.uz//acts/-65108>
3. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-marifiy asoslari. O‘quv’qollanma. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent 2018 69-bet
4. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-marifiy asoslari.O‘quv qo‘llanma. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.Toshkent 2018 110-111-bet
5. Diniy ekstremizm va terrozimga qarshi kurashning ma’naviy-marifiy asoslari. O‘quv qollanma. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent 2018 125-bet
6. I.A.Karimovning BMT Bosh Assambleyasi 48-sessiyasida so‘zlagan nutqidan. // <https://kun.uz/uz/news/2017/09/20/bmt-minbarida-uzbekiston-rabari-utgan-davrdagi-nutklar-bujica-kiskaca-sarisob>

7. O‘zbekiston Respublikasining 2001-yil 29-avgust Qonuni tahririda – O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi.2001-yil 9-10-son. 165-modda. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi.

MARKAZIY OSIYODAGI GEOSIYOSIY JARAYONLAR VA IJTIMOIY MUHIT MASALALARI.

Sa’dullayeva Gulnoza Azamat qizi
Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi
yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Tel: +998-94-395-59-89

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada bugungi kunda Markaziy osiyo davlatlariga xavf solayotgan asosiy tahdidlar, mintaqadagi milliy xavfsizlik masalalari, narkobiznes, uyushgan jinoyatchilik, xalqaro terrorizm, diniy ekstremizm masalalari keng ilmiy yoritilgan.*

***Аннотация:** В данной статье научно освещены основные угрозы странам Центральной Азии, вопросы национальной безопасности в регионе, наркобизнес, организованная преступность, международный терроризм, религиозный экстремизм.*

***Annotation:** In this state, the main threats to the country of Central Asia, issues of national security in the region, drug business, organized crime, international terrorism, religious extremism have been scientifically enlightened.*

***Kalit so‘zlar:** Ekstremizm, terrorizm, Narkobiznes, uyushgan jinoyatchilik, mafkuraviy bo‘shliq.*

***Ключевые слова:** экстремизм, терроризм, наркобизнес, организованная преступность, идеологический разрыв.*

***Key words:** Extremism, terrorism, Drug business, organized crime, ideological gap.*

Markaziy osiyo - Osiyo materigining ichki qismidagi tabiiy mintaqasi hisoblanadi. Tarixan olib qaraydigan bo‘lsak, Markaziy Osiyo ming yillardan beri ijtimoiy hayotning uyg‘unligida yashayotgan mintaqa sanaladi. Bu hudud nafaqat tabiiy-geografik tuzilishi jihatidan qulay mintaqa, balki siyosiy- mafkuraviy nuqtai nazardan olib qaralganda eng muhim nuqtalardan hisoblanadi. “Markaziy Osiyo uzoq davr mobaynida strategik ahamiyatga molik mintaqa deb hisoblanib kelingani faqat uning Yevro Osiyoda joylashgan buyuk davlatlarga yaqinligi bilan bog‘liq.

Mintaqaning o‘zi hech qachon ko‘p sonli aholiga ham, o‘z tabiiy boyliklaridan foydalanish qobiliyatiga ham ega bo‘lmagan. Shu boisdan bu mintaqa tarixida uning hududida qudratli imperiya yoki nufuzli davlatlar kam vujudga kelgan. Markaziy Osiyo, asosan tashqi kuchlar raqobatlashgan maydon bo‘lgan. Markaziy Osiyo deganda, Sovet ittifoqi parchalangandan keyin mustaqillikka erishgan beshta musulmon respublikalar: Qirg‘iziston, Qozog‘iston, Tojikiston, Turkmaniston va O‘zbekiston nazarda tutiladi.”[1] Albatta, Markaziy Osiyodagi mintaqaviy geosiyosiy hodisalar va jarayonlar turg‘un emas. Markaziy Osiyo mamlakatlariga xavf solayotgan muammolar va tahdidlar ham umumiydir. Shunday tahlikali sharoitda uch xalqaro xavf-diniy ekstremizm, xalqaro terrorizm va narkobiznesning chatishuvi ro‘y berdi. Xo‘sh, diniy ekstremizm, terrorizm va narkobiznesning o‘zi nima? Ularning Markaziy Osiyo mintaqasidagi davlatlariga xavf solayotgan tahdidlari, asosiy maqsad va vazifalari nimalardan iborat?

Darhaqiqat, bugun eng katta xavf sifatida diniy ekstremizm va terrorizm tilga olinmoqda. Ekstremizm so‘zi lotincha “extremis”-“ashaddiy” atamasidan olingan bo‘lib, “keskin fikr va choralarni yoqlash, keskin choralarga tarafdorlik” ma’nosini anglatadi.[2] Ekstremistik harakatlar birgina O‘zbekistongagina xavf solayotgani yo‘q, balki, butun Markaziy Osiyo mintaqasi uchun asosiy muammolardan biri bo‘lib turibdi. Xususan, 2017-yil iyun holatiga ko‘ra Qirg‘izistonda 2009-yildan beri terrorchilik va ekstremistik jinoyatlar uchun qamalgan shaxslar soni 3 baravarga oshdi. Bu haqida, “Qirg‘izistonda BMT tizimi” matbuot xizmati ma’lumotlariga ko‘ra, “Qamoqxonalarda zo‘ravonlikning radikallashtiruvini oldini olish” mavzusidagi ekspertlik muhokamasida ma’lum qilingan. Bugungi kunda terrorchilik va ekstremistik yo‘nalishdagi jinoyatlarni sodir etgan 180 nafar shaxs yopiq tipdagi jazoni ijro etish muassasalarida saqlanmoqda”. [3]

Markaziy Osiyo mamalakatlariga xavf solayotgan yana bir muammolardan biri – bu terrorizmdir. “Terrorizm (lot. “terror - qo‘rqinch, dahshat) siyosiy raqiblarni, muxoliflarni yo‘qotish yoki qo‘rqitish, aholi o‘rtasida vahima va tartibsizliklar keltirib chiqarish maqsadidagi zo‘ravonlik harakatlari (ta‘qib qilish, buzish, garovga olish, portlatish).[4] Diniy ekstremizm va terroristik kuchlar tomonidan olib borilgan buzg‘unchilik va qo‘poruvchilik harakatlari afsuski bizning mintaqamizni ham chetlab o‘tmadi. “Markaziy Osiyoda, xususan O‘zbekiston hududida 1999-2012 yillar oralig‘ida 10ga yaqin terrorchilik harakatlari amalga oshirilgan. Ma‘lumotlarga ko‘ra ularda 200 dan ziyod begunoh insonlar halok bo‘lgan. 300 dan ziyod kishi jarohat olgan, ularning aksariyati butun umrga nogiron bo‘lib qolgan”. [5]

Bugungi kunda Markaziy Osiyo mamlakatlarida xususan, Tojikiston hududida ham terrorizm va ekstremizmga qarshi kurash kuchaymoqda. “Yil boshidan buyon 100 dan ortiq kishi mamlakatda faoliyati ta‘qiqlangan “Musulmon birodarlar”(“Al-Ixvan al-Muslimun”) guruhiga a‘zolikda gumonlanib, qo‘lga olindi. Tashkilotning ehtimoliy a‘zolari bo‘lmish 113 kishi ushlandi, ular orasida 20 nafardan ortiq oliy o‘quv yurtlarining o‘qituvchisi hamda Isfara shahar ijroiya organining bir xodimi ham bor. Jinoyatga qo‘l urganlar orasida ikki nafar xorijiy fuqarolar ham bo‘lgan.”[6]

Dunyo miqyosida xalqaro terrorizm avj olishining yana bir sababi bu narkobiznesdir. Narkobiznes ham xalqaro terrorizm bilan egizakdir. Xalqaro terrorizmning har qanday ko‘rinishi insoniyat taqdiriga, uning taraqqiyoti va istiqboliga jiddiy xavf solayotgan tahdiddir.

“Hozirgi kunda butun yer sharida yetishtirilayotgan giyohvand vositalarning asosiy qismi Afg‘onistonga to‘g‘ri kelmoqda. Afg‘onistonda yiliga 200 ming gektarga yaqin maydonga ko‘knori ekilib, 800 tonnaga yaqin heroin butun dunyoga tarqatilmoqda. Bugungi kunda giyohvandlik iskanjasiga tushganlarning

aksariyat qismi 15-35 yosh arafasida bo‘lgan yigit-qizlar bo‘lib, ma’lumotlarga ko‘ra ularning soni 200 millionga yetadi. BMT ekspertlari o‘tkazgan taqdiqotlar xulosalariga ko‘ra, jahonda har yili taxminan 100 ming narkoman vafot etmoqda. Statistika ma’lumotlar bugungi kunda narkobiznes savdosidan tushadigan daromad yiliga 400 milliard dollarni tashkil etilishini ko‘rsatadi. Yer yuzi bo‘ylab bunday illatning tarqalishida diniy ekstremistik guruhlarining ham o‘ziga xos hissasi bor. Birgina “Al-Qoida” tashkiloti o‘z moliyaviy mablag‘larining 40% dan ko‘prog‘ini narkobiznes orqasidan topishi ham so‘zimizning isboti bo‘la oladi. Shubhasiz, bu yetishtirilayotgan giyohvand vositalarni Markaziy Osiyo mamlakatlari hududi orqali boshqa mintaqalarga tarqatishga harakat qilishmoqda”[7].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- Ekstremizm, terrorizm va narkobiznes kabi muammolar hozirda faqatgina bir davlat, bir millat doirasidagina emas, balki yer yuzida mavjud bo‘lgan barcha millatlar, qolaversa, butun insoniyatga havf solmoqda;

- Har qanday terrorizm va boshqa zararli oqimlar ruhiyatni, ma’naviyatni hamda imon sustligi orqali kirib keladi. Agar jamiyat o‘zining bunyodkor g‘oyasi bilan mustahkamlangan bo‘lsa, unga boshqa g‘oyaning kirib kelishi juda qiyin;

- Terrorchi tashkilotlar tomonidan mintaqada yetishtirilayotgan giyohvand vositalar Markaziy Osiyo mamlakatlari orqali boshqa hududlarga ham tarqalmoqda. Sodir etilayotgan bunday noxush harakatlar esa barchamizni ogohlikka chaqiradi;

Yakuniy xulosa sifatida, shuni aytish mumkinki, Markaziy Osiyo davlatlarida xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlash maqsadida amaliy hamkorlikni yanada mustahkamlash, terrorizm va ekstremizm, transmilliy jinoyatchilik va narkotrafik tahdidlariga qarshi samarali kurash olib borilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://en.wikipedia.org/wiki/central_Asia

2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. –T., 1981. – B. 2
3. <https://kun.uz/uz/news/2017/06/03/kirgizistonda-terrorizm-va-ekstremizm-mucun-kamal-ganlar-soni-keskin-kupajgan>
4. Qomus Info Onlayn Ensiklopediyasi. “T” harfi. Terrorizm // <https://qomus.info/oz/encyclopedia/t/terrorizm/>
5. Diniy ekstremizm v terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-ma’rifiy asoslari. O‘quv qo‘llanma. O‘z. Xalqaro Islom Akademiyasi nashriyot i matbaa birlashmasi. –Toshkent, 2020. – B. 95
6. <https://www.americaovozi.com/a/tajikistan-counttering-terrorism/5270449.html>
7. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-marifiy asoslari. O‘quv qo‘llanma. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. –Toshkent, 2018. – B. 70

O‘QUVCHILARGA IZONIT-IPLAR GRAFIKASI USULIDA TASVIRLAR TAYYORLASHNI O‘RGATISH.

*Dolimova Aziza Otabek qizi
Texnologik ta’limi yo’nalishi,
TXT-BU-22 guruh talabasi*

***Annotasiya:** Ushbu maqolada umumta’lim maktab o‘quvchilariga Izonit-iplar grafikasi tarixi va ular haqida ma’lumotlar keltirilgan. O‘quvchilarga texnologiya dars mashg‘ulotlarida, maktabdan va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda Izonit-iplar grafikasi usuli yordamida turli naqsh elementlaridan qiziqarli, chiroyli dekorativ pannolar, naturmortlar, tabiat manzaralari, kitob uchun xatcho‘p, kitob g‘iloflari, qutichalar bezagi, sovg‘a uchun turli esdalik kompozitsiyalar yaratish uchun ko‘rsatma vazifasini bajaradi.*

***Аннотация:** В данной статье представлена история изонито-пряжной графики и информация о ней для учащихся средних школ. Методом графики «Изонит-пряжа» учащиеся могут создавать интересные, красивые декоративные панно, натюрморты, природные пейзажи, закладки для книг, обложки книг, украшения коробок из различных элементов узора на уроках технологии, внеклассных и внеклассных мероприятиях. для создания различных сувенирных композиций на подарок.*

Annotation: *This article presents the history of Izonit-yarn graphics and information about them to secondary school students. Students can use the Izonit-yarn graphics method to create interesting, beautiful decorative panels, still lifes, natural landscapes, bookmarks for books, book covers, box decorations from various pattern elements in technology lessons, after school and extracurricular activities. serves as a guide for creating various souvenir compositions for a gift.*

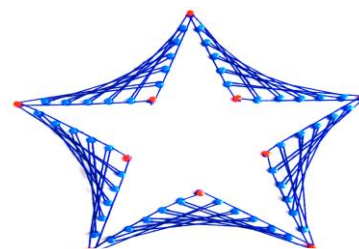
Kalit soʻzlar: *Izonit-iplar grafikasi, rangli iplar, igna, asos, qaychi, bigiz, toʻgʻnagʻichlar, kompozitsiya, tasvir, Ovalsimon, spiralsimon, toʻrtburchak, doira, chok, texnika, nuqta, kashta tikish, qogʻozlar.*

Ключевые слова: *изонитовая графика, цветные нитки, игла, основа, ножницы, тесьма, узелки, композиция, изображение, овал, спираль, прямоугольник, круг, стежок, техника, точка, вышивка пари, бумага.*

Key words: *Izonit-thread graphics, colored threads, needle, base, scissors, braid, knots, composition, image, oval, spiral, rectangle, circle, stitch, technique, point, embroidery betting, papers.*

Bugun yoshlarni barkamol avlod boʻlib yetishishda, puxta bilimlar egallash oʻzlarini iqtidorlarini toʻla namoyon qilish, barcha qobilyatlarni yuzaga chiqarish hamda jamiyatda muhim bir kasb-hunarni egallashlari uchun barcha fanlar qatori “Texnologiya” faninig oʻrini katta axamyatga egadir.

Fan mashgʻulotlarida mustaqil ijodiy ishlar amalga oshirish bilan birga turli xil materiallardan chiroyli buyumlar, tikish usullari bilan xar-xil kashtalar, zardoʻzlik asosida buyumlar, izonit-ip grafikasi asosida chiroyli dekorativ pannolar, naturmortlar tikish texnologiyasi bilan koʻnikma va malakalaringizni oshirib boriladi.

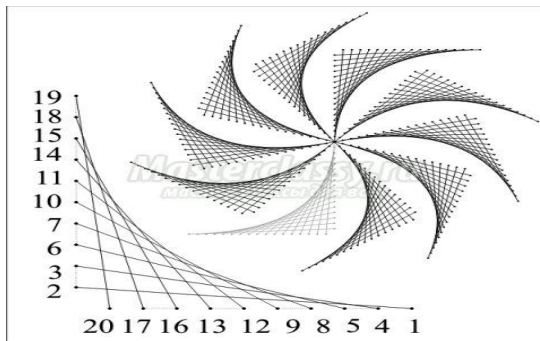

1-rasm.Mixlarga iplarni

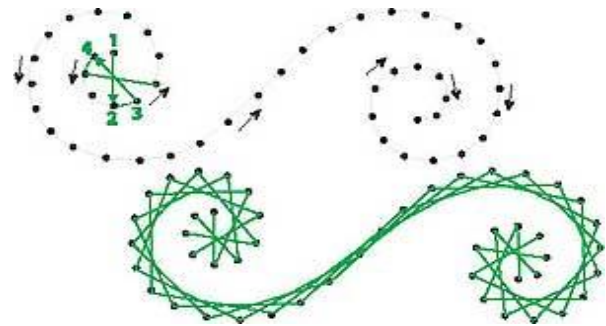
Ip grafikasi (turlari: ip oʻtkazish, ip tasviri, ip dizayni) yoki string art (inglizcha string art – “iplar sanʼati” dan) - bu karton yoki boshqa mustahkam asosda iplar bilan tasvirni olish usuli. Ip grafikasi baʼzan izografiya yoki karton kashtadoʻzlik deb ham ataladi. Baʼzan asos sifatida baxmal (baxmal qogʻoz) yoki qalin qogʻoz ham ishlatiladi. Oddiy iplar, jun va rangli ipak iplardan ham foydalanishingiz mumkin. Izonit-iplar grafikasi bu qattiq buyumga iplar grafikasi

yordamida biron-bir tasvirni yaratishga aytiladi. Izonit XVII asrda Angilyalik to‘quvchilar tomonidan yaratilgan. Dastlab ular yog‘ochning ustki qismiga mixlar qoqib, mixlarga iplarni tortib, turli grafik naqshlarni hosil qilishgan(1-rasm). Keyinchalik takomillashtirilib kartonlar, disklar ustiga tasvirlar tushirilgan.

Izonit juda qiziqarli va ajoyib usul bo‘lib, kashtaga yoki to‘qish san‘atiga o‘xshamaydi. Chunki bu juda ham sodda va dizayni jihatidan ham boshqa tikish uslublaridan ajralib turadi. Izonit texnologiyasi qimmatbaho materiallarni talab qilmaydi, faqat rangli yorqin iplar va mustahkam asos sifatida xizmat qiladigan materiallardan foydalaniladi. Izonit usuli bilan turli xildagi tasvirlarni iplar yordamida hosil qilishdan iborat bo‘ladi. Hosil qilingan tasvirlar juda ham chiroyli manzarani berdi.

2-rasm. Burchak shaklini tikish

3-rasm. Spiral shaklini to‘ldirish

Izonit usulida tikish texnikasida burchak, yoysimon, spiral shakli, bargsimon, va aylana shaklli usullaridan foydalanib naqshlar tikiladi (2 va 3-rasmlar). Hamma shakl har xil gullarni va naqshlarni beradi. Hamma tikish usullaridan foydalib ham bir ajoyib manzara hosil qilish mumkin. Izonit usulida tikish uchun asosan rangli iplar, igna, asos, qaychi kerak bo‘ladi. Rangli iplar mulina, iris, g‘altakli kabi iplar ko‘p ishlatiladi. Igna esa ozgina ingichkarog‘ bo‘lgani yaxshi. Izonitning asosi esa karton, qog‘oz, disk, plastinka kabi asoslardan foydalanamiz. Qaychini esa iplarni tez va oson kesishimiz uchun ishlatamiz. Asoslarni teshish uchun bigiz yoki to‘g‘nag‘ichlardan ishlatamiz. Skotch yoki

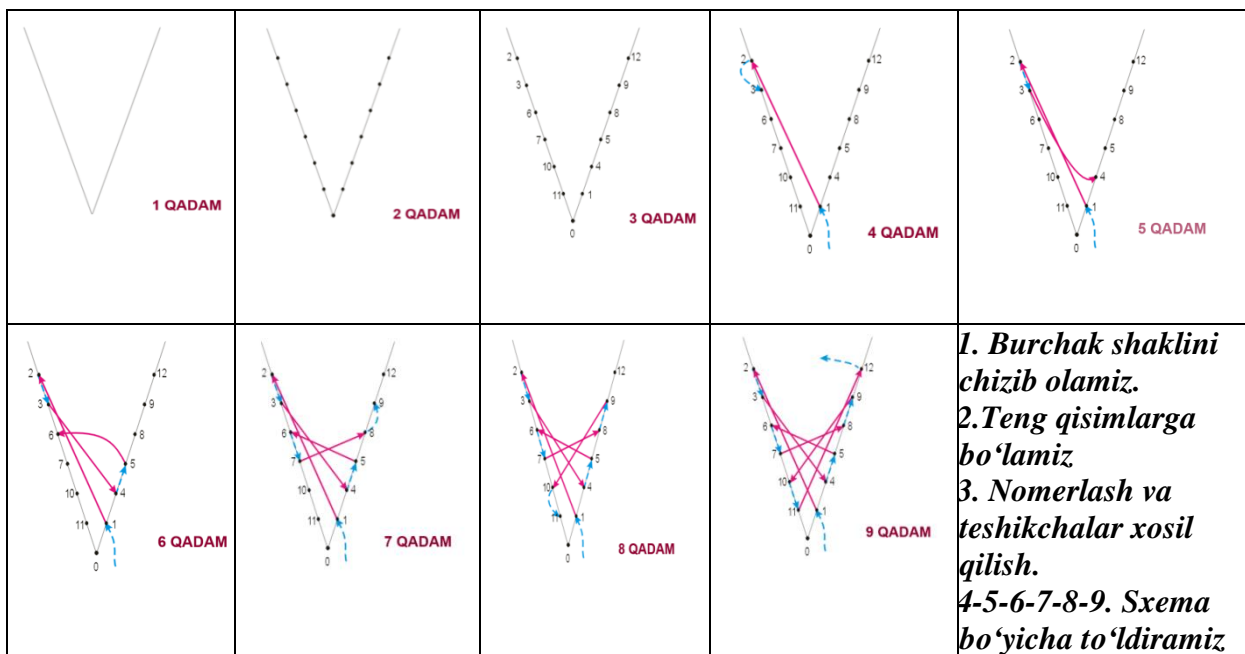
yelimlardan ham foydalanamiz, chunki, asosning orqa tomonidan iplari mustahkam bo‘lishi uchun.

Izonit usuli texnikasini o‘rganish uchun burchak, doira va kamon shakllarini o‘rganishning o‘zi kifoya. Chunki ko‘p shakllar manashu usullar yordamida tayyorlanadi.

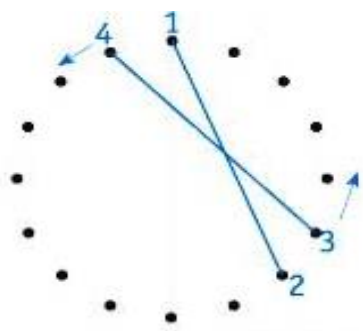
Izonit tayyorlashimiz uchun birinchi bo‘lib karton yoki qog‘ozga burchak shakli chiziladi, burchakning har bir tomoni teng qismlarga bo‘lingan va burchak yonidagi segmentlar soni teng bo‘lishi kerak, aks holda burchak chiqmay qolishi mumkin. Ip karton qog‘ozning ichki qismidan birinchi nuqtadan boshlab kiritiladi va oxirgi nuqtaga borib to‘xtaydi (1-jadval).

Burchak shaklini xosil qilish jaryoni ketma-ketlikda ko‘rib chiqamiz.

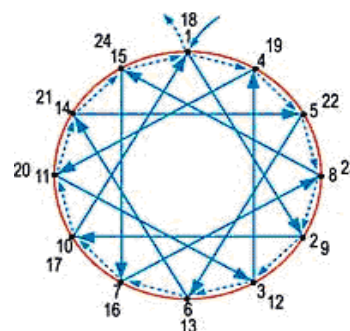
1-jadval

Doirani to‘ldirish usuli ham burchakni to‘ldirish qoidasiga muvofiq amalga oshiriladi. Birinchidan, baravar teng miqdordagi teng qismlarga bo‘linadi. So‘ng aylananing har qanday oqimi ixtiyoriy tanlanadi (4 va 5-rasmlar).

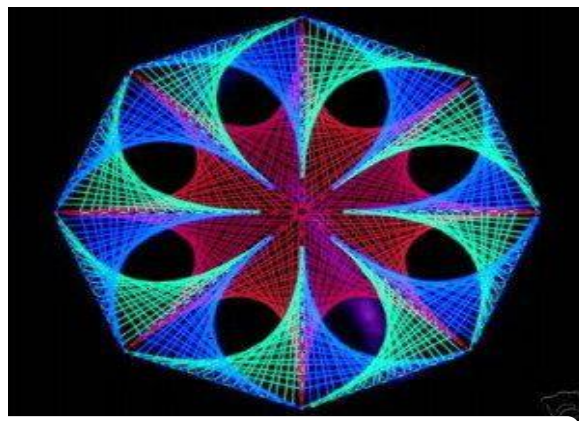
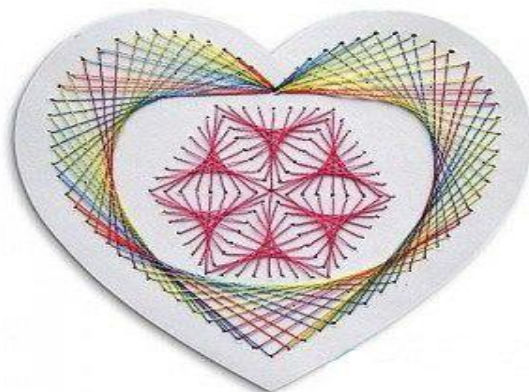
4-rasm. Doirani to'ldirish usuli

5-rasm. Doirani to'ldirigan xolati

Turli shakllarni to'ldirish usuli; geometrik shakllarni to'ldirish texnologiyasini yaxshiroq tushunish uchun “Bantik” va “Narvon” shaklini to'ldirishni o'rganib chiqish kerak bo'ladi.

Kompozitsiyalarni yaratish uchun faqat burchaklar va doiralar yetarli emas, shuning uchun eng ko'p uchraydigan shakllarni tikishni ham o'rganish kerak bo'ladi (6-rasm). Ovalsimon, spiralsimon, to'rtburchak va boshqa shakllar doirani to'ldirish qoidalari bilan bir xil tartibda amalga oshiriladi. Murakkab tuzilishga ega bo'lgan mahsulotlar uchun doiralar va ovallardan foydalaniladi.

6-rasm. Tuli xildagi sovga uchun giloflar hamda panolardan na'munalar

Dekorativ ta'sirni kuchaytirish maqsadida atrofni yoki yopiq konturni bir necha bosqichda, har bir chok uchun ipni turli xil uzunliklarda o'tkazish mumkin. Spiralsimon usuli; bu usulda ish jarayoni burilish nuqtasidan boshlanadi. Tikish

uzunligi 1-2-dan 3-4-nuqtalar orasida tanlanadi. Spiral soʻnggi nuqtagacha har doim bir yoʻnalishda harakat qilish bilan toʻldirilib boriladi.

Ovalsimon usul; ish jarayoni ovalsimon shaklning birinchi nuqtasidan boshlanib, yana oʻsha yeridan tugallanadi. Ikki nuqta orasidagi masofani bir xil taminlash lozim, bu koʻproq bargning pastki qismiga tegishli hisoblanadi. Bargdan tashqari, kurtaklar, gullarni toʻldirish zarur boʻlganda ucurchaklarni toʻldirish usulidan ham foydalanish mumkin.

Shunday qilib izonit-ip grafikasini har xil usullaridan foydalanish bilan oʻquvchilarni ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirishga erishamiz. Oʻquvchilarni texnologiya mashgʻulotlarida shu usullardan foydalanib turli naqsh elementlaridan qiziqarli, chiroyli dekorativ pannolar, naturmortlar, tabiat manzaralari, kitob uchun xatchoʻp, kitob gʻiloflari, qutichalar bezagi, sovgʻa uchun esdalik kompozitsiyalar yaratish imkonini beradi. Tikish texnikasi murakkab tuyulsada aslida har bir bosqichning amalga oshirilishi judda oddiy, tikish jarayonida oʻquvchilar diqqatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilga adabiyotlar:

1. G.A. Branitskogo «Kartiny iz tsvetnykh nitok i gvozdey» 1995 godu.
2. Nagibinoy M.I. «CHudesnaya iz tkani svoimi rukami» (Yaroslavl, «Akademiya razvitiya», 1997 g.)
3. G. A. Branitskiy, Zhivye kartiny, Baro-Press, 2003.
4. G. A. Branitskiy, Nauka i jizn, 2004, № 12, 116.
5. U.Yu.Talipova.”Izonit yoki iplar grafikasi” nomli dars ishlanmasi 2022y.
6. Oʻ.O.Tohirov va boshqalar. “Texnologiya” umumiy oʻrta taʼlim maktabi 8-sinf uchun darslik.2020y.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIGA ANIMATSION YONDASHUV ASOSIDA INGLIZ TILINI O‘RGATISH METODIKASI

*Yoqubjanova Muslima Ikromjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 1-bosqich talabasi*

Annотatsiya: Ushbu maqolada xorijiy tillarni o‘rganishda oson eslab qolish usullari haqida so‘z boradi.

Аннотация: В этой статье рассказывается о простых методах запоминания для изучения иностранных языков.

Abstract: This article talks about easy memorization methods for learning foreign languages.

Kalit so‘zlar: xotira, eslab qolish, tasavvur, metod, ingliz tili.

Ключевые слова: память, припоминание, воображение, метод, английский язык.

Key words: memory, recall, imagination, method, English language.

Chet tillarini o‘rganish so‘nggi vaqtlarda juda urf bo‘ldi. Ayniqsa, ingliz tilining obro‘si kundan-kunga oshmoqda. Ingliz tilini biluvchilarniku aytmasa ham bo‘laveradi. Til bilish bizga kattadan-katta imkoniyatlarni beradi. Masalan, ingliz tilini bilish orqali muloqot qila olamiz va do‘stlar orttira olamiz. Ingliz tili butun dunyo muloqot qilinyapti. Demak, biz sayohatlar davomida qiyinchilikka duch kelmaymiz. Yana ishga hujjat topshirdingiz raqobatdoshlar ham xuddi siz kabi oliy ma’lumotli, ammo siz til bilasiz. Ular esa bilishmaydi. Endi fikrlab ko‘ring kimning ishga kirish ehtimoli yuqori?

Xullas, Ingliz tilini o‘rganish foyda bersa beradiki, aslo ziyon qilmaydi. Ingliz tilini osonroq o‘rganish uchun biz bir necha usullarni ko‘rib chiqamiz.

Assotsiatsiya usuli (lot. Associo - birlashtirish, qo‘shish) degan ma’noni anglatadi. Inson ongidagi avvalgi turmush tajribalari bilan belgilanadigan tasavvurlar bog‘lanishi, shu bog‘lanishlar tufayli ongda paydo bo‘lgan muayyan tasavvurlar o‘xshashlik, yondoshlik va qarama - qarshilik belgilariga ko‘ra, shunga bog‘liq bo‘lgan boshqa tasavvurlarni hosil qiladi.

“Bitta til bizni hayot yo‘lagiga olib keladi, ikkita til esa ushbu yo‘ldagi barcha eshiklarni ochib beradi”. (Frenk Smit)

Istalgan chet tilini o‘rganish -bu har doim vaqt talab qiladi. Agar to‘g‘ri strategiyalar va narsalarni bunga qo‘llasak, ushbu vaqtni kamida ikki barobar qisqartirishimiz mumkin. Va bu bolalarda ham zerishik paydo bo‘lishini oldini oladi. Misol uchun, ingliz tilini o‘rganish jaroyinini tezlashtirish, bilish uchun, u nimalardan iborat ekanligini anglashimiz darkor. 4 xil qobiliyat bor - muloqot, eshitish orqali qabul qilish, o‘qish va yozuv. Biz so‘zlarni yodlash uchun juda katta hajmdagi vaqtimizni sarflaymiz ya’ni qayta qayta takrorlash uchun. Juda ko‘p marotaba zerikarli takrorlashdan keyin biz so‘zlarni eslab qolishga harakat qilamiz. Va yodlagandekmiz. Ammo juda qisqa vaqtga. U unut bo‘lib ketadi oradan ma’lum vaqt o‘tgach. 1885-yil nemis psixologi Ebbinghaus insonning unutishi haqida tajriba o‘tkazadi. Va bu tajriba orqali shuni aniqladiki, ilk 20 daqiqa ichida juda kuchli unutish sodir bo‘lar ekan.Ya’ni biz eslab qolgan 20% malumotni birinchi 20 daqiqa ichida 40% ini yo‘qotamiz. Eslab qolgan vaqtimizdan keyin 1 soat o‘tib esa umumiy hisobda 60% ini unutamiz. Bir kundan so‘ng esa bizning miyyamizda o‘rgangan so‘zlarimizning 33% dan ko‘p bo‘lmagan holati qoladi. Xo‘sh, buni oldini olish va so‘zlarni qanday to‘la yodda qoldirishimiz uchun nima qilish kerak? Oson va qulay usuli bu tasavvur qilish orqalidir. Masalan: Biz stol so‘zini eshitdikmi, albatta hayolimizga uning ko‘rinishi gavdalanadi. Va biz uni stol deb nomlanishini ham bilamiz.

Ideal xotiraning uch asoslari. Tasavvur qiling, siz hozir auditoriyada o‘tiribsiz. Qarshingizda oq doska va proyektor, atrofdagilar xuddi sizga o‘xshab har xil odamlar partalarda lektorni kutib o‘tirishibdi. Biroz vaqtdan keyin sochlariga oq tushgan olim chiqdi va aytdi: “Men bu tajribada qatnashishga rozi bo‘lganlardan minnatdorman. Hozir biz sizga yorqin rangli rasmlar qatnashgan slaydlar ko‘rsatamiz. Slaydning oraliq vaqti bir sekund va bu slayd faqat 1 marta

ko‘rsatiladi. Bunday rasmlardan 10.000 ta bor. Vazifangiz imkoni boricha ko‘proq eslab qolish. “Natija ko‘rganlarning 80% dan oshig‘i tanish bo‘lgan va yana davom etishdi. Bu safar qiyin suratlar ammo sanog‘i 2500 ta edi. Ammo natijani ko‘ringki, 90% suratlarni eslab qolishgan. Ushbu tajribaga asoslangan holsa biz shu xulosaga kelamiz: Miya rasmlar bilan juda yaxshi ishlaydi. Va bu rasmlar “obrazlar” deb nomlanadi. Mana shu esa ideal xotiraning siri hisoblanadi.

Endi esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ham bir so‘zni oddiy holatda emas, balki turli obrazlar orqali o‘rgatsak ularning xotirasida to‘la va uzoq muddatli so‘zlarning saqlanib qolishi osonlashadi. Har qanday so‘z yaxshi esda qolishi uchun u noodatiy holatlar bilan tuzilgan bo‘lishi zarur.

1933-yilda **Restorf effekti** kashf etilgan. Bunda aytishlaricha: boshqalardan ajralib turadigan obyekt (tasavvur)lar yaxshi esda qoladi.

Bulutli ob-havo bo‘lgan kunni tasavvur qiling. Hamma odamlar kulrang splash, qora soyabonlar tutib olishgan. Birdan qarshingizdan sariq kurtka kiygan odam chiqib qoldi. Sizning bari e‘tiboringiz shu insonga qaratiladi. Qachon diqqatingiz kuchli bo‘lsa, eslab qolish kuchli bo‘ladi. Tasavvurlar ham shunday. Agar siz oddiy va mantiqqa asoslangan holda tasavvur qilsangiz, bu miyyangiz uchun xuddi, boyagi kulrang to‘da ichidagi yana bir kulrang odamdek. Ammo tasavvurlaringiz noodatiy bo‘lsa, boyagi sariq kurtkadek e‘tiboringizni tortadi va bolalarning eslab qolish darajasini oshiradi. Bu yo‘llar orqali bolalarning tasavvur qilish qobiliyati oshadi. Balki ikki so‘z orasidagi aloqalarni hosil qilishni ham o‘rganadi va eslab qolish metodikasiga ham ega bo‘ladi.

Xorijiy so‘zlarni eslab qolishning uch oddiy qadami.

1-qadam. O‘zbek tilidagi so‘zni o‘qiymiz va ushbu so‘zning obrazini tasavvur qilamiz.

2-qadam. Xorijiy so‘zni o‘qiymiz va o‘zbek tilida ushbu so‘zning eshitilishiga mos bir so‘z tanlaymiz. So‘ng uni ham tasavvur qilamiz.

3-qadam. Ikkita obrazni bitta rasmga joylaymiz ya’ni birlashtiramiz. Ushbu tasavvurni tasavvurimizda ko‘rib, bir necha bor xorijiy so‘zning to‘g‘ri talaffuzini ovozi chiqarib takrorlaymiz. Misol uchun: “wheel” so‘zi o‘zbekchada - g‘ildirak ma’nosini beradi. G‘ildirak ya’ni inglizcha “wheel” so‘zi (vil)ni o‘qiymiz va bu so‘zning eshinishi o‘zbek tilidagi qaysi so‘zga o‘xshashini topib olamiz. “Wheel” (vil) so‘zi vilka so‘zini eslatmoqda. Birinchi obraz “g‘ildirak”ni ikkinchi obraz “vilka” bilan bitta rasmga joylab, tasavvur qilamiz. Masalan: g‘ildirakka sanchilgan vilkani tasavvur qilishimiz mumkin. Biz hozir g‘ildirak so‘zini eslab qoldik.

3-qadamda umumiy tasavvuriy rasmni ko‘rib xorijiy so‘zning to‘g‘ri talaffuzini bir necha bor takrorlash juda ham muhim. Tasavvuriy rasmni programmashtirayotganimizda, miyyamiz g‘ildirak so‘zi inglizchada “vilka” emas, balki “wheel” bo‘lishini yaxshi va tezroq eslab qoladi.

Yangi tilni o‘rganish – so‘z boyligini oshirish demakdir.

“Chet tillari haqida hech narsa bilmaydigan odam o‘z tili haqida ham hech narsa bilmaydi”. (Iogann Volfgang)

Odatda, yangi tilni o‘rganishni boshlagan bolalar uchun chet tilidagi so‘zlar dastab notanish ohangda jaranglaydi va o‘quvchi uchun umuman tushunarsiz bo‘ladi. Bu huddi o‘zga sayyoraliklar oldingizga kelib gapirishi, siz esa uni tushunmaganga o‘xshaysiz. Ayrim metodlar esa so‘zlarni qisqa muddatda umumli yodlashga yordam beradi. Bu usul sizning takrorlashingiz miqdorini kamaytirib, yodlash jarayonini faol bo‘lishiga hamda yangi yodlangan so‘zlarni gaplarda ko‘proq ishlatishga yordam beradi. Agar bu usulni tushunib, yangi so‘zlarni yodlansa, tilni yaxshi tushunishga yordam beradi. Buning mazmuni yangi so‘zning talaffuziga etibor berib o‘zingiz biladigan so‘z bilan bog‘liq holda eslab qolishdir.

Qanchalik kulguli va g‘ayritabiiy holatlarni tasavvurimizda jonlantirsak yangi so‘z miyyamizda shunchalik ko‘p esda qoladi. Bu orqali yangi so‘zni hech

qanday qat’iy takrorlashsiz eslab qolishimiz mumkin. Bu so‘zni mustahkam eslab qolish uchun oz -moz takrorlab, so‘zlashuv nutqida ham ishlatish ham juda foydali bo‘ladi.

Xulosa. So‘zlarni takrorlash orqali xotirada saqlash.

“Takrorlash o‘rganishning onasidir” (*maqol*). Biz insonmiz, aql sohiblarimiz. Aqlimiz tinmay yangi ma’lumotlarni qabul qilib boradi. Bilimimiz doimiy ortib boradi. Bu jarayoni turli jabhalari ro‘y beradi. Ammo, aynan insonligimiz tufayli unutishimiz ham mumkin. Ya’ni, bilimlarimizning ortib borishi barobarida, ma’lum muddat takrorlanmagan yoki ishlatilmagan bilim va ko‘nikmalarimizni unutib boramiz. Bunday unutish bizni chet tili bo‘yicha bilimlarimizga ham taalluqlidir. Olimlarning aniqlashicha, agarda bir marta o‘qigan axborotingizni faqatgina o‘qisangiz va u haqida fikr yuritmasangiz, o‘qiganlaringizning 90% ini 1 oy ichida unutib yuborarkansiz.

Yodlagan so‘zni doim ham takrorlayverish boshlang‘ich sinf o‘quvchilari va o‘rganuvchilarga og‘irlik qilishi mumkin. Ya’ni zeriktiradi. Shuning uchun ham, biz metodlardan foydalanamiz. Ya’ni avval 25 daqiqada takrorlash bilan shug‘ullanib, 10 daqida dam olib keyin yana 10 daqida so‘zlarni qaytarish bizga foydali bo‘ladi. Bolalarda faol takrorlashni quyidagilar tashkil qiladi:

- O‘qish mobaynida fikrni bir joyga jamlash;
- O‘qilgan materiallarni ovoz chiqarib qaytarish;
- O‘rganilgan so‘zlardan gaplar tuzish;
- Qidirish ma’nodoshlarini;
- Unutilgan so‘zlarni takrorlash.

Qisqa qilib aytganda, tasavvurlar orqali so‘zlarni yodlash bizga qulaylikni beradi. Tasavvurlar miyyamizning tili hisoblanadi. Tasavvur qilaylik, marafon barcha yuguryabdi. Kimdir tez, kimdir ma’lum bir sababga ko‘ra sekin. Marra aniq, hamma bor kuchi bilan marra sari intilyabdi. Siz esa mashinada ketyabsiz.

Xo‘sh, kim birinchi bo‘lib marraga yetib boradi. Albatta siz. Chunki sizda texnika bor. Maxsus argoritm va texnologiyalar bilan texnikasiz standard ravishda o‘rganishning o‘rtasida farq shunda. Texnika bilan biz 95 % muvaffaqiyatga oson erishamiz. Xo‘sh, mana shunday metodlarsizchi?

Bolaning qiziqishini so‘ngdirish uchun ularga ko‘p va qiyin vazifa topshirishning o‘zi kifoyadir. Bolalarda til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishni oshirish uchun ularni doimiy ravishda rag‘batlantirib turish ham maqsadga munosib bo‘ladi. Oson so‘z yodlashlari uchun esa, albatta obrazlar orqali va rasmlilug‘atlar orqali osonlikni yaratamiz va muntazam ravishda takrorlab turish ham maqsadga muvofiqdir. Bolalarga ta‘lim berish jarayonida albatta motivatsiya muhim rol o‘ynaydi. Motivatsiya - bu benzin. Bolalar esa, mashina. Agar benzin bo‘lmasa, o‘rganuvchilar harakatlanmaydi. Umuman harakatlanolmaydi. Yosh bolalar asosan jarayonga ahamiyat berishadi. Agar dars jarayoni qiziqarli va maroqli bo‘lsa, ular darsga qatnashishadi. Agar qiziq bo‘lmasa ularni urib ham o‘qitolmaysiz. Shuningdek, so‘z yodlashda ham shunday qiziqarli bo‘lsa, bolani to‘xtatib ham bo‘lmaydi. Bunda esa bizga obrazlar orqali yodlatish osondir. Qiyin yo‘llar bilan esa boladagi ishtiyoq so‘lib boradi va natija sustlashadi.

Tasavvur qiling, ikki kishi marafonda. Biri tekkis yo‘lda ikkinchisi g‘adirbudur notekis yo‘ldan boryabdi. Kimning benzini birinchi tugaydi? Albatta ikkinchi yo‘lovchiniki.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Assotsiatsiya>

RUS TILINI O‘RGANISHDA DIALOG USULIDAN FOYDALANISH

*Maxkamov Doniyorbek Axmadjon o‘g‘li
Namangan davlat pedagogika instituti
O‘zga tilli guruhlarda rus tili yo‘nalishi talabasi*

Tel: +998881613141

Ilmiy rahbar: *Pardaboyeva Dilfuza Rustamovna*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada rus tilini o‘rganishda dialog usulidan foydalanishning afzalliklari haqida so‘z boradi.*

Аннотация: *В данной статье говорится о преимуществах использования диалогового метода в обучении русскому языку.*

Abstract: *This article talks about the advantages of using the dialogue method in learning the Russian language.*

Kalit so‘zlar: *Dialog, rus tili, sinonim, to‘g‘ri gapirish.*

Ключевые слова: *Диалог, русский язык, синоним, правильная речь.*

Key words: *Dialogue, Russian language, synonym, correct speaking.*

Inson muvaffaqiyatga erishishi uchun muhim omillardan biri, shubhasiz, xorijiy tillarni bilish hisoblanadi. Xorijiy tillarni o‘rganishda turli usullardan foydalaniladi. Ushbu maqolada rus tilini o‘rganishning oson va samarali usullaridan biri bo‘lgan “dialog” usulidan foydalanish haqida so‘z yuritiladi. Bu usuldan foydalanish orqali bolalardagi lug‘at yodlash paytidagi tez zerikib qolishlari oldi olinadi. Bundan tashqari, gapning to‘g‘ri tuzilishi, so‘zlarni o‘z o‘rnida ishlatish, gap tarkibidagi so‘zlarga qo‘shimchalarni to‘g‘ri qo‘sha olish, zamonga tushlash, birlik-ko‘plik shakllarini hosil qilishdagi ko‘nikma va tushunchalarini oshirishda yordam beradi.

Xech kimga sir emaski, rus tili sinonimlarga boy til hisoblanadi. O‘zbek tilidagi birgina “olmoq” so‘zini rus tilida ko‘plab so‘zlar bilan ifodalash mumkin. Bunga, *взять, получить, брать, снимать, вынимать, доставать, взимать, занимать, покупать, хватать* va boshqa ko‘plab so‘zlar misol bo‘la oladi[1]. Lekin bu so‘zlarning har biri turli ma’nolarni ifodalash uchun ishlatiladi. Ularni o‘z o‘rnida qo‘llay olish esa so‘zlovchidan alohida mahorat talab qiladi. Buning uchun esa bizga dialog usulidan foydalanish yordam beradi.

Dialog usuli – bu o‘quvchilarga ikki kishi o‘rtasidagi suhbat asosida rus tilini o‘rgatish usuli hisoblanadi, ya’ni bunda o‘quvchi faqat so‘zlarni emas, balki,

biror bir mavzu asosida tuzilgan suhbat gaplarini yodlaydi. Shundan keyin, sinfdagi yoki guruhdagi istalgan ikkita o‘quvchini o‘zaro suhbatlashishga o‘rgatiladi. Boshqa tilni o‘rganayotgan har qanday inson, tabiiyki, xatolarga yo‘l qo‘yadi. Ularning gapirishdagi: talaffuzi, intonatsiyasi va yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan boshqa kamchiliklari o‘qituvchi tomonidan nazorat qilinadi. Natijada bolalarda rus tilida muloqot qilish ko‘nikmasi shakllanadi. Bu usul turli mavzularda takror-takror qo‘llanilishi natijasida o‘quvchilarda so‘z boyligi oshib boradi.

Misol uchun faqat so‘zlarnigina yodlayotgan bola bilan dialoglar orqali so‘z yodlayotgan bolalarni taqqoslab ko‘raylik. Shaxsiy kuzatishlar natijasiga ko‘ra, yuqorida keltirilgan birinchi usul bilan rus tilini o‘rganib, mustaqil so‘zlashga harakat qilayotgan bola, tabiiyki, sinonimlar qo‘llash bilan bo‘g‘liq muammoga duch keladi.

“Suratga oldim” “Bozordan oldim” “Pochtadan oldim” “Qarz oldim” va shunga o‘xshash turli gaplardagi “olmoq” (rus tilida “брать”) so‘zi gap mazmunidan kelib chiqqan holda rus tilida turli xil so‘zlar bilan ifodalanadi. Masalan, *“Я вчера сфотографировал горный пейзаж”*, *“Я купил яблоки на рынке”*, *“Я получил письмо с почты”* kabi ko‘plab misollar keltirish mumkin. Yuqoridagi misollardan ko‘rinib turibdiki, gaplari to‘g‘ri gapirish uchun sinonimlarni ham yaxshi o‘zlashtirish kerak. Ularni o‘zlashtirishda esa muloqot usulidan kam foydalanadigan yoki foydalanmaydigan o‘quvchilar “bu so‘zni bilamanku” degan hayol bilan izlanishdan to‘xtab qolishlari va ma’no jihatidan bir-biriga yaqin so‘z (sinonim)larni yodlashda dangasalik qilishlari mumkin. O‘quvchilardagi ushbu xolatni oldini olish uchun til o‘rgatuvchi pedagoglar o‘quvchilarga avvalo o‘zlari o‘rnak bo‘lishlari va muntazam ravishda izlanishda bo‘lishlari shart. Shundagina o‘z sohasining yetuk mutaxassislarini tarbiyalashimiz mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, so‘z yodlayotgan bolaga nisbatan dialoglardan ko‘proq foydalangan bolada rus tili grammatikasini o‘rganish, so‘zlardan o‘z o‘rnida foydalanishni yaxshiroq o‘zlashtirish va uni amalda qo‘llash osonroq bo‘ladi. Grammatikani mukammal o‘rganish orqali rus tilida xatolarsiz, ravon va to‘g‘ri gapirishga erishiladi. Bu esa o‘z navbatida so‘zlovchining fikrlarini to‘liq holda tinglovchiga yetib borishiga xizmat qiladi. Shuning uchun nafaqat rus tilini o‘rganish, balki, har qanday tilni o‘rganishda dialoglardan ko‘proq foydalanish samaraliroq bo‘ladi.

Foydalanilgan manbalar:

1. <https://sinonim.org/s/%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%8C>

**МАКТАБ ТАЪЛИМИГА МОСЛАШИШ ДАВРИДА НОГИРОН
БОЛАЛАР БИЛАН ИШЛАШНИНГ ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК
ЖИҲАТЛАРИ.
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ-
ИНВАЛИДАМИ В ПЕРИОД АДАПТАЦИИ К ШКОЛЬНОМУ
ОБУЧЕНИЮ.
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF WORK WITH
DISABLED CHILDREN DURING THE PERIOD OF ADAPTATION TO
SCHOOLING.**

Абдуллаев Гофуржон Рахимжанович

Наманган давлат университети,

Физиология кафедраси профессори, биология фанлари доктори

E-mail: gafurjan_raximjanovich@mail.ru

Хамидова Нигора Иброхимовна

70110501-Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси

(Бошлангич таълим) мутахассислиги II босқич магистранти

Аннотация: Мақолада инклюзив таълим мавзуси ва мактабга мослашиши даврида ногирон болалар билан ишлашнинг психологик-педагогик жиҳатлари очиб берилган.

Аннотация: В статье раскрывается тема инклюзивного образования и психолого-педагогические аспекты работы с детьми-инвалидами в период школьной адаптации.

Annotation: *The article reveals the topic of inclusive education and the psychological and pedagogical aspects of working with disabled children during school adaptation.*

Калим сўзлар: *инклюзив таълим, қулай таълим муҳити, адаптация, мактаб, ижтимоий сиёсат, ногиронлик тушунчаси, ижтимоий истисно, ижтимоий инклюзия.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, благоприятная образовательная среда, адаптация, школа, социальная политика, понятие инвалидности, социальная изоляция, социальная инклюзия.*

Key words: *inclusive education, favorable educational environment, adaptation, school, social policy, the concept of disability, social exclusion, social inclusion.*

Мамлакатимиз мустақиллиги йилларида давлат томонидан ногиронлиги бор болалар, жумладан етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар учун катта имтиёзлар яратилмоқда. Ҳар бир боланинг инклюзив таълим ҳуқуқини таъминлаш мақсадида (барча даражадаги) тегишли давлат ҳокимияти органлари умумтаълим муассасаларида ногиронлиги бор ва ривожланишида нуқсонли бор болаларни ҳам назарда тутган ҳолда барча ўқувчиларга зарур шароитларни яратмоқда.

Яқинда Халқ таълими вазирлиги “Ногиронлиги бўлган болаларга таълим-тарбия бериш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги президент қарори лойиҳаси ва Ўзбекистонда 2030 йилгача инклюзив (интеграциялашган) таълимни ривожлантириш концепциясини муҳокамага қўйди.

Мазкур қарор лойиҳаси ва концепциянинг муҳокамага қўйилганини ногиронлиги бўлган болаларнинг ижтимоий муҳофазаси, таълим олиши ва уларни жамиятимизга қўшиш борасидаги салмоқли қадам, деб баҳолаш мумкин.

2020–2025 йилларда халқ таълими тизимида инклюзив таълимни ривожлантириш концепциясига Ўзбекистонда инклюзив таълимни ривожлантириш, алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларга таълим-тарбия бериш тизимини такомиллаштириш ҳамда уларга кўрсатиладиган

таълим хизматлари сифатини яхшилаш бўйича қуйидаги асосий устувор вазифаларни назарда тутди:

- алоҳида таълимга муҳтож болалар ўқийдиган таълим муассасалари биноларига қўйиладиган талабларни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш;
- ушбу таълим муассасаларини зарур адабиётлар, ўқув қуроли, турли касблар бўйича ўқитиш учун моддий-техник база ва жиҳозлар билан таъминлашга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш;
- инклюзив таълим тизимини ташкил этиш, таълим муассасаларини махсус асбоб-ускуналар билан (юк кўтариш мосламалари, пандуслар, панжара ва бошқалар), шунингдек, тегишли ходимлар билан таъминлаш (махсус ўқитувчилар, болаларни психологик-педагогик назорат қилиш бўйича мутахассислар);
- алоҳида таълимга эҳтиёжи бўлган болаларнинг мослашуви ва интеграциялашуви учун мактаб-интернатларни махсус жиҳозлар билан босқичма-босқич таъминлаш ва бошқалар.

Қарор билан умумий таълим муассасаларида алоҳида таълимга муҳтож болаларни инклюзив ўқитиш тўғрисидаги низом тасдиқланди. У қуйидагиларни назарда тутди:

4. инклюзив таълимнинг мақсад ва вазифалари;
5. мактабларда инклюзив таълим ва бошланғич тузатиш синфларини ташкил этиш тартиби ва алоҳида таълимга муҳтож болалар учун ўқув жараёни;
6. болаларни инклюзив таълим ва бошланғич асосий тузатиш синфларига қабул қилиш тартиби;

инклюзив таълим ва бошланғич асосий тузатиш синфларида таълим сифатини назорат қилиш ва бошқариш бўйича чора-тадбирлар.

Бундан ташқари:

- жисмоний, ақлий, ҳиссий ёки ақлий нуқсонли болалар учун ихтисослаштирилган таълим муассасалари;
- санаторий-курорт типдаги ихтисослаштирилган таълим давлат муассасалари;
- жисмоний, ақлий, сезги ёки ақлий нуқсонли болалар, шунингдек, узоқ муддатли даволанишга муҳтож болалар учун яқка тартибда уйда таълим олиш тартиби тўғрисидаги низом ҳам тасдиқланди.

Шунингдек, қарорда алоҳида таълимга муҳтож болалар учун ихтисослаштирилган таълим давлат муассасаларида касбий тайёргарлик курсларини ташкил этиш чора-тадбирлари белгиланган [10].

Жамият шаклланишининг ҳозирги босқичида болалар ва ўсмирлар саломатлигининг ёмонлашиши тенденцияси кузатилмоқда, ногирон болалар сони ортиб бормоқда. “Ногирон болалар” атамаси фаолияти турли йўллар билан ёки ушбу ёшдаги одам учун одатий деб ҳисобланадиган чегаралар доирасида фаол бўлиш қобилиятининг чекланганлиги ёки етишмаслиги билан тавсифланган шахслар тоифасини қамраб олади [2].

Жамият шаклланишининг ҳозирги босқичида болалар ва ўсмирлар саломатлигининг ёмонлашиши яққол намоён бўлди, ногирон болалар сони кўпайди. Юқорида қайд этилган тенденция ижтимоий жиҳатдан шартланган бўлиб, атроф-муҳит ҳолати, экология, жамиятдаги иқтисодий вазият, ирсият ва ота-оналарнинг соғлиғи, турмуш шароити, оилада, таълим муассасасида таълим ва тарбия каби омилларга боғлиқ [6].

В.А Лапшин ва Б.П. Пузанов томонидан таклиф қилинган таснифга кўра ривожланишида нуқсони бўлган болаларнинг куйидаги гуруҳи ажратилади: эшитиш қобилияти бузилган болалар; кўриш қобилияти бузилган болалар; оғир нутқ бузилиши бўлган болалар; соматик касалликлари бўлган болалар; ақлий заифлиги бўлган болалар; мушак-скелет

тизимининг бузилиши бўлган болалар; эрта болалик давридаги аутизм касалликлари бўлган болалардир [4].

Ҳар бир бошланғич синф ўқувчиси жуда кўп муаммоларга дуч келади. Ногирон болалар бундан мустасно бўлмайди. Е.В. Панфилова таъкидлаганидек, ногирон болаларда энг кўп учрайдиган муаммолар:

1. Ўз-ўзини паст баҳолаш ўз-ўзидан шубҳаланиш, тортинчоқлик, уятчанликка олиб келиши мумкин. Уқувчининг майл ва қобилиятини рўёбга чиқариши мумкин эмас. Бундай бола ўз олдига бошқа болаларнинг мақсадларидан фарқ қиладиган мақсадлар қўяди. Айнан шу болаларда муваффақиятсизликларнинг аҳамияти ошиб боради, бошқаларнинг ёрдамига муҳтож ва ўзини жуда танқид қилади. Ўзини паст баҳолаганлиги сабабли, бола жуда заиф бўлиб қолади. Буларнинг барчаси унинг ташқи кўринишига таъсир қиладиган паст даражадаги комплекснинг пайдо бўлишига олиб келиши мумкин. Шахсий ва когнитив ривожланишдаги бузилишлар билан боғлиқ ҳолда, шунингдек, ижтимоий омилларнинг салбий таъсири мавжудлиги сабабли, ногирон ўқувчиларнинг ўзига хос ҳурмати бор ва оддий болаларникига қараганда кўпроқ одамларнинг фикрига боғлиқ.

2. Ўзига бўлган муносабат. Ногиронлиги бўлган ёш мактаб ўқувчиларида ўзига бўлган муносабат кўпинча салбий, ўз-ўзини ҳурмат қилиш кам баҳоланади, “мен” нинг қиёфаси бузилади, ўзини ўзи қабул қилиш ёмон ифодаланади. Ўзига муносабатни шахснинг ўз "мен"ига бўлган муносабати сифатида аниқлаш мумкин, бу ўз-ўзини ҳурмат қилиш, ўзини ўзи кадрлаш, ўзини ўзи қабул қилиш, ўзини севиш, ўзини айблаш, ўзини танқид қилишни ўз ичига олади.

3. Фарзанд ва ота-она муносабатлари муаммоси. Боланинг ривожланишига таъсир қилувчи энг муҳим омиллар - бу оиладаги муҳит, боланинг ва иккала ота-она ўртасида ҳиссий алоқанинг мавжудлиги,

оиланинг тузилиши, шунингдек, оиладаги тарбия ва мулоқот услуби. Ногирон бола тарбияланаётган оилалар ота-оналарнинг ўзига бўлган ҳурматини оширишга, оиладаги психологик иқлимни оптималлаштиришга қаратилган психологик ёрдамга, шунингдек, болани тарбиялаш учун зарур билим ва кўникмаларни эгаллаш билан боғлиқ бўлган педагогик ёрдамга муҳтож.

4. Ижтимоий мослашув муаммоси. Боланинг мослашуви, унинг саломатлиги ва ривожланиши нафақат тўғри овқатланиш ва кундалик режимга, балки психологик қулайликка, боланинг психологик ва шахсий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қандай индивидуал ёндашувга боғлиқ. Боладаги руҳий ноқулайлик унинг ҳаётини эҳтиёжлари - хавфсизлик, севги, мулоқот, катталар орқали дунёни билишдан норозилик натижасида пайдо бўлиши мумкин [1].

5. Интеллектнинг паст даражаси. Бошланғич мактаб ёшида паст интеллект аниқроқ намоён бўлади - янги маълумотни қийин идрок этиш белгилари, нима бўлаётганига эътиборнинг пасайиши аниқ кўринади. Ёмон хотира ўқув материални ўзлаштиришга халақит беради.

6. Бошқалар билан муносабатлар. Нутқнинг ривожланишидаги ҳар қандай кечикиш ёки нутқ ривожланишининг бузилиши ўқувчининг хатти-харакатига, унинг турли кўринишдаги фаолиятига таъсир қилиши мумкин. Катталар ва тенгдошлар билан мулоқот қилишда катта қийинчиликлар пайдо бўлиши мумкин.

7. Чарчоқнинг кучайиши. Чарчоқлари кучайган болалар тез асабийлашади уларга диққатини вазифага жамлаш қийин. Агар улар муваффақиятсиз бўлса, улар тезда қизиқишни йўқотадилар ва вазифани бажаришдан бош тортишлари мумкин. Болаларда чарчоқ натижасида моторли безовталиқ пайдо бўлиши мумкин [8].

Шундай қилиб, бундай муаммолар туфайли: ўзини паст баҳолаш; ўзига бўлган муносабат; ота-она ва бола муносабатлари муаммоси; ижтимоий мослашув муаммоси; ақлнинг паст даражаси; бошқалар билан муносабатлар ва чарчоқнинг кучайиши, болалар ўқув фаолиятида тўлиқ ҳуқуқли кўникмаларни ўзлаштириш учун психологик шарт-шароитларнинг етарли даражада шаклланмаганлигини кўрсатади. Таълим кўникмаларини шакллантиришда қийинчиликлар пайдо бўлади (олдинги ишни режалаштириш, таълим мақсадига эришиш йўллари ва воситаларини аниқлаш; фаолиятни назорат қилиш, маълум бир суръатда ишлаш қобилияти) каби муаммолар юзага келади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Anderson C.M., Reiss D, Hogarty G. Schizophrenia and the family: A practitioner's guide to psychoeducation and management // Guilford Press – 2016.
2. Дилова Н.Г. Бошланғич таълим жараёнида ўзаро ҳамкорлик муҳитини шакллантириш механизмларини такомиллаштириш // Нукус – 2018.
3. Егорова, Т. В. Социальная интеграция детей с ограниченными возможностями // Николаев – 2002.
4. Лапшин, В. А. Основы дефектологии // Москва – 1991.
5. Нишонова З.Т, Г.Алимова. Болалар психологияси ва уни оёқитиш методикаси // Тошкент – 2003 йил.
6. Петрова, Н. В. Социальная адаптация детей с ограниченными возможностями здоровья через воспитание дружеских взаимоотношений во время игр // Вопросы дошкольной педагогики — 2015.
7. Семенович А.А. Нейропсихологическая диагностика и коррекция в детском возрасте // Москва – 2013.
8. Фурманов И.А. Психология детей с нарушениями поведения // Москва – 2014.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 декабрдаги “Ногиронлиги бўлган шахсларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5270-сон Фармони.

10. <https://www.gazeta.uz/uz/2021>

**ЎҚУВ МОТИВАЦИЯСИ БОШЛАНГИЧ СИНФ
ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА.
УЧЕБНАЯ МОТИВАЦИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ
ШКОЛЬНИКОВ.
EDUCATIONAL MOTIVATION AS A FACTOR IN THE
DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL ABILITIES OF YOUNGER
STUDENTS.**

Абдуллаев Гофуржон Рахимжанович
Наманган давлат университети,
Физиология кафедраси профессори, биология фанлари доктори
E-mail: gafurjan_raximjanovich@mail.ru

Камолова Шохсанам Музаффар қизи
70110501-Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси
(Бошланғич таълим) мутахассислиги II босқич магистранти

Аннотация: Мақолада бошланғич синф ўқувчиларини интеллектуал қобилиятларини мотивация асосида уйғунлаштириши, ўқитувчилар томонидан ўқув жараёнини таъкил этиши усуллари, йўллари ва самарадорлиги ёритилган.

Аннотация: В статье описаны методы, способы и эффективность организации воспитательного процесса учителями по гармонизации интеллектуальных способностей учащихся начальных классов на основе мотивации.

Annotation: *The article describes the methods ways and effectiveness of the organization of the educational process by teachers to harmonize the intellectual abilities of primary school students on the basis of motivation.*

Калим сўзлар: *мотивация, ўқитиш, машгулот, бошлангич таълим, ўқув жараёни, ўқитувчи, ўқувчи фаолияти, ҳамкорликда ўқитиш.*

Ключевые слова: *мотивация, обучение, занятие, начальное образование, образовательный процесс, учитель, деятельность учащихся, кооперативное обучение.*

Key words: *motivation, learning, lessons, primary education, educational process, teacher, student activity, cooperative learning.*

Ҳозирги даврда замонавий техника ва технологияларнинг жадал ривожланиши инсон фаолияти, ижтимоий онгида катта ўзгаришлар ясамоқда. Зеро, олам ва инсоннинг ҳаётда тутган ўрни тўғрисидаги тасаввурлар ўзгармоқда, тафаккур ва оламни тушунишнинг янги усуллари шаклланмоқда, маънавий-амалий ўзлаштиришнинг янги воситалари ва усулларига ўтиш юз бермоқда.

Ёшлар ва уларга давлат ҳамда жамиятнинг муносабати тўғрисида Президентимиз қуйидаги фикрларни билдирган: «Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз» [9]. Дарҳақиқат, ҳозирги кунда республикамизнинг барча таълим муассасаларида ўқувчи-ёшларнинг юксак маънавиятли, мустақил ва эркин фикрлаш кўникмасига эга бўлишлари, замонавий илм-фан ютуқларини пухта ўзлаштиришлари учун барча шарт-шароитлар яратилгани, жаҳон стандартига жавоб берадиган ўқув хоналари, ахборот-коммуникация, замонавий лаборатория жиҳозлари билан таъминланганлигининг гувоҳи бўлмоқдамиз.

Таълим фаолияти мактаб тизимининг асосини ташкил қилади, ҳукмронлик тамойилини ифодалайди, чунки боланинг ҳаётининг ушбу

даврида кейинги яшаш учун зарур бўлган маълумотлар фаол равишда олинади. Бу жараённинг якуний натижаси ҳар доим вазиятларни таҳлил қилиш, вазифаларни ҳал қилиш ва жамият билан ўзаро муносабатда бўлишга қодир бўлган тўлиқ ҳуқуқли шахсни шакллантириш бўлиши керак. Мактабни тугатгандан сўнг, бола келажакда унинг нормал яшашини таъминлайдиган барча зарур билим ва кўникмаларни эгаллаши керак. Ўқув фаолиятининг муваффақияти нафақат ўқувчиларнинг билимларни ўзлаштиришига, балки юқори натижаларга эришишга, ўзини тасдиқлашга интилишларига, яъни ўрганиш мотивациясига ҳам боғлиқ. Мотивация даражаси қанчалик юқори бўлса, болани ўқув фаолиятига шунчалик кўп омиллар жалб қилади ва у шунчалик яхши натижаларга эриша олади. Ўқув жараёни самарадорлигининг асоси ўқувчида ижобий ўқув мотивациясини ривожлантиришдир. Ўқув жараёнини самарали бошқариш учун ўқитувчидан таълим фаолияти мотивациясини, унинг ривожланиши ва фаолиятининг асосий қонуниятларини тушунишни талаб қилади. Аммо бу жараёни муваффақиятли амалга ошириш муайян омилларсиз мумкин эмас. Аввало, таълим фаолиятининг якуний натижаси болалар онги учун масъул бўлган ўқитувчининг малакасига боғлиқ. Аммо камдан-кам ҳолларда ўқитишнинг муваффақияти ҳар бир ўқувчининг шахсий фазилатларига боғлиқ бўлиб, таълим мотивацияси ҳам муҳимдир.

Мотивация - мия тузилмаларининг фаол ҳолати бўлиб, у онгли хайвонларни ҳам, одамларни ҳам гуруҳ ёки индивидуал эҳтиёжларни қондиришга қаратилган тажриба ёки ирсий жиҳатдан мустаҳкамланган ҳаракатлар натижасида олинган ҳаракатларни бажаришга ундайди [1].

Психологик адабиётларда мотивация деганда организмнинг фаоллигини келтириб чиқарадиган ва айнан шу фаолиятнинг йўналишини

белгиловчи импульс тушунилади. Мотивация деганда одамни маълум бир йўл тутишга ундайдиган тананинг ички ҳолати тушунилади.

Ўқув жараёни давомида ҳар бир ўқитувчи бир хил ўқув материалнинг интеллектуал қобилиятларини нормал ривожланиш даражасига эга бўлган ўқувчилар томонидан ҳар хил ўзлаштирилиши муаммосига дуч келади. Ушбу муаммонинг илдизи таълим мотивациясини шакллантиришнинг турли даражаларида ётади. Ўқитувчиларнинг кузатишларига кўра, ўқув фаолиятида муваффақият қозонган ўқувчиларда нафақат когнитив мотивлар, балки ижтимоий мотивлар (ўзини ўзи англаш истаги, келажакка эътибор ва бошқалар) ҳам ривожланган. Ўрганишда қийинчиликларга дуч келган болаларда кўпинча тор шахсий мотивлар етакчилик қилади (яхши баҳо олиш, катталарнинг мақтови ва бошқалар).

Шундай қилиб, шакланмаган ўқув мотивацияси муаммоси, тенг интеллектуал қобилиятларга эга бўлган бошланғич синф ўқувчиларида ўрганиш сифатининг турли кўрсаткичларини намоён этишларида намоён бўлади. Шу сабабли, ўқувчиларнинг билимларни ўзлаштириш сифатини ошириш муаммоси болаларда ўқув мотивларини ривожлантириш ва шакллантириш муаммоси билан биргаликда ҳал қилинади, бу нафақат когнитив фаолликда, балки шахсий ва ижтимоий қобилиятларни англашда ҳам намоён бўлади. Ишлаб чиқилган назарий қоидалар ва услубий тавсияларнинг хилма-хиллигига қарамасдан, баъзи ўқувчилар, шу жумладан бошланғич синф ўқувчилари ўртасида таълим фаолиятини рағбатлантириш муаммоси мавжуд бўлиб, бу уларнинг мактаб ўқув дастурини муваффақиятли ўзлаштиришига тўсқинлик қилади. Когнитив мотивларни шакллантириш учун ўқувчиларнинг қизиқишлари, уларнинг қобилиятлари, эҳтиёжлари, мойиллиги билан бир қаторда, ўқитувчи томонидан ўқув-тарбиявий ишларни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятларини, у дарсда

қандай усул ва усуллардан фойдаланишини ҳисобга олиш керак. Буларнинг барчаси ўқув фаолияти учун ижобий мотивацияни ривожлантиришда катта рол ўйнайди. Ўқув фаолиятида, кўпинча, бошланғич синф ўқувчилари нафақат ижтимоий ёки когнитив мотивларни бошқарадилар, нафақат уларнинг комбинациясида, балки ҳар қандай фаолиятда муваффақиятга эришиш истаги ва ўқишга қизиқишни ошириш учун ўқувчиларга энг қулай таъсир кўрсатадилар.

Фаолият назариясига кўра, мотивация фақат фаолият нормаси мавжуд эҳтиёжга мос келганда пайдо бўлади. Яъни, ўқувчиларга уларнинг эҳтиёжларини қондирадиган фаолиятни таклиф қилиш керак деган хулосага келса бўлади. Ва уларнинг таълим мотивациясини сақлаб қолиш учун, шунингдек, унинг ривожланиши учун зарур мустақиллик даражаси, уларнинг ҳаракатларининг муваффақияти, ижобий фикр-мулоҳазаларни мажбурий таъминлаш, ахлоқий фазилатларни шакллантириш каби шартлар зарур.

Шундай қилиб, бошланғич синф ўқувчилари ўқув жараёнининг фаол иштирокчиси бўлган оқилона ташкил этилган ўқув жараёни таълим мотивациясини шакллантириш учун зарурдир. Ўқувчилар таълим ва когнитив жараёнда фаол субъект позициясини эгаллагандагина ўрганишга бўлган ички эҳтиёж ва ўрганишга ижобий муносабатда бўладилар. Бунинг учун ўқитувчи материални аниқ баён қилиши, мустақил ишни моҳирона ташкил қилиши, ўқув материалининг амалий аҳамиятини кўрсатиш учун билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш учун зарур бўлган ишларни бажариши, ҳаётий кўникмаларни шакллантириши (иш ҳужжатини тузиш, ўқилган асарнинг режасини, иншо ва бошқаларни ёзиш), тарбиявий ишнинг турли усулларини моҳирона бирлаштириб, ҳазил билан мурожаат қилиш, муаммоли вазиятларни яратиш, ҳис-туйғуларни уйғотиш, воқеалар тажрибаси эга бўлиши керак .

А.Маслоунинг инсон эҳтиёжлари пирамидасига асосланиб, куйидагиларни ажрата олиш мумкин:

1. Ўқувчининг ўқув фаолиятининг асоси бўлган ижтимоий эҳтиёжлари, уларнинг тарбиявий мотивациясини шакллантириш ва ривожлантириш шартлари: жамоада қабул қилиниши ва тан олинниши; мустақил равишда муваффақиятга эришиш, тан олинниши; ўз “мен” ни ўз-ўзини англаш имкониятига эга бўлиш;

2. Ўқитиш мотивлари:

- янги билимларга қизиқиш, когнитив эҳтиёж, қизиқувчанлик, ўз-ўзини ривожлантириш, янги нарсаларни ўрганиш ва ҳоказоларда намоён бўладиган таълим ва когнитив мотивлар;

- билимнинг ёрқинлиги, янгилиги, қизиқарлилиги ва бошқалар каби фазилатларини ўз ичига олган бевосита рағбатлантирувчи мотивлар;

- истиқболли-рағбатлантирувчи (ижтимоий) мотивлар, улар бурч мотиви, масъулият, яхши баҳолаш мотиви, шунингдек, жамоавий фаолият манфаати учун ишлаш мотивини ўз ичига олади, ўқишнинг бошида муваффақиятни таъминлайди ва ўқувчи ёш ривожланишининг кейинги босқичларида ушбу мотивлардан унумдорликни олади;

- шахсий мотивлар: фаровонлик ва натижаларга эришиш истаги [8].

Шундай қилиб, таълим мотивацияси концепциясини ўрганиб чиқиб, биз ушбу муносабатларнинг ақлий моҳиятини мактаб ўқувчиларининг таълим фаолиятини белгиладиган мотивларнинг йиғиндиси очиб беради, деган хулосага келишимиз мумкин. Таълим мотивларининг тузилиши ташқи (ташқи таълим фаолияти: бурч, масъулият, мактов ва бошқалар) ва ички (ўқув фаолиятида: қизиқиш, қизиқувчанлик ва ҳоказо) туртки берувчи кучлардан иборат.

Бошланғич мактаб ёши - бу ҳаётнинг жуда муҳим даври, чунки бу вақтда характер ва хулқ-атвор асослари қўйилади, темперамент намоён бўлади, шунингдек, жамиятда маълум бир ижтимоий мақомни эгаллаш истаги пайдо бўлади. Янги сифат ва кўникмаларга эга бўлган талаба турли хил ҳаётий шароитларда мустақил ҳаракат қилишни ўрганади, бунинг натижасида унинг ҳаракатлари учун шахсий жавобгарлик унинг елкасига тушади. Буларнинг барчаси боланинг дунёқарашининг ўзгаришига ва интеллектуал ривожланиш даражасининг ошишига олиб келади. Ҳар қандай ҳаёт даврида бўлгани каби, у ўзига хос психологик хусусиятларга эга, қайси бошланғич мактаб ёши боланинг асосий ҳаётий қадриятлари, шунингдек, ижобий фазилатларни эгаллашнинг хатчўп сифатида ишлатилиши мумкин. Шунини ёдда тутиш керакки, баъзида бу вақтда тез-тез чарчоқ пайдо бўлиши мумкин, бу боланинг психо-эмоционал ривожланишидан олдинда бўлган интенсив жисмоний ўсиши билан боғлиқ [4].

Ўқитувчининг ностандарт кўриниши ва хатти-ҳаракатларидан тортиб, махсус жиҳозлардан фойдаланишгача бўлган рағбатлантиришнинг кўплаб усуллари мавжуд. Ўқувчиларнинг билим олишга қизиқиши ҳар бир ўқитувчи учун устувор вазифа бўлиши керак. Бунга эришиш осон эмас, чунки бу мақсадга эришишга тўсқинлик қиладиган бир қатор омиллар мавжуд. Масалан, энг кенг тарқалганлардан бири бу синфларнинг ўзларини нотўғри ташкил этишдир. Бунга иррационал равишда тузилган жадвал ёки нотўғри дарс давомийлиги киради. Ўқув фаолияти учун мотивация, шунингдек, синфда маълум бир атмосферани шакллантиришни талаб қиладди, чунки бу ёшдаги болалар доимо чалғишга мойил бўлиб, ўқишдан бош тортадилар ва бу жараёнга ҳар томонлама аралашадилар. Бунда ўқитувчи ўқувчини нафақат қизиқтириши, балки унга ушбу дарсда ўрганилаётган мавзу қанчалик муҳимлигини тушунтириши керак. Болаларнинг ўқув фаолиятини, масалан,

муаммоли вазиятни қўйиш ёки мустақил иш учун топшириқларни тақсимлаш орқали рағбатлантириш мумкин [6].

Юқорида айтилганлардан хулоса қилишимиз мумкинки, бошланғич синф ўқувчиларининг таълим мотивациясининг ўзига хос хусусиятлари шундан иборатки, бошланғич синф ўқувчиларининг ўқув фаолиятида бундай ўқув мотивлари таълим ва когнитив мотивлар (янги билимларни эгаллаш истаги), ижтимоий (бурч, масъулият) сифатида намоён бўлади.) ва шахсий мотивлар (фаровонлик ва муваффақиятга интилиш). Аммо бошланғич мактаб ёшида шахсий мотивлар устунлик қилади, агар улар амалга оширилмаса, ўзларининг салбий тенденциялари - муаммолар ва муваффақиятсизликлардан қочиш мотиви шаклида намоён бўлади. Ўқув фаолияти учун мотивация муваффақиятнинг биринчи ва асосий калитидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Акулина Н.Н. Влияние общего интеллекта и мотивации на успешность усвоения знаний // Ананьевские чтения: Санкт Петербург, 2015.
2. Гатанов Ю. Б. Курс развития творческого мышления // — Санкт-Петербург, 2002.
3. Давлетшин М.Г., Тўйчиева С.М. Умумий психология // – Т.: Низомий номидаги ТДПУ. 2002.
4. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. : Санкт Петербург, 2011.
5. Нимаева, Е. Г. Мотивация учения как одно из условий повышения качества образования в условиях начальной школы // Актуальные задачи педагогики : материалы III Междунар. науч. конф. г. Чита – 2013.
6. Маркова А. К., Матис Т. А., Орлов А. Б. Формирование мотивации учения: книга для учителя // Москва. : Просвещение, 1990.
7. Матюхина М. Ф. Мотивация учения младших школьников // — Москва.: Педагогика, 1984.

8. Мосина Н.А., Казакова Т.В., Захарова Т.В. Особенности учебной мотивации у младших школьников с разным уровнем успеваемости // Научное обозрение. Педагогические науки. – 2017

9. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. // Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимидаги киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ. – Тошкент «Ўзбекистон» НМИУ, 2016.

10. Фузаилов С., Худайберганова М., Йўлдошева Ш. Она тили: Умумий ўрта таълим мактабларининг 3-синфи учун дарслик. // Қайта ишланган 11-нашри. – Т.: «Ўқитувчи» НМИУ, 2010.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРФОГРАФИЧЕСКИХ НАВЫКОВ НА ОСНОВЕ ОБОБЩЕНИЙ

*Бобажонова Мавжуда Тошпулотовна
преподаватель Наманганского
государственного педагогического института
Абдулхаева Нафиса Абдулатиф кизи
студентка 1 курса Наманганского
государственного педагогического института*

Аннотация. Статья посвящена совершенствованию орфографических навыков на основе обобщений. Ориентация обучения на освоение понятийной основы школьного курса орфографии, орфографические понятия, фонологические, грамматические, лексические, отражающие суть правил. Формирование необходимых умений, отработки способа определения верного написания согласно правилу (направленное письмо) и развитие автоматизма грамотного письма (свободное письмо).

Ключевые слова: правописания, орфографическая теория, анализ письменных работ, нормы письма, нормативный графический вариант, проверочный диктант и свободный диктант.

УМУМЛАШТИРИШ АСОСИДА ИМЛО КЎНИКМАЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Бобажонова Мавжуда Тошпулотовна
Наманган Давлат Педагогика институти ўқитувчиси
Абдулхаева Нафиса Абдулатиф кизи
Наманган Давлат Педагогика институти 1-курс талабаси

Аннотация. Мақола умумлаштириш асосида имло кўникмаларини такомиллаштиришга бағишланган. Таълимни мактаб имло курсининг концептуал асосларини, имло тушунчаларини, фонологик, грамматик, лексик, қоидалар моҳиятини ақс эттирувчи ишлаб чиқишга йўналтириш. Керакли кўникмаларни шакллантириш, қоида бўйича тўғри имлони аниқлаш усулини ишлаб чиқиш (йўналтирилган ёзиш) ва саводли ёзишнинг автоматизмини ривожлантириш (эркин ёзиш).

Калит сўзлар: имло, имло назарияси, ёзма ишлар таҳлили, ёзиш меъёрлари, меъёрий график вариант, тест диктанти ва эркин диктант.

IMPROVING SPELLING SKILLS BASED ON GENERALIZATIONS

Bobazhonova Mavjuda Toshpulotovna
teacher of Namangan state pedagogical institute
Abdulxayeva Nafisa Abdulatif qizi
student of Namangan state pedagogical institute.

Annotation. The article is devoted to the improvement of spelling skills based on generalizations. Orientation of education to the development of the conceptual basis of the school spelling course, spelling concepts, phonological, grammatical, lexical, reflecting the essence of the rules. Formation of the necessary skills, working out the way to determine the correct spelling according to the rule (directed writing) and developing the automatism of literate writing (free writing).

Key words: spelling, spelling theory, analysis of written works, writing norms, normative graphic version, test dictation and free dictation.

Успехи современной методики в обучении орфографии в школе не снимают проблемы формирования навыков правописания у школьников. Свидетельство тому – результаты проверочных работ, данные вступительных экзаменов в вузы, выступления в печати. К примеру, анализ письменных работ учащихся, включая данные выпускных сочинений, показывает, что схема классификации ошибок оказывается заполненной почти вся: почти нет правил, которые бы не нарушались. Важнейшие написания (безударные гласные корня, не с частями речи, употребление н/нн составе слова,

употребление дефиса) дают высокий процент ошибок даже в выпускных классах, то есть так и не усваиваются до окончания школы.

Мы объясняем создавшееся положение особенностями сложившегося курса орфографии в школе: от орфограммы к орфограмме, от правила к правилу вне орфографической системы, что предопределяет обучение правописанию на уровне частного правила.

Это значительно ослабляет обобщающую силу теории, не позволяя учащимся подняться до осознания системы орфограмм и закономерностей письма.

Правилонаправленный подход в обучении нормам письма не оправдывает себя: правило далеко не всегда служит учащимся надёжным средством решения орфографических задач, т.к. внутренняя содержательная сущность правил остаётся скрытой от учащихся, не осознаётся ими в той мере, в какой это необходимо для становления навыка на теоретической основе.

Это, на наш взгляд, объясняется тем, что правилонаправленный подход обеспечивает усвоение норм правописания по преимуществу в рамках и в период изучаемой темы, на ограниченном специально подобранном учебном тексте. В условиях же свободного письма (диктовка связного - текста, сочинение, изложение и другие виды письменной деятельности), когда специально не выделяются орфограммы на “правило”, когда требуется ориентировка сразу в большой группе орфограмм и нужно мгновенно и дифференцировано решать вопросы написания, требуется иной, более широкий, чем на уровне конкретного правила, частной орфограммы, тип теоретического мышления и соответствующий способ действия. Обучаясь орфографии, учащиеся будут более успешно овладевать знаниями и пользоваться ими для определения правильного написания, если

приобретаемое знание каждый раз будет осмыслено как компонент общей орфографической теории. Основу такой орфографической теории для учащихся, направленной на достижение практических целей сознательного овладения правописанием, должны составить две группы взаимодействующих понятий: специфично орфографические (орфограмма, тип написания, вид написания, признак, определяющий написание) и те понятия языка, которые отражают внутреннюю лингвистическую основу правил правописания. При этом собственно орфографические понятия составляют стержневую линию курса орфографии, а понятия фонологические, грамматические, лексические, отражающие суть правил, будут выполнять иную функцию - является средством определения нормативного графического варианта в каждом конкретном случае. Указанные две группы понятий, взаимодействуя, обеспечивают необходимую для учащихся теоретическую основу обучения на уровне понятий и принципов правописания, благодаря чему формируется способность соотносить частные орфограммы и правила с общей системой правописания. Это позволяет вооружить ученика не только знанием правила и умением применять его при письме, но также квалифицировать факты письма (орфограммы) и соотносить их с общим знанием.

Таким образом, ориентация обучения на освоение понятийной основы школьного курса орфографии предполагает организацию учебной деятельности по единой схеме: орфограмма, её тип — соотнесённость с единицей, явлением языка — вид орфограмм — признак, определяющий написание, — нормативный графический вариант.

В центре внимания обучающегося оказываются явления письма, специфичные понятия орфографии, которые помогают учащимся ориентироваться при письме, т.е. выделять орфограммы как написания,

требующие применения специальных правил: квалифицировать и дифференцировать их, прогнозировать возможные графические варианты. Умение оценивать факты письма, характеризовать их создают естественную потребность обращения к правилам для определения нормативного графического варианта. Таким образом, с помощью вводимых понятий формируются важнейшие умения, поскольку теоретические знания необходимы учащимся именно для становления умений и развития навыков, а осознаваться они должны по преимуществу в функционировании, в практической письменной деятельности, выступая одновременно и как основа обучения, и как его результат. Призванные формировать направление мышления через связанный с ним способ действия, знания подаются не столько в виде классических определений и правил, сколько в форме речевого предписания, ориентирующего на суть явления и задающего правило сообразный характер действий. Такой подход повышает авторитет теории в глазах учащихся и способствует лучшему осмыслению закономерности русской орфографии.

- Система упражнений, с помощью которых усваиваются знания, формируются умения и навыки, направленные на достижение двух целей: формирование необходимых умений, отработки способа определения верного написания согласно правилу (направленное письмо) и развитие автоматизма грамотного письма (свободное письмо). Первое достигается путём орфографического и связанного с ним лексика грамматического, семантического анализа текста в ходе его списывания, записи под диктовку, а также при выполнении направленных заданий (“приведите примеры,” “назовите виды орфограмм” и др.); второе - с помощью проверочного и свободного диктанта, работ творческого характера.

Направленность упражнений определяется содержанием изучаемого материала и этапными целями обучения; свободное письмо учащихся позволит судить о ходе автоматизации учебной деятельности (об уровне формируемых навыков).

Список используемой литературы

1. Алабугина, Ю.В. Орфографический словарь. Толковый словарь. Основные правила русской орфографии: 3 книги в одной / Ю.В. Алабугина. - М.: АСТ, 2018. - 18 с.
2. Соловьев, Н.В. Словарь правильной русской речи=Три главных словаря русского языка в одной книге: Орфографический, орфоэпический, грамматический словарь с комментариями: Около 85000 слов: более 400 комментариев / Н.В. Соловьев. - М.: АСТ, Астрель, 2011. - 924 с.
3. Сушинкас, Л.Л. Орфографический словарь: 1-4 классы / Л.Л. Сушинкас. - РнД: Феникс, 2018. - 207 с.
4. Баронова, М.М. Орфографический словарь. С большой буквы или с маленькой: школьный словарь русского языка для подготовки к урокам, ГИА и ЕГЭ / М.М. Баронова. - М.: АСТ, Астрель, Полиграфиздат, 2011. - 222 с.
5. Беловицкая, А. Орфографический словарь русского языка. Грамотные коты / А. Беловицкая. - М.: АСТ, 2018. - 160 с.
6. Букчина, Б.З. Слитно? Раздельно? Через дефис? Орфографический словарь русского языка / Б.З. Букчина. - М.: АСТ-Пресс, 2011. - 432 с.
7. Букчина, Б.З. Слитно? Раздельно? Через дефис? Орфографический словарь русского языка: Свыше 45000 слов, грамматическая информация, примеры употребления / Б.З. Букчина. - М.: АСТ-Пресс, 2011. - 432 с.
8. Булыко, А.Н. Орфографический словарь с правилами русского языка. 28 тысяч слов / А.Н. Булыко, Е.Н. Артемьева. - М.: Мартин, 2013. - 480 с.34.

Максимов, В.И. Орфографический словарь для учащихся СУЗов / В.И. Максимов. - СПб.: Лань, 2002. - 320 с.

9. Ситникова, М.А. Новый орфографический словарь русского языка / М.А. Ситникова. - Рн/Д: Феникс, 2009. - 460 с.

10. Максимов, В.И. Орфографический словарь для учащихся СУЗов / В.И. Максимов. - СПб.: Лань, 2002. - 320 с.

**ИЖОДИЙ РИВОЖЛАНИШНИНГ ТУРЛИ ДАРАЖАЛАРИГА ЭГА
БЎЛГАН БОШЛАНГИЧ СИНОФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ЎҚУВ
ЖАРАЁНЛАРИГА МОСЛАШУВИ.**

**АДАПТАЦИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С РАЗНЫМ УРОВНЕМ
ТВОРЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ К ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ ПРОЦЕССАМ.
ADAPTATION OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN WITH DIFFERENT
LEVELS OF CREATIVE DEVELOPMENT TO EDUCATIONAL
PROCESSES.**

Абдуллаев Гофуржон Рахимжанович

Наманган давлат университети,

Физиология кафедраси профессори, биология фанлари доктори

E-mail: gafurjan_raximjanovich@mail.ru

Рухсора Тўйчиева Адхамжоновна

70110501-Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси

(Бошлангич таълим) мутахассислиги II босқич магистранти

Аннотация: *Жамиятимизда янги ижтимоий муносабатларнинг шаклланиши кўп жиҳатдан бир-бирини тўлдирадиган иккита тенденциянинг пайдо бўлишини белгилайди: кутилмаган ва ўзига хос кашфиётлар ва гоёларга қодир ижодий одамларга бўлган эҳтиёжнинг ортиши ва мантиқий, прагматик фикрлашга йўналтирилганлиги. Ушбу тенденциялар шахснинг ижодий имкониятларини, шунингдек, уларнинг ривожланиши ва ўзгариши шартларини ўрганиш зарурлигини белгилайдиган қарама-қаршиликлардан бирини келтириб чиқаради.*

Аннотация: *Формирование новых общественных отношений в нашем обществе определяет появление двух тенденций, в значительной степени дополняющих друг друга: усиление потребности в творческих людях, способных к неожиданным и оригинальным открытиям и идеям, и ориентация на логическое, прагматическое мышление. Эти тенденции создают одно из противоречий, определяющих необходимость изучения творческих возможностей человека, а также условий их развития и изменения.*

Annotation: *The formation of new social relations in our society determines the emergence of two trends that largely complement each other: an increased need for creative people capable of unexpected and original discoveries and ideas, and an orientation towards logical, pragmatic thinking. These trends create one of the contradictions that determine the need to study the creative capabilities of a person, as well as the conditions for their development and change.*

Калим сўзлар: *ижодкорлик, ижодий фикрлаш, бошланғич мактаб ёши, қобилият, тафаккур, тасаввур, ривожланиш.*

Ключевые слова: *креативность, творческое мышление, младший школьный возраст, способность, мышление, воображение, развитие.*

Key words: *creativity, creative thinking, primary school age, ability, thinking, imagination, development.*

“2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” да “юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш, олий таълим муассасаларида компетентли илмий педагогик кадрлар захирасини яратиш” устувор вазифа этиб белгиланган. Натижада бошланғич синф технология дарсларида ўқувчиларнинг ижодий тафаккурини ривожлантиришга етарли шароитлар яратиш имкониятлари ривожланмоқда.

Таълим-тарбия жараёнида болалардаги яширин истеъдодларни юзага чиқариш, кичик мактаб ёшидан бошлаб ўз фаолиятини намоён қилиши учун имконият яратиш, улардаги ижодкорлик қобилиятини ривожлантириш келажакда юксак салоҳиятли, ижтимоий фаол, ўткир зехнли, кашфиётчилик қобилиятини намоён эта оладиган рақобатбардош кадрларни вояга етказиш

гарови бўлиб ҳисобланади. Бу давлатимизнинг устувор йўналишларидан бири – ҳар томонлама баркамол инсонни вояга етказиш ғоясига мос келади.

Соҳа мутахассисларининг навбатдаги вазифаси яратилган кенг имкониятлардан унумли фойдаланиб, замонавий ахборот-коммуникация воситалари, илғор педагогик технологияларни амалиётга қўллаш орқали ўқувчиларда катта ҳажмдаги маълумотларни қабул қилиш, қайта ишлаш, мустақил фикрлаш, ишлаш кўникмаларини шакллантириш, ақлий – интеллектуал, ижодий қобилиятларини ривожлантириш, ривожланган демократик давлатлар даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали мутахассис бўлиб етишишини таъминловчи самарали таълим жараёнини ташкил этишдан иборат. Республикамизда узлуксиз таълим тизими яратилган бўлиб, бошланғич таълим жараёни ўқувчи шахсининг ривожланиши, атрофоламни идрок этиши, билимларни ўзлаштириши, малака ва кўникмалар, илмий тасаввурларнинг ҳосил бўлишида муҳим босқич ҳисобланади [5].

Дунё бўйича ривожланган мамлакатларда ёшларни таълим-тарбиясига катта эътибор берилмоқда ва ушбу йўналишлар бўйича давлат дастурлари қабул қилинмоқда. Бу борада республикамизда узлуксиз таълим тизимида туб ислохотлар олиб борилмоқда ва уларнинг мазмун – моҳиятини келажагимиз бўлган ёш авлодни интеллектуал салоҳиятли, маънавий етук, жисмонан бақувват, инновацион ривожланган баркамол шахс қилиб тарбиялаш масалаларини ҳал қилиш ташкил этади. Уларда эришилган натижалар кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар тафаккур камровини юксалтиришда муҳим дидактик асос бўлиб, улар орқали бошланғич таълим мазмуни замонавий талаблар асосида шакллантиришга эришилмоқда. Шу билан бирга ҳозирда жамият тараққиёти даражаси замонавий таълимда илм-фан ва техника-технологияларнинг илғор ютуқларидан фойдаланишни ҳам

тақозо этмоқда. Бошланғич синф ўқувчиларида ижодий фаолиятни ривожлантириш масалалари юзасидан олиб борган изланишларимиз натижалари таълим жараёнида муайян фанларни ўқитишда маълум бир таълим йўналишини амалга оширишда инновацион метод ва технологияларни ишлаб чиқиб, улардан маълум йўналишларда самарали фойдаланишга мўлжалланган ижодий фаолияти муҳитини яратиб, бошланғич таълимни оптимал ташкил этиш кераклигини кўрсатмоқда .

Бошланғич мактаб ёши мактаб болалигининг жуда муҳим даври бўлиб, ақл ва шахсият даражаси, ўрганиш истаги ва қобилияти, ўзига бўлган ишонч унинг тўлақонли яшашига боғлиқ. Вазифа (“бола - катталар – вазифа”) воситачилигида катталар билан муносабатларнинг махсус турини ажратиш алоҳида аҳамиятга эга. Айнан катталар билан мулоқотда бола шахс сифатида шаклланади, унинг ижодий фикрлаши, боланинг креативлиги ривожланади.

Мактаб ўқувчиларида ижодий тафаккурни ривожлантириш бугунги кун мактабининг энг муҳим вазифаларидан биридир. "Креативлик" тушунчаси кўпинча ижодкорлик тушунчаси билан боғлиқ бўлиб, шахсий хусусият сифатида кўралади.

Бошланғич мактаб ёшида болалар ҳайратланарли даражада жуда мураккаб ақлий кўникмалар ва хатти-ҳаракатларни (ўқиш, ақлий арифметика) ўзлаштирадilar, бу болаларнинг сезгирлигининг катта захираларини ва атроф-муҳитга расмий, ўйноқи муносабатда бўлишнинг катта имкониятларини кўрсатади. Маълумки, бола тафаккури, қизиқиши, мойилликлари, асосан, бошланғич синфлардан шаклланиб индивидуал қиёфа касб эта бошлайди. Бу даврда ўрганилиши кўзда тутилган ўқув фанларининг ҳар бири боладаги ҳиссий-иродавий хусусиятлар ва билиш жараёнларининг қайсидир бирига сезиларли даражада таъсир кўрсатади. Масалан, математика дарсларида мантиқий тафаккур ва хотира; ўқиш дарсларида ҳис-туйғу, нутқ

маданияти, коммуникативлик; она тили дарсларида боғланишли нутқ, ижодий фикрлаш; тасвирий санъат дарсларида тасаввур, хаёл, фантазия; жисмоний тарбия дарсларида ирода, характер хусусиятларини тарбиялаш мақсадига оид таълимий вазифалар амалга оширилади.

Боланинг тафаккури жуда эрта намоён бўлади, барча ҳолларда боланинг олдига маълум бир вазифа қўйилади. Бу вазифа ўз-ўзидан пайдо бўлиши мумкин (қизиқарли ўйинни ўйлаб топиш учун) ёки у катталар томонидан боланинг тафаккурини ривожлантириш учун тақлиф қилиниши мумкин [10].

Креативлик - ғайриоддий ғояларни яратишга ҳисса қўшадиган ва муаммоли вазиятларни тезда ҳал қилишга ёрдам берадиган ижодий истеъдод. Психологик-педагогик адабиётларда “кичик ўқувчиларнинг креатив фаолияти” тушунчаси бошланғич синф ўқувчиларининг моддий ва маънавий маданият объектларини билиш, яратиш, ўзгартириш, улардан фойдаланишнинг ижодий тажрибасини ўзлаштиришга қаратилган самарали фаолият шакли сифатида тавсифланади [1].

Болаликдаги креативлик турли ёш даврларида нотекис ривожланади ва ўзгаради. Бошланғич мактаб ёши креативлик учун сезгир давр ҳисобланади ва унинг ривожланишининг энг юқори чўққиси 8 ёшга тўғри келади. Бошланғич мактаб ёшидаги боланинг ижоди ва креатив тасаввури, айниқса, ўйин ва расмда аниқ намоён бўлади ва ривожланади, мақсадли ўйин ёки бадиий дизайнда конкретлаштирилади.

Болаларда креатив қобилиятларни ривожлантиришда муҳим нукта - бу мураккаблик, яъни, бир вақтнинг ўзида бир-бирини тўлдирадиган бир нечта қобилиятларни такомиллаштириш, шу билан бирга бола бир вақтнинг ўзида иштирок этадиган фаолият турларининг "хилма-хиллиги" унинг

қобилиятларини комплекс ва кўп қиррали ривожлантиришнинг энг муҳим шартларидан бири бўлиб хизмат қилади [2].

Мактабга ўтиш - бу кичик ўқувчининг шахсиятини шакллантирадиган ва унинг когнитив жараёнларини аста-секин тиклайдиган асосий ҳақиқатдир. Таълимнинг бошланғич босқичида ҳал қилинадиган ижодий вазифалар доираси ғайриоддий кенг, аммо уларнинг моҳияти бир хил: улар ҳал этилганда ижодкорлик тажрибаси пайдо бўлади, янги йўл топилади ёки янги нарса яратилади. У онгнинг кузатиш, таққослаш ва таҳлил қилиш, бирлаштириш, боғланиш ва боғлиқликларни, қонуниятларни топиш каби фазилатларини талаб қилади. жамланганда буларнинг барчаси креатив қобилиятларни ташкил қилади.

Бошланғич синф ўқувчиларда интеллектуал ва ижодий мойилликларни аниқлаш ва ривожлантириш керак. Фантазия қилиш (эртақлар ихтиро қилиш билан) ва ижодий тасаввурни ривожлантириш учун ўйинлар ва усуллар тўпламини ишлаб чиқиш самаралидир. Ҳар бир инсонга хос бўлган ва шахсий уйғунлик манбаи бўлиши мумкин бўлган ўз-ўзини англаш ва ўзини намоён қилишга интилишни ҳаётга уйғотиш керак.

Демак, креативликни ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик шартларидан бири бу ижодкорликни ривожлантиришга қаратилган дастур, метод ва ўқитиш усулларидан фойдаланиш ҳисобланади. Акс ҳолда, ақлий фаолиятнинг ушбу юқори жараёнининг босқичма-босқич пасайиши ҳақида гапириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Андреева Г.М. Социальная психология // Москва – 2000.
2. Банюхова А.Е. Креативность и толерантность: психологическая изоляция или способы адаптации // Научно-практическая конференция «Психология 21 века»; Санкт-Петербург – 2006.

3. Барышева Т.А. Креативность. Диагностика и развитие // Санкт-Петербург – 2002.
4. Боймуродова Г. Бошланғич синф ўқитувчилари касбий-шахсий тайёргарлигини таъминлашнинг технологик тизими // Тошкент – 2007.
5. Болтаева Ш.Т., Бошланғич таълимда ўқувчилар ижодий фаолиятини ташкил этиш технологияси // Навои – 2017.
6. Кукушкина Ю.А. Изучение взаимосвязи критического мышления и творческого потенциала личности // Санкт-Петербург – 2005.
7. Миславский Ю.А. Саморегуляция и творческая активность личности // Москва – 1988.
8. Савенышева С.С. Микровозрастное развитие интеллекта и креативности одаренных старшеклассников // Автореф. дисс. – 2002.
9. Рустамова М.М., Арапбаева Д.К., Норкулова Н.Т. Бошланғич синф ўқувчиларида ижодий тафаккурни ривожлантиришнинг педагогик-психологик диагностикаси // Услубий қўлланма. – ТДПУ. 2017.
10. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования // Москва – 1997.

MUNDARIJA

1.	Ingliz tilini o‘qitishda she’rlardan foydalanish Abdumutalipova Sh.	3
2.	Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy o‘qitish usullaridan foydalanish Rejabova D. E.	7
3.	O‘zbekiston respublikasida inklyuziv ta’lim Karimov J. J.	12
4.	Ta’lim va madaniyatni integratsiyalashda “dutor” cholg‘usining o‘rni Turdaliyeva O. Sh.	19
5.	Umumta’lim maktablarida ingliz tilini o‘qitishdagi muammolar Axmadaliyeva M.L.	25
6.	Zamonaviy ta’limda ertaklarning o‘rni Xusanova S.	28
7.	Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda zamonaviy o‘qitish usullari. Ergashaliyeva M. U.	33
8.	Maktabgacha va umumiy ta’lim hamda boshlang‘ich ta’lim tizimida xorijiy tillarni o‘qitish usullari. Rahimberdiyeva M. A.	40
9.	Maktabgacha yoshda bo‘lgan bolalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish Yuldasheva D.R.	44
10.	Maxsus pedagogikaning dolzarb muammolari Adashaliyeva M. M.	51
11.	Maktabgacha ta’lim va umumiy o‘rta ta’lim tizimida xorijiy tillarni o‘qitish usullari Zokirjonova M. Z.	56
12.	“Tarbiya” fanini o‘qitishning ilmiy-metodik asoslari Meliboyeva O. T.	62
13.	Boshlang‘ich sinflarda badiiy asarni tahlil qilishning o‘ziga xos xususiyatlari No‘monjonova M. H.	68
14.	Yosh o‘quvchilarning tinglab tushunish qobiliyatini yaxshilash uchun ingliz tilidagi qo‘shiqlardan foydalanish Umarxanova N., Mamadaliyeva S. A.	73

15.	Tarix va ingiz tillari integratsiyasi Odiljonova D. T.	79
16.	Omonimlar Ahmadqulov Y. A.	83
17.	Oilaviy mttlarda sport to‘garaklarini tashkil etish masalalari Xusanova S.	87
18.	Boshlang‘ich sinf ona tili ta’limida nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish Turg‘unova M. M.	92
19.	Geografiya ta’limida zamonaviy ta’lim vositalaridan foydalanish. Usmanova L. Z.	97
20.	To‘garak mashg‘ulotlarida o‘quvchilarni estetik madaniyatini rivojlantirishda bisser va bezak toshlar bilan ishlashni o‘rni Xudayqulov Sh. S. Masalbekova Sh.	102
21.	Boshlang‘ich sinflarga qo‘shiqalar yordamida chet tilini o‘rgatish Toshmatova M. K.	108
22.	Maktabgacha yoshdagi bolalar dunyoqarashini shakllantirishning zamonaviy usullari Rahimjanova M. R.	120
23.	Markaziy osiyo davlatlarida suv bilan bog‘liq kelishuv va islohatlar Aldamuratova A. M.	125
24.	Turizmning atrof-muhitga ta’siri va uning ekologik oqibatlarini Siddiqov S. Sh., Abdisalomova R. D.	135
25.	Tiflopedagogika va tiflopsixologiyaning umumiy masalalari Ziyovaddinova M. B.	146
26.	Хатотлик санъатининг шарқ мамлакатларида ўзига хослиги Садриддинова Ф. Б.	154
27.	Inson ruhiyatining o‘zgarishi va unga ta’sir etuvchi omillar Mingboyev Sh.	159
28.	Yangi o‘zbekistonda jismoniy madaniyat funksiyalarining ilmiy metodik asoslari Xamidjonov A. U.	163
29.	Korxonalarda ishlab chiqarish risklarini baholash usullari va ularni kamaytirish yo‘llari Muftaydinov Q. X. i.f.d., Yusupova R.	168

30.	Innavattsiyon strategiyalarning turlari va ko‘rinishlari Odilova Z.	174
31.	O‘smirlik davrida deviant xulq-atvor shakillanish omillari Xudaynazarov S. I.	182
32.	Uy hayvonlarida quturish kassaligi Tangirbergenov Sh., Xojamuratova G.Q., Elubaeva R.O., Aytimbetov A. N.	191
33.	Основы универсальных учебных действий Журазода М. И.	194
34.	Преподавание языкознания и литературы Жураева М. К.	199
35.	California worm population and the organization of industrial production of biohumus Jo‘razoda F. M.	204
36.	“Ona tili va o‘qish savodxonligi” darslarida matnlarni ustida ishlash orqali o‘quvchilarning nutqini takomillashtirish Nuriddinova A. B.	210
37.	Ekstremizm va xalqaro terrorizmning globallashuvini ta‘minlovchi omillar va vositalar Hamidjonova M. I.	214
38.	Markaziy osiyodagi geosiyosiy jarayonlar va ijtimoiy muhit masalalari. Sa‘dullayeva G. A.	220
39.	O‘quvchilarga izonit-iplar grafikasi usulida tasvirlar tayyorlashni o‘rgatish. Dolimova A. O.	224
40.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga animatsion yondashuv asosida ingliz tilini o‘rgatish metodikasi Yoqubjanova M. I.	230
41.	Rus tilini o‘rganishda dialog usulidan foydalanish Maxkamov D. A.	235
42.	Мактаб таълимига мослашиш даврида ногирон болалар билан ишлашнинг психологик-педагогик жиҳатлари. Абдуллаев Ғ. Р., Хамидова Н. И.	238

43. Ўқув мотивацияси бошланғич синф ўқувчиларининг интеллектуал қобилиятларини ривожлантириш омили сифатида
Абдуллаев Ғ. Р., Камолова Ш. М. 245
44. Совершенствование орфографических навыков на основе обобщений
Бобажонова М. Т., Абдулхаева Н. А. 253
45. Ижодий ривожланишнинг турли даражаларига эга бўлган бошланғич синф ўқувчиларининг ўқув жараёнларига мослашуви.
Абдуллаев Ғ. Р., Рухсора Т. А. 259

“Iqtidorli talabalar ilmiy xabarlarini” ilmiy-uslubiy jurnali NamDPI Ilmiy-texnikaviy Kengashining 10-aprel 2023-yildagi 4-sonli kengaytirilgan yig‘ilishida muhokama qilinib, ilmiy to‘plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma № 4). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma‘lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

Texnik muharrir: D. Maxkamov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko‘chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136,

Faks: (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

“Iqtidorli talabalar ilmiy xabarlarini” ilmiy-uslubiy jurnalining 2023-yil 1-soni 270 sahifadan iborat bo‘lib, 45 ta ilmiy maqoladan tashkil topgan. Jurnalning elektron holatini har qanday tartibda o‘zgartirish yoki soxtalashtirishga uringan subyekt shaxsan javobgar hisoblanadi.